

**Феномен етнічності у
зарубіжному науковому
дискурсі: філософське
осмислення**

**Володимир Євтух
Максим Колесніченко**

**ВОЛОДИМИР ЄВТУХ
МАКСИМ КОЛЕСНІЧЕНКО**

**ФЕНОМЕН ЕТНІЧНОСТІ
У ЗАРУБІЖНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ:
ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ**

**Київ
ТОВ «НВП «Інтерсервіс»
2016**

**VOLODYMYR YEVTUKH
MAKSYM KOLESNICHENKO**

**THE PHENOMENON OF ETHNICITY
IN FOREIGN SCIENTIFIC DISCOURSE:
PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING**

**Kyiv
Interservice
2016**

УДК 1:316.347]:39-027.543

ББК 87:60.54]:63.5

Є 13

Рекомендовано до друку

*Вченою радою факультету соціально-психологічних наук та управління
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Протокол № 2 від 21 вересня 2016 року)*

Рецензенти:

Наталя Коваліско – доктор соціологічних наук, професор

Юлія Сюсель – кандидат філософських наук, доцент

Є 13 Євтух В., Колесніченко М.

Феномен етнічності у зарубіжному науковому дискурсі:
філософське осмислення : монографія / Володимир Євтух, Максим
Колесніченко. – Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2016. – 238 с.

ISBN 978-617-696-543-5

Монографічне дослідження присвячене аналізу західного наукового дискурсу феномена етнічності у філософській науці. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади наукового дискурсу з проблем етнічності; відтворено можливості філософської науки у з'ясуванні сутності етнічної диверсифікації країн у сучасному світі, визначені її чинники та наслідки для етнонаціонального розвитку поліетнічних країн; проаналізовано процес концептуалізації понять «етнічність», «етнічна ідентичність», «етнічна інакшість» у західному науковому просторі; з'ясовано смислову наповненість термінів та понять, за допомогою яких розкривалася сутність феномена етнічності та його функціональних аспектів («етнічна ідентичність», «етнічна інакшість»), та адаптовано до вітчизняних дослідницьких традицій; представлено процес структурування дослідницького поля феномена етнічності у його структурно-організаційному та теоретико-методологічному вимірах; визначені типи та форми вияву етнічної ідентичності та перспективи її розвитку; проаналізовано роль конструкту етнічної «інакшості» у міжетнічній взаємодії та її динаміки у соціокультурних контекстах поліетнічних країн; здійснено спробу спроектувати вплив західного етнодискурсу на інтенсифікацію досліджень з етнічної проблематики в українському науковому просторі. У монографії представлені основні напрямки та теми західного наукового дискурсу й вклад дослідників етнічності європейських та північноамериканських країн – активних акторів етнодискурсу у його розвиток та можливості участі у ньому українських дослідників.

УДК 1:316.347]:39-027.543

ББК 87:60.54]:63.5

Є 13

ISBN 978-617-696-543-5

© В. Євтух, М. Колесніченко, 2016

Yevtukh V., Kolesnichenko M.

The Phenomenon of Ethnicity in Foreign Scientific Discourse:
Philosophical Understanding / Volodymyr Yevtukh, Maksym
Kolesnichenko. – Kyiv : Interservice, 2016. – 238 p.

ISBN 978-617-696-543-5

The book deals with the analysis of foreign scientific discourse of the phenomenon of ethnicity in philosophical aspect. Theoretical and methodological basis of the scientific discourse on ethnic issues are substantiated. Three main topics of the discourse presenting such phenomena as ethnic diversification in contemporary world, ethnic identity and ethnic «othering» are defined. The possibilities of philosophical science in disclosing of the essence of ethnic diversification and its consequences for ethno-national development of polyethnic countries are illustrated. The institutionalized essence of terms and notions in the field of ethnicity and its functional aspects adopted to Ukrainian research traditions are defined and analyzed. The process of a conceptualization of notions «ethnicity», «ethnic identity», «ethnic othering» in philosophical paradigm of Western scientific space are analyzed; the process of structuring of research field of the phenomenon of ethnicity in its structural/organizational and theoretical/methodological dimensions are presented; types and forms of manifestation of ethnic identity and its perspectives of a development in the frame of philosophical understanding with accent upon its reconstruction and destruction and social representation are defined; the role of construct of ethnic «othering» in a interethnic communication and its dynamics in socio-cultural contexts of polyethnic countries are analyzed; the influence of Western ethno-discourse upon an intensification of a research in ethnic problematics in Ukrainian scientific space is projecting. Main directions and main topics of Western scientific discourse and contribution of researchers of ethnicity in European and North-American countries into its development.

ISBN 978-617-696-543-5

© V. Yevtukh, M. Kolesnichenko, 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I.	
ФІЛОСОФСЬКІ КОНТЕКСТИ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА ЕТНІЧНОСТІ.....	11
1.1. Філософське осмислення етнічної диверсифікації сучасного світу.....	11
1.2. Концептуалізація поняття «етнічність» у філософській науці.....	24
1.3. Структурування дослідницького поля феномена етнічності.....	37
РОЗДІЛ II.	
КОНСТИТУЮВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЗАХІДНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ ЯК СКЛАДОВОЇ ФЕНОМЕНА ЕТНІЧНОСТІ.....	49
2.1. Філософські концепти етнічної ідентичності.....	49
2.2. Структура, типи та форми вияву етнічної ідентичності.....	61
2.3. Перспективи розвитку етнічної ідентичності.....	74
РОЗДІЛ III.	
ФІЛОСОФСЬКІ ПАРАДИГМИ КОНСТРУКТУ ЕТНІЧНОЇ «ІНАКШОСТІ» У ПРОСТОРІ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.....	90
3.1. Теоретичні засади концептуалізації поняття «інакшості» у контексті явища етнічності.....	90
3.2. Соціокультурна динаміка «інакшості» у міжетнічній взаємодії.....	103
3.3. Проекції західного дискурсу етнічності на перспективи філософських досліджень феномена в Україні у контексті міжетнічної взаємодії.....	119
ОСНОВНІ ВИСНОВКИ.....	133
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	141
ДОДАТКИ.....	157
Додаток 1. Етнічна диверсифікація сучасного світу (приклади країн з поліетнічним складом населення).....	156
Додаток 2. Наукові терміни етнодискурсу.....	161
Додаток 3. Центри етнічних досліджень.....	199

CONTENT

INTRODUCTION.....	5
CHAPTER I.	
PHILOSOPHICAL CONTEXT OF THEORETICO-METHODOLOGICAL BASIS OF RESEARCHING OF THE PHENOMENON OF ETHNICITY.....	11
1.1. Philosophical Understanding of Ethnic Diversification in Contemporary World.....	11
1.2. The Conceptualization of the Notion «Ethnicity».....	24
1.3. Structuring of the Research Space of the Ethnicity Phenomenon.....	37
CHAPTER II.	
ETHNIC IDENTITY IN WESTERN SCIENTIFIC DISCOURSE AS A PART OF THE ETHNICITY.....	49
2.1. Philosophical Concepts of Ethnic Identity.....	49
2.2. Structure, Types and Forms of Ethnic Identity.....	61
3.2. Perspectives of Development of Ethnic Identity.....	74
CHAPTER III.	
PHILOSOPHICAL PARADIGMS OF THE ETHNIC «OTHERING» CONSTRUCT IN THE SPACE OF ETHNIC INTERACTION.....	90
3.1. Theoretical Grounds of the Conceptualization of the «Othering» Notion in the Context of the Ethnicity Phenomenon.....	90
3.2. Socio-Cultural Dynamics of «Othering» in Ethnic Interaction.....	103
3.3. Projection of Western Discourse About Ethnicity for Perspectives in Philosophical Researching of the Phenomenon in Ukraine in Context of Ethnic Interaction.....	119
CONCLUSION.....	133
REFERENCES.....	141
APPENDIX 1. Ethnic Diversification of Contemporary World (Countries with Poliethnic Composition of Their Population).....	157
APPENDIX 2. Scientific Terms of the Ethno-Discourse.....	161
APPENDIX 3. Centres of Ethnic Studies.....	199

ВСТУП

Актуальність дослідження етнічності у філософських парадигмах обумовлюється двома факторами: 1) тим, що констатується усіма соціогуманітарними науками – феномен етнічності є постійним атрибутом життєдіяльності практично усіх суспільств від їх зародження й надзвичайною актуалізацією у сучасних умовах. Як свідчать наукові пошуки, нині переважна більшість країн світу є поліетнічними, а саме явище етнічності розглядається як важлива, а у деяких випадках як основна риса соціальної структури, персональної й групової ідентичності, функціонування транснаціональних соціальних мереж та часто є причиною політичних конфліктів в усьому світі, котра суттєво впливає на внутрішній розвиток країн й їх стосунків у міжнародному просторі. Одна група теоретиків і практиків розглядають її як таку, що створює виклик існуючим соціальним ієрархіям й концепціям громадянства, інша як повернення до трайбалізму й загрозу демократії й економічному розвитку не лише окремих країн, але й у більш глобальному вимірові; 2) наукове осмислення сутності етнічності й її основних аспектів останнім часом у зв'язку з актуалізацією феномена висувається на передній план. Цей процес характерний і для філософської науки, у системному контексті якої, зокрема соціофілософська парадигма, уявляється як одна з найбільш продуктивних у дослідженні етнічності, оскільки у її межах можна відтворити соціальну значущість явища для розвитку того чи того суспільства. До того ж, філософський аспект досліджень феномена етнічності сьогодні відчутно інтенсифікується й здобутки у цьому сегменті філософської науки стають все відчутнішими у різних країнах світу й дозволяють формувати платформу розуміння етнічності як цілісного структуроутворюючого феномена людської життєдіяльності, пов'язаної з соцієтальними процесами, передусім йдеться про країни з поліетнічним складом населення. Закономірності й особливості функціонування етнічності та його наслідки для тенденцій розвитку багатьох країн сучасного світу можна з'ясувати аналізуючи науковий дискурс з етнічної проблематики з акцентами на соціалізації етнічності та етнізації соціальних проблем, що у черговий раз підкреслює наукове значення обраною нами дослідницького напрямку. Актуальність дослідження у запропонованому ракурсі посилюється ще й тим, що в українській науці поки що недостатньо праць, які розкривали б значення взаємодії соціальних й етнічних чинників у суспільному розвитку тих чи тих країн, зокрема і України. До того ж, постановка проблеми в українському науковому просторі

актуалізується ще й прагненням та необхідністю активного долучення вітчизняних дослідників етнічності до загальносвітового дискурсу, зважаючи зокрема на процеси інтеграції України у європейський та світовий соціальний та культурний простір. Оскільки дослідження феномена етнічності найбільш інтенсивно у філософських парадигмах ведуться у західній частині зарубіжного наукового дискурсу і тут здобутки досить-таки відчутні, то саме на цьому компоненті етнодискурсу концентрується увага дисертаційного дослідження.

Засади розробки теми, визначеної у цій монографії, зокрема її таких складових, як етнокультурна диверсифікація, ідентичність, «інакшість» тощо, закладені у філософській спадщині мислителів минулого Рене Декарта, Платона, Георга Гегеля, Фрідріха Ніцше, Мартіна Гайдеггера, Йоганна-Готфріда Гердера, Жоржа Вашера де Лапужа, Емануеля Левінаса, Жан-Поля Сартра, Сімони де Бовуар.

Питання структурування й функціонування наукового дискурсу з проблем етнічності, який має місце у сучасній західній соціогуманістиці узагалі, й у філософській науці зокрема, до цього часу не знайшло комплексного відтворення у вітчизняній науці. Ми поки що можемо константувати те, що окремі питання цієї проблеми містяться у дослідженнях таких вчених, як Лариса Аза, Віктор Андрущенко, Валентина Воронкова, Володимир Євтух, Надія Зуділіна, Олексій Картунов, Віктор Котигоренко, Валентин Крисаченко, Володимир Кулик, Василь Лісовий, Олександр Майборода, Марина Максеменюк, Іван Монолатій, Мирослав Попович, Юрій Римаренко, Михайло Степико, Володимир Трощинський, Костянтин Яценко. Однак, ми вважаємо, що сьогодні основи для аналізу західного наукового дискурсного простору етнічних проблем в Україні формуються досить активно, що пов'язується з інтенсифікацією вивчення різних аспектів етнічності. До перелічених вище вітчизняних дослідників варто додати Оксану Даниленко, Євгена Головаху, Ганну Кіслу, Ірину Кресіну, Олену Малиновську, Ларису Нагорну, Всеволода Наулка, Сергія Римаренка, Анатолія Ручку, Миколу Шульгу, Наталію Яковенко, у працях котрих аналізується низка актуальних проблем етнонаціонального розвитку України та контекстуальної ролі етнічного чинника у життєдіяльності поліетнічного суспільства.

Помітний вклад як у структурування самого дискурсу, так і певною мірою його аналізу зробили американські, канадські та європейські дослідники проблем етнічності, вивчаючи різні аспекти цього феномена як у своїх країнах, так і за їх межами: Йоргос Анагносту (Yiorgos Anagnostou), Мері Вотерс (Mary Waters), Франціско Гіл-Байт (Francisco Gil-White), Жан Пінні (Jean Phinney), Ловренс Хінман (Lawrence Hinman), Жан Цай (Jeanne Tsai) – США, Майкл Бентон

(Michael Banton), Сарах Салвей (Sarah Salway), Лоренс Томас (Laurence Thomas) – Велика Британія, Еноч Ван (Enoch Wan), Марк Вандерверф (Mark Vanderwerf) – Нідерланди, Томас Еріксен (Thomas Eriksen) – Норвегія, Всеволод Ісаїв (Wsevolod Isajiw), Джеймс Крессвелл (James Cresswell) – Канада, Марко Мартінілло (Marco Martinello) – Бельгія, Вольфрам Штендер (Wolfram Stender) – Німеччина та інші. Доробок названих авторів й їх вклад у дискурс з проблем етнічності з акцентом на філософських аспектах аналізується у процесі викладу матеріалу дисертації.

Мета даного дослідження полягає у розкритті ролі філософської науки у сьогодиньньому західному науковому дискурсі з етнічної проблематики й визначенні її перспектив у філософському осмисленні етнічної диверсифікації сучасного світу.

Досягнення поставленої мети передбачало виконання таких наукових завдань:

- з'ясування стану наукової розробки теми й філософської концептуалізації у працях західних дослідників актуальних понять та динаміки термінотворення дискурсу;
- визначення теоретико-методогічних підходів до вивчення ролі і місця феномена етнічності у суспільному розвитку поліетнічних країн;
- відтворення процесу структурування наукового дискурсу у теперішній західній соціогуманістиристиці й місця у ньому філософських парадигм як продуктивної дослідницької й дискурсної моделі;
- виявлення основних тем, питань та методології дискурсу у межах філософського осмислення феномена етнічності;
- відтворення значення результатів дискурсу для наукового осмислення феномена етнічності й застосування їх у повсякденних практиках життєдіяльності поліетнічних країн;
- визначення перспектив долучення українських дослідників етнічності до сучасного дискурсу у контексті вивчення міжетнічної взаємодії.

Для досягнення мети і вирішення завдань нашого дослідження були використані такі методи: 1) метод контент-аналізу праць зарубіжних дослідників етнічності як явища етнічності у цілому, так і його складових. Цей метод став основним у з'ясуванні змісту, процесу структурування і напрямків розвитку дискурсу; 2) метод статистичного аналізу застосовувався для визначення обсягів матеріалів, включених у дискурсне поле, для окреслення регіонів, країн з найбільш інтенсивною участю у дискурсі акторів – представників соціогуманітарних наук, передусім філософії; 3) метод поняттєво-термінологічного аналізу використовувався для з'ясування наповненості термінів та понять, за допомогою яких розкривалася сутність

феномена етнічності та його функціональних аспектів, а також конкретизувалося їх значення в аналізі етнічних явищ та самого етнодискурсу адаптовано до вітчизняних дослідницьких традицій; 4) структурно-функціональний метод, котрий дав змогу проникнути в особливості перебігу дискурсу на основі з'ясування підходів осмислення його акторами феномена самої етнічності, як також етнічної диверсифікації, етнічної ідентичності та етнічної «інакшості» й функцій кожного із цих засадничих складових компонентів явища етнічності; 5) метод синтезу концепцій примордіалізму, інструменталізму та конструктивізму допоміг з'ясувати сутність новітніх дослідницьких підходів, оскільки останнім часом у західному науковому дискурсі чітко окреслюється тенденція не надавати переваги жодному із існуючих підходів в інтерпретації етнічності, а навпаки – синтезувати найбільш продуктивні елементи кожного із них, формуючи комплексний підхід (контекстуальний за своєю суттю) у вивченні складних соціальних явищ (систем), якою є етнічність; 6) метод багаторівневого аналізу (вимірювання) етнічності, який сьогодні інтенсивно використовується західними дослідниками, оскільки він адекватний і релевантний щодо багатоскладового, багатовимірного явища, яким є етнічність; завдяки виділенню як окремого предмета дослідження того чи того компонента етнічності досягається можливість уявити (представити) узагальнюючу картину складносистемного феномена; 7) метод філософської компаративістики уможливив співставлення різних підходів, понять, концепцій для з'ясування сутності у соціофілософській парадигми етнічності; 8) метод підтверджувального факторного аналізу, до якого звертаються західні науковці, щоби оцінити валідність того чи того етнічного конструкту у конкретних соціокультурних контекстах, підтвердив наше передбачення концентрації уваги учасників дискурсу на конкретизації своїх досліджень з майбутнім виходом на повсякденні життєдіяльнісні практики.

Маємо константувати, що у даній роботі *уперше* в українській соціогуманістиристиці представлено аналіз дискурсу з проблем етнічності у науковому просторі північноамериканських та європейських країн у межах філософських парадигм як таких, що дають змогу розкрити сутність феномена етнічності та закономірності й особливості його функціонування у соціальному просторі поліетнічного суспільства. У роботі проаналізовано процес структуризації дослідницького поля, у якому розгортається західний науковий дискурс з проблем етнічності; відтворено конституювання етнічної ідентичності як одного з найважливіших компонентів у функціонуванні етнічності; через аналіз перебігу дискурсу представлені структура, типи й

форми вияву етнічної ідентичності у повсякденних практиках; розкрита особливість філософської концептуалізації поняття «етнічної інакшості» й відтворена соціокультурна динаміка «інакшості» у міжетнічній взаємодії у контексті локального, регіонального і національного аспектів розвитку поліетнічних суспільств. Разом з тим здійснюється розкриття методологічних засад наукового дискурсу етнічних проблем суспільного розвитку у межах філософської науки; поглиблюється процес конкретизації застосування термінів та понять у філософському осмисленні явищ, пов'язаних з феноменом «етнічність», зокрема таких, як «етнічна (етнокультурна) диверсифікація», «етнічна ідентичність», «етнічна інакшість», «реконструкція», «деконструкція», «соціальна репрезентація»; пропонуються принципи розуміння основ структурування наукового етнодискурсу й вибору підходів до філософського осмислення його основних проблем і тем, передусім у межах соціофілософської парадигми та визначаються шляхи адекватного відтворення у наукових дослідженнях і дискурсові реальної етнічної палітри сучасних країн.

Теоретичні пошуки дослідження лежать у площині з'ясування можливостей філософської науки у розкритті сутності феномена етнічності як одного із найбільш актуальних явищ, котре суттєво впливає на суспільний розвиток багатьох країн сучасного світу; у визначенні шляхів творення дослідницьких концепцій й поняттєво-термінологічного апарату для опрацювання ефективних моделей адекватного відтворення феномена.

Практичне значення роботи пов'язується з визначенням засад застосування результатів досліджень, конференцій, дискусій тощо як складових наукового дискурсу для осмислення феномена етнічності, його ролі у сучасних соцієтальних процесах. На основі використання наукового доробку західних науковців пропонуються шляхи вибудовування моделей досягнення соціальної когезії (соціального згуртування) у поліетнічному суспільстві й безконфліктної взаємодії представників різноманітних етнічних спільнот.

Матеріали даної книги можуть скласти базу для подальшого поглибленого вивчення різних аспектів етнічності не лише у визначеній у дисертації площині, але й у суміжних соціальних та гуманітарних науках; вони можуть стимулювати дослідження у напрямку філософського осмислення явища етнічності в українському науковому просторі через активізацію різних складових дискурсу, як також розробки й навчальних програм, зокрема магістерських, для вузів гуманітарного профілю нашої країни.

Великою мірою основні положення та результати дослідження були представлені на: спільних засіданнях кафедр соціології і соціальних та публічних комунікацій Інституту соціології, психології та соціальних

комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2013-2016 рр.); Другому інноваційному семінарі «Евалюація науково-освітніх програм для національних меншин (м. Переяслав-Хмельницький, 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми суспільних змін: досвід Польщі і України (м. Люблін, Польща, 2015 р.); Міжнародній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (м. Кам'янець-Подільський, 2015 р.); Звітно-науковій конференції викладачів, аспірантів і докторантів факультету соціально-психологічних наук та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (м. Київ, 2016 р.).

Структура книги зумовлена специфікою її предмета та логікою розкриття теми, а також поставленою метою і завданнями дослідження. Власне, дана монографія складається зі вступу, трьох розділів, які включають у себе дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Для підготовки монографії була використана низка джерел українських та зарубіжних філософів і представників інших суміжних соціогуманітарних напрямків дослідження. Додатки, розміщені у книзі, дають змогу глибше проникнути у сутність феномена «етнічність» у його філософському трактуванні.

РОЗДІЛ I.

ФІЛОСОФСЬКІ КОНТЕКСТИ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА ЕТНІЧНОСТІ

1.1. Філософське осмислення етнічної диверсифікації сучасного світу

Твердження про те, що сучасний світ надзвичайно диверсифікований в етнокультурному плані, сьогодні стало аксіомою не лише для фахівців, які досліджують етнічну проблематику, але й для широкої громадськості, оскільки факти підтверджують її релевантність до кожної із сфер життєдіяльності суспільств. Про це, зокрема, свідчить «Програма всесвітнього конгресу Асоціації дослідження національностей 2015 р.», що відбулася 23-25 квітня 2015 року у Колумбійському університеті (Нью Йорк) – кілька десятків панелей були присвячені проблемам, котрі породжує етнічність, або які тим чи тим чином пов'язані з етнічністю [194]. Значення етнічності як універсального феномену суспільного розвитку, що відомий з давніх-давен, інтенсивно актуалізується на нинішньому етапові соціальної динаміки; етнічність пронизує усі сектори функціонування суспільства. Актуалізація ролі феномена пов'язується, передусім, з очевидним фактом наявності у структурі населення багатьох країн носіїв різноманітних етнокультурницьких традицій і звичаїв, котрі формуються й розвиваються у численних етнічних спільнотах. Найбільш етнічно диверсифікованими є країни Африканського континенту – тут проживають представники приблизно 50 націй та народностей і три тисячі різних племен, котрі розмовляють тисячами мов [43, с. 100]; країни Америки також належать до країн з високим рівнем етнічної різноманітності – скажімо, у Канаді нараховується близько 200 етнічних груп [225]; строкатими в етнічному плані є країни Середнього Сходу; не дивлячись на наявність на території Європи численних етнічних спільнот у порівнянні з цими країнами європейські

країни – не надто етнічно диверсифіковані, а Корея і Японія є найбільш гомогенними країнами світу [129]. Надзвичайно строкатими в етнічному плані є окремі регіони поліетнічних країн, де сформувалися етнічні ареали (наприклад, південь та захід Сполучених Штатів Америки, степові провінції Канади, південні регіони Німеччини), а останнім часом інтенсивно етнічно диверсифікується населення великих міст, зокрема європейських – Берліна, Амстердама, Відня, Парижа та багатьох великих міст, де вихідці з інших країн складають відчутний відсоток їхнього населення.

Серед чинників, котрі активізують дискусії про роль етнічності у житті сучасних суспільств, – припущення частини дослідників (і, особливо, політиків) про те, що «етнічна різноманітність приносить з собою нестабільність та посилює ймовірність насильства» [104]; з іншого боку, етнічна різноманітність, на переконання її прихильників, динамізує й збагачує суспільний розвиток країн з поліетнічним складом населення [115]. Власне, йдеться про дискусію стосовно евалюації [63] феномена етнічності, етнічної різноманітності, етнічної диверсифікації у соціальних і культурницьких процесах. У поле цієї дискусії, як впливає із аналізу західної літератури (саме тут вона ведеться досить активно), потрапляє ціла низка питань, пов'язаних з етнічною диверсифікацією, зокрема її джерелами, сутністю концептів самої диверсифікації та етнічної різноманітності, його впливів на суспільний розвиток країн і відносини між різними етнічними сегментами (міжетнічна взаємодія [25, с. 48-53]), функціонування етнічних соціальних мереж, моделювання політики стосовно феномена етнічної різноманітності тощо.

Перелічені вище та інші питання досліджуються у контексті етнічної диверсифікації представниками різних галузей соціального знання: антропологами, економістами етнологами, культурологами, політологами, соціологами. Філософське осмислення феномена відкриває, на нашу думку, нові можливості його інтерпретації й розширює поле дискурсу не лише з приводу конкретного об'єкту (етнічної диверсифікації), але й самого конструкту «етнічність». Нагадаємо, що осмислити у науковому розумінні етнічну диверсифікацію й її практичні наслідки для суспільного розвитку не можна без проникнення у сутність феномена «етнічність». На нашу думку, ці можливості полягають у тому, що філософія, спираючись на здобутки інших соціогуманітарних наук, може представити цілісне бачення феномену. Взагалі, етнічність та пов'язані з нею проблеми останнім часом інтенсивно входять у системне дослідницьке поле філософської думки й, на наше переконання, займають тут гідне місце, оскільки, філософія може віднайти відповіді на

чимало актуальних питань, які коріняться в етнічності, зокрема на питання «що первинне – етнічна «матерія» чи етнічна свідомість?» [74, с. 37], і внести помітний вклад у теоретичну складову наукового дискурсу навколо проблем етнічності. Дослідники вважають, що у філософів достатньо підстав включати цей феномен у коло своїх наукових інтересів [4; 31; 56; 62], з чим ми погоджуємося.

Ведучи мову про стан дослідження питання (у нашому випадку етнічної диверсифікації) варто мати на увазі, принаймні, два моменти: вона є окремим об'єктом дослідження і вона є складовою частиною більш об'ємного об'єкту дослідження. Не дивлячись на той факт, що термін, як і саме явище, досить поширені у практиках життєдіяльності багатьох країн, тим не менше, на сьогоднішній день це питання, на наш погляд, вивчається не досить інтенсивно. Йдеться про безпосередньо виокремлене явище «етнічна диверсифікація» («етнічна різноманітність»), оскільки її певні аспекти досліджуються через репрезентацію етнічних груп (етнічних спільнот), тобто носіїв етнічності – знову таки маємо справу з всеохоплюючим у нашому контексті феноменом етнічності. В останньому випадку наукова література досить таки вражаюча. Однак, можна погодитися з твердженням американського філософа Лоуренса Хінмана (Lawrence Hinman) із університету Сан-Дієго про те, що «останнім часом філософи все відчутніше займаються явищем етнічної і культурної різноманітності» [148]. На нашу думку, до цього спонукає той факт, що, власне, етнічна диверсифікація у певному сенсі є матеріалізацією (практичним виявом, незаперечною констатацією) етнічності, її конкретною присутністю у сучасному світі й тим самим вона привертає, або, принаймні, мусить привертати увагу до її теоретичного осмислення, зокрема і філософами, з тим, щоби виробляти дійові моделі реагування на її присутність у розвитку багатьох країн світу. Своєрідним мобілізатором у цьому плані став журнал «Філософський форум» (США), який, починаючи з середини 1970-х років постійно звертається до етнічної проблематики.

Процес філософського осмислення етнічної різноманітності інтенсивно розгортається серед американських, канадських та західноєвропейських філософів: евалюації ролі етнічної диверсифікації присвячені праці Альберто Алесіні (Alberto Alesina), Елліотта Гріна (Elliott Green), Міхаеля Ігнат'єффа (Michael Ignatieff), Вілла Кимлічки (Will Kymlicka), Річарда Лі (Richard Li), Джерома Мелансона (Jérôme Melançon), Теда Мігуела, Чарльза Тейлора (Charles Taylor), Джеймса Туллі (James Tully), Мерлін Шеффера (Merlin Schaeffer), Річарда Шеффера (Richard Schaeffer) та інших. Додамо, що на основі інформації

про етнічну різноманітність, розуміння її сутності й визначення стратегій її впливу на суспільні процеси опрацьовуються моделі проникнення у сутність процесу етнічної диверсифікації й вибудовування на цій основі етносоціальних та етнополітичних концепцій.

З огляду на вище сказане, для нашого дослідження важливо проаналізувати основні моменти наукової дискусії (передусім, у країнах Північної Америки та Європи) щодо можливості філософського осмислення етнічної диверсифікації (різноманітності) зарубіжними дослідниками, визначити її основні параметри й ключові моменти та суб'єкти, що дає, на нашу думку, можливість окреслити контент, соціокультурну роль та перспективу динаміки не лише етнічної диверсифікації, але й етнічності як універсального феномена суспільного розвитку.

Корелюючись з поставленою метою, ми наш виклад структуруємо таким чином: подамо визначення терміну «етнічна диверсифікація» («етнічна різноманітність»); з'ясуємо його сутність та співвідношення з деякими, важливими для даного дослідження, однопорядковими термінами; зупинимось на аналізові проблем, котрі породжує етнічна диверсифікація; звернемо увагу на оцінку динаміки етнічної диверсифікації у контексті перспектив розвитку досліджень феномена. Вважаємо за необхідне наголосити, що, на нашу думку, проблеми, пов'язані з етнічністю (якщо ми її трактуємо як соціокультурний конструкт – саме до такого трактування ми схиляємося), зокрема етнічної диверсифікації, логічно розглядати у двох найбільш поширених у західному науковому дискурсі з проблем етнічності перспективах: соціоекономічній та соціокультурній. Зауважимо, що «перспектива» у даному контексті – це комплекс наукових підходів аналізу того чи того феномена і пошуків розв'язання проблем, котрі може породжувати його функціонування як у певних географічних межах, так і у транснаціональному соціальному просторі. Прихильники першої із названих перспектив концентрують свою увагу на ролі етнічних чинників у розвитку підприємницької діяльності («етнічний бізнес», «етнічне підприємництво», навіть «етнічна економіка») у країнах з поліетнічним складом населення, де етнічний фактор відіграє вагомую роль [92; 94; 103; 171; 219; 221]. Професор Південного методистського університету з Далласа (США) Клаус Десмет (Klaus Desmet) зі своїми колегами Ігнасіо Орту-Ортін (Ignacio Ortu-Ortin) (Університет Карла III, Мадрид) та Ромейном Ваціаргом (Roman Wacziarg) (Каліфорнійський університет Лос –Анджелеса) стверджує, що поступальний економічний розвиток позитивно відбивається на культурній різноманітності [115]. Інша – соціокультурна перспектива –

опікується роллю етнокультурницьких чинників у формуванні соціальних перспектив розвитку поліетнічних суспільств, зокрема й їх етнічного сегменту. У контексті нашого дослідження продуктивною науковою базою філософського осмислення етнічної диверсифікації видається саме соціокультурна перспектива, оскільки вона дає можливість вибудувати таку дослідницьку модель, яка інкорпорує як закономірності соціоантропологічної тяглості феномена, так і особливості його соціокультурницької динаміки, а вкупі сформуувати філософську парадигму етнічності, що, до речі, на сучасному етапі здійснюється західними фахівцями з етнонаціональної проблематики, зокрема західними філософами. Зауважимо також, що філософські аспекти етнічності, етнічної різноманітності все частіше стають предметом уваги дослідників з інших галузей наукового знання, скажімо, економістів, котрі з'ясовують вплив цих феноменів на економічні процеси, передусім, коли йдеться про соціальний капітал, етнічне підприємництво, вплив етнічності на економічні процеси [86; 176; 223]. Вважаємо за потрібне наголосити на тому, що міждисциплінарний підхід все більш активно використовується західними дослідниками у вивченні етнічної різноманітності, він дає можливість більш глибоко проникнути у сутність феномена й адекватно, особливо у конкретних соціально-політичних умовах, відтворити його контент. Пам'ятаючи про це, ми у відповідності з завданнями нашого монографічного дослідження все ж таки концентруємо нашу увагу на: 1) спеціальних філософських працях, об'єктом яких є саме етнічна диверсифікація; 2) філософській складовій міждисциплінарних досліджень, де розглядаються питання етнічної різноманітності.

Отже, не дивлячись на те, що у фаховій літературі (як у зарубіжній, так і у вітчизняній) термін «етнічна диверсифікація» («етнічна різноманітність») зустрічаються досить часто, західні дослідники відзначають (з чим ми погоджуємося), що чітке його визначення відсутнє. Однак, очевидним є той факт, що у своїх інтерпретаціях цього явища усі дослідники відштовхуються, передусім, від факту наявності на території одного етнополітичного чи то етносоціального організму (ЕПО чи то ЕСО – [16, с. 60, 103]) представників різних народів і культур, зазвичай, згуртованих у спільноти на основі етнічного походження їх членів. Саме на такому підході базується визначення феномена, запропоноване Володимиром Євтухом: «наявність у рамках одного етнополітичного організму або структурованої людської спільноти з окресленими географічними межами груп населення чи окремих осіб, які є носіями різних етнічностей» [25, с. 278]. Зауважимо, що у західній літературі з етнічної проблематики не завжди ці терміни розмежовуються, не досить чітко

акцентується увага на певних відмінностях у їх семантиці, вони («етнічна диверсифікація» та «етнічна різноманітність» (деколи «етнічне розмаїття»)) вживаються в одному й тому ж функціональному сенсі – а саме для відтворення факту наявності на одній території різних етнічних спільнот, представлених різними етнофорами [25, с. 142-143]. У цьому контексті ми матимемо на увазі, що термін «етнічна диверсифікація» може означати як процес «розрізнення», так і фіксацію самого факту етнічної різноманітності. У даному сюжеті нашого дослідження йдеться, переважно, про сприйняття етнічної диверсифікації (як самого терміну, так і феномена) як доконаного факту. Власне, ми фіксуємо таке: у сучасному світі практично не існує етнічно гомогенних держав. Подібне твердження базується на даних, акумульованих із різних статистичних баз окремих країн (скажімо, Канада, США), міжнародних організацій, як от ООН, ЮНЕСКО, Міжнародний Банк, Міжнародна Організація Праці, Міжнародна Організація Імміграції тощо. Так, нагадаємо, що, хоча у більшості європейських країн меншинні етнічні групи населення складають менше 20 відсотків усього населення, в одинадцяти країнах відсоток цього сегменту населення значно вищий, а у деяких він сягає понад 40,0 % [228]. Скажімо, відомий американський дослідник етнічності Джеймс Фіерсон [James Fearson), беручи до уваги спільноти, котрі складають принаймні 1,0 % населення тієї чи тієї країни, ідентифікував 820 етнічних та етнорелігійних груп у 160 країнах світу [126]. Етнічна неоднорідність населення характерна для усіх континентів, і, як ми вже зазначали вище, практично для усіх країн: міжнародна база даних GREG (вона фіксує етнічні групи прив'язані до певної території) охоплює 929 етнічних груп, а в «Атласі народів світу» на середину минулого століття було ідентифіковано 1248 груп (сюди були включені також і етнічності не прив'язані до певного місця проживання – позатериторіальні [5; 228]).

Етнічна диверсифікація має тенденцію до поглиблення як на локальному, регіональному, національному рівнях, так і у міжнародному (міждержавному) вимірі. У цьому контексті звернемо увагу на пропозицію знаного американського антрополога і філософа Фреда Ріггса (Fred Riggs) щодо вживання терміну «етнічна різноманітність» у вузькому та у широкому значеннях. У першому випадку, коли ми вживаємо цей термін, то, за Ф. Ріггсом, передусім мова йде про те, що в умовах напруженості у відносинах між представниками різних етнічних спільнот, не виникають конфліктогенні ситуації, котрі розколюють суспільство по етнічній лінії [196]. Коли ж етнічна різноманітність стимулює застосування сили у міжетнічних

відносинах, не тільки на рівні етнічні спільнот-влада, але на рівні спільнот-спільнота, то тут поле дії етнічної диверсифікації значно розширюється.

Принагідно, відзначимо, що деколи у зарубіжній літературі, коли мова йде про етнічну різноманітність (етнічну диверсифікацію), як синонім вживаються такі терміни, як «багатокультурність» («полікультурність»), «мультикультуралізм», «етнокультурний плюралізм», («мультикультурність»), «багатоетнічність», «мультиетнічність», «поліетнічність» [26]. У даному параграфі ми не подаватимемо аналіз цих термінів у пошуках тих чи тих відтінків, а покликаємося на фахове їх визначення в енциклопедичному довіднику [25, с. 34-39, 251-252, 254] й в операціональному плані будемо застосовувати терміни «етнічна диверсифікація» та «етнічна різноманітність» у розумінні, викладеному нами вище. При цьому зауважимо, що часте вживання у терміні, який відтворює феномен диверсифікації, складової, пов'язаної з культурою, ми схильні пояснювати тим, що культура як система чи її елементи виступають важливим структуроутворюючим компонентом етнічної різноманітності, а у методологічному плані – продуктивним об'єктом філософського аналізу в усіх її виявах, зокрема й етнічному.

Отже, повернемося до чи не найгострішої дискусії у контексті філософського осмислення етнічної диверсифікації – її наслідків для соціального розвитку країн з поліетнічним складом населення [25, с. 189-191]. У цій дискусії утворилося два полюси: на першому на основі аналізу накопичених даних, фактів формуються моделі позитивної оцінки; на другому – негативної оцінки етнічної диверсифікації. З цього приводу Мерлін Шеффер, дослідник функціонування феномена етнодиверсифікації у Нідерландах зазначає: «Безсумнівно, диверсифікація, передусім у її культурницькому розумінні, несе в собі багато позитивних вигод, скажімо, таких як можливості для інновацій. Виклики і вигоди етнічної різноманітності не протистоять один одному і більшість вчених, котрі створили вагомі праці з проблем викликів різноманітності, підкреслюють, що у довготривалій перспективі вигоди будуть домінувати, а люди будуть адаптуватися до етнічної різноманітності, як вони це зробили щодо індустріалізації та урбанізації. Відповідно, більшість учених погоджуються з думкою про те, що у довготривалій перспективі проблеми, пов'язані з етнічною сегрегацією населення, що означає відособлене життя у різних етнічних ареалах зі своїми етнічним школами тощо, матиме надто руйнівні наслідки. Тому, ми мусимо мати на увазі, що дискусії навколо викликів, котрі спричинює етнічна різноманітність, фокусуються на викликах, які діють у короткостроковій й середньостроковій перспективі» [200]. Базовим

моментом в оцінці впливів етнічної різноманітності є не встановлення різниці (етнокультурної, поведінкової), а те, яким чином вона виявляється у взаємодії однієї групи з іншою, як також як вона функціонує у широкому соціальному просторі. І у цьому плані виникає чи не ключовий пункт для висновків про можливість філософського осмислення функціонування етнічної диверсифікації – проблеми взаємодії етнічного різноманіття і соціального згуртування (єдності, цілісності) суспільства.

Названі проблеми дослідники у минулому намагалися розв'язати у межах трьох основних підходах: асиміляціоністського, стратифікаційного і мобілізаційно-солідаристського. Певною мірою ці підходи в українській соціогуманістиристиці розглядалися у контексті аналізу концепцій етносоціального розвитку США і Канади [15]. У першому випадку йшлося про «розчинення» тієї чи тієї етнічної спільноти (групи) у більш широкому етносоціальному контексті, або асимілювання однією групою (з більш стійким етнічним полем) іншої (з менш міцним силовим етнополем) [25, с. 118]; у другому увага фокусувалася на походженні й наслідках різного роду нерівностей серед етнічних груп; третій пов'язувався з процесами мобілізації й солідарності дій, завдяки чому члени етнічних спільнот прагнули скористатися своєю етнічністю у конкуренції з іншими спільнотами [123]. Однак виявляється, що сьогодні цих підходів недостатньо для всебічного аналізу причин, котрі зумовили появу проблеми, і особливо її наслідків у контексті взаємодії етнічної різноманітності (етнічної диверсифікації) та соціального згуртування (соціальної когезії) суспільства. Західні дослідники останнім часом все частіше звертаються до новітнього підходу – конструктивістського. Його сутність полягає у визнанні того, що етнічні кордони (межі) нестійкі, вони очевидно піддаються впливам, тому важливо пізнати, яким чином ці кордони (межі) утворювалися, функціонують і трансформуються [123].

У філософському осмисленні етнічної диверсифікації великої ваги набирає питання про природу соціальних процесів та культури, їх співвідношення й взаємодію та, зокрема, ролі культури у цих процесах. Власне, йдеться про те, що різноманітні елементи культури і традицій, носіями яких є вихідці із різних країн, котрі проживають у межах одного і того ж ЕПО чи то ЕСО, породжують (перші об'єктивно, другі суб'єктивно) чимало проблем, скажімо, пов'язаних з адаптацією одних до інших, з пошуком компромісів у «мирному» їх співіснуванні. Поява проблем у такому ракурсі змушує дослідників формувати ту чи ту базу (теоретичну й практичну) для досягнення певного балансу чи компромісу у повсякденному соціальному житті. Західні філософи справедливо

зазначають, що «коли населення надзвичайно різноманітне в етнічному, культурному й релігійному плані, то, безсумнівно, досягнення балансу чи консенсусу є дуже складною річчю, що змушує західноєвропейські держави вибудовувати різні підходи до управління мультиетнічним населенням. Франція, наприклад, зайняла позицію «етноцентричної асиміляції», Німеччина реалізує концепцію «інституалізованої опіки», а Британія йде дорогою «неврівноваженого плюралізму». Усі ці підходи складні, передусім у контексті досягнення рівних можливостей, як в управлінні, так і щодо членів меншинних груп, котрі хочуть зберігати типову культуру» [20]. Такі підходи у формуванні офіційної позиції щодо етнічної різноманітності вибудовувалися тією чи тією державою впродовж тривалого часу на базі досвіду про налагодження життєдіяльності етнічних спільнот та їх взаємодії однієї з іншою та з місцевим населенням. Вважається, що Франція успішно інтегрувала у своє суспільство вихідців із інших країн й велика їх кількість отримала французьке громадянство [179]. Такий підхід отримав назву «індивідуалістичний французький підхід» і він спирається на принцип «*jus soli*» («*право землі*»), що закріплює право отримання громадянства особам, котрі народилися на території Франції, незалежно від їх расового, етнічного походження та належності то тієї чи тієї расової, етнічної чи мовної спільноти. На відміну від попередньої країни Німеччина практикує інший підхід у своєму реагуванні на етнічну диверсифікацію; вона це здійснює на принципові «*jus sanguinis*» («*право крові*»), що передбачає набуття громадянства Німеччини особою при народженні, громадянами якої є її батьки, незалежно від місця її народження. Власне, у процедурі набуття громадянства визначальним є чинник німецького походження.

У процесі аналізу філософського осмислення етнічної різноманітності (етнічної диверсифікації) як у вузькому, так і у широкому розумінні цих термінів, реагування поліетнічних держав, зокрема через їх офіційну позицію, яка реалізується у державній політиці чи конкретних діях стосовно носіїв тих чи тих етнічностей, є вагомим моментом розмірковування над сутністю феномена й перспективою його функціонування в умовах конкретного етнополітичного організму. Показовими у цьому контексті є дискусії навколо мультикультуралізму. Ми акцентуємо увагу саме на мультикультуралізмові як на процесові формування ставлення до етнічної диверсифікації й на його сприйнятті у широкому (етнічно диверсифікованому) докільлі перебування різноманітних етнофорів, а не на мультикультурності як на доконаному фактові більшості сучасних суспільств. Для нас «мультикультуралізм» – це «системне й

всебічне реагування на культурну й етнічну різноманітність з її освітніми, мовними, економічними і соціальними компонентами та специфічними інституційними механізмами» [179]. Вивчаючи досвід життєдіяльності поліетнічних суспільств, ми переконуємося у тому, що (хоча ми свідомі того, що існує й інша думка) позитивна оцінка мультикультуралізму великою кількістю західних фахівців пов'язується з твердженням (з чим ми солідарні) про те, що він став альтернативою асиміляціоністським й роз'єднавчим парадигмам, оскільки «мультикультуралізм підкреслює, що визнання існування етнічної різноманітності та забезпечення прав індивідам зберігати свою культуру повинно йти крок у крок з набуттям повного доступу до участі й користуванні конституційними принципами й цінностями, які панують у суспільстві й поділяються усіма. Визнаючи права індивідів і груп та їхнього рівного доступу до суспільства, прихильники мультикультуралізму стверджують, що така політика на користь як індивідам, так і більш широкому загалу, оскільки вона зменшує ризики соціальних конфліктів, котрі базуються на наданні переваги одних над іншими й на нерівності» [179].

Як показали плідні, на наш погляд, дискусії навколо мультикультуралізму (а у нашому розумінні вони пов'язані з етнічної диверсифікацією) у середовищі канадських філософів, серцевинним питанням було питання про свободи, зокрема і межі свободи для громадян іншоетнічного походження. Стало очевидним, що концепція Ісайяха Берліна (Isaiah Berlin) про негативну й позитивну свободи з наступним їх поєднанням (мікшуванням) у застосуванні при виробленні позиції й реагування стосовно етнічної різноманітності відіграла основну роль у формуванні «філософського поля» дискусії щодо мультикультуралізму: негативна свобода має справу з встановленням меж втручання інших, а позитивна свобода займається визначенням специфічних цілей [175], додамо, які, вочевидь, потрібно досягати й які варто поважати усім учасникам взаємодії.

Філософське розуміння етнічної диверсифікації (етнічної різноманітності) поглиблюється, якщо зануритися в аналіз практичного тла функціонування мультикультуралізму як відповіді на диверсифікацію. Мається на увазі, передусім, застосування його як інструменту вирішення певних проблем етнонаціонального розвитку, зокрема уникнення конфліктогенних ситуацій у міжетнічних відносинах. Тут мова може йти про три напрямки концентрування зусиль етнополітичного менеджменту [25, с. 123-125]; менеджменту не у його вузькому розумінні як маркетингу, а як системно структурованого управлінського інструментарію, який складається із кількох частин,

менеджмент кожної із яких має своє цільове призначення. Це – демографічно констатуюче, ідеолого-нормативне і прагматично політичне. Перше має на меті подати (сформувати) картину етнокультурної різноманітності і представити різні її мовні, культурні й етнічні сегменти з наголошенням на тому, що різниця між ними часто-густо пов'язана з структурною диференціацією, а сама етнічність впливає на рівень участі у соціальних процесах й соціальних інституціях. Друге, зазвичай, є сукупністю теоретичних поглядів, підходів до формування менеджменту етнічної різноманітності. Нарешті, третє, – це приклад втілення у практику другого, враховуючи наявність у суспільстві різноманітних індивідуальних етнофорів та їх груп. Такий стан речей з етнополітичним менеджментом властивий деяким поліетнічним країнам [179]. Власне, у широкому розумінні йдеться про можливості досягнення загальносуспільного компромісу при застосуванні описаного інструментарію у тих ситуаціях, коли етнічний компонент національної ідентичності (мається на увазі громадянської згуртованості у суспільстві) надто випукло представлений (зазвичай, агрегований політичними лідерами) і може спричиняти загрозу соцієтальному спокою, або ж навіть зумовлювати насильницькі конфлікти. На наш погляд, формування адекватної філософсько-культурницької платформи, заснованої на принципах демократії, розуміння етнічної різноманітності [202], дало змогу учасникам європейських проєктів, ініційованих «Ініціативою місцевого самоуправління та реформ у публічній сфері», розробити ефективні моделі управління місцевими мультиетнічними громадами у країнах Центральної та Східної Європи [116].

У контексті оцінки можливостей осмислення впливу етнічної різноманітності на суспільний розвиток варто враховувати джерела її існування. Динаміку етнічної диверсифікації переважна більшість дослідників пов'язує, передусім, з міграціями. До речі, така традиція склалася давно, вочевидь, під впливом могутніх міграційних процесів, як також тієї обставини, що етнічні проблеми активізувалися саме у країнах, де іммігранти відіграють відчутну роль, – у Сполучених Штатах Америки та Канаді. Певною мірою погоджуючись з такою думкою, мусимо звернути увагу на більш широкий спектр джерел формування етнічної різноманітності, або поліетнічності. Аналіз фактів, подій, наукової літератури вказує на те, що етнічні спільноти на території тієї чи тієї держави з'являлися внаслідок існування аборигенного (туземного) населення, імміграції, завойовницьких війн та післявоєнного поділу територій. Дослідники, щоправда, не так часто, звертають увагу на ще один різновид етнічної диверсифікації – «інтраетнічну диверсифікацію», котра властива для однієї й тієї ж етнічної

спільноти. Вона (різниця між представниками однієї групи) детермінується таким факторами, як регіон, у якому проживають етнофори, соціальні страти, релігія (вона, нагадаємо, не завжди співпадає з етнічністю), вік, гендер, сексуальні орієнтації, політичні уподобання. Щоправда, на сьогодні головним джерелом, яке живить етнічну різноманітність, все таки залишається імміграція. Так, у 2013 році понад 3 відсотки усього населення світу (232 мільйони) складала міжнародні мігранти (такими вважаються особи, які переселяються із однієї країни в іншу з різних причин), із них 72 мільйони – у країнах Європи, 71 мільйон – у країнах Азії, а США за період 1990-2013 років прийняли 23 мільйони вихідців із інших країн [215]. У результаті взаємодії різних компонентів формуються нові типи ідентичностей, нові типи комунікаційних зв'язків, котрі є відтворенням динаміки етнічної диверсифікації. У науковій літературі ці ідентичності дістали назву гібридних та «розпорошених» [148; 150]. Формуванню останніх сприяє транснаціоналізація етнічностей [24] в умовах інтенсифікації розвитку мережеских суспільств. За таких обставин взаємодії між частинами однієї й тієї ж етнічної спільноти (в країні виходу і країні входу) та між представниками конкретної спільноти, які перебувають в іноетнічному докільлі, з місцевим населенням виникає чимало етичних питань [148], саме у процесі налагодження «місточків», що пов'язують різні частини спільноти, населення країни у ході їх взаємодії. Мова йде, передусім, у вибудовуванні довіри і толерантності у функціонуванні цих «місточків» [168, с. 81]. Методологічна база філософського дослідження суспільних процесів допоможе не лише ефективно проникнути у сутність зазначених проблем взаємодії, але й сформулювати концептуальні засади подолання проблем, котрі можуть супроводжувати таку взаємодію.

Вважаємо, що у подальшому необхідно удосконалювати і розвивати запропоновані американським соціальним філософом і фахівцем з мультикультурної освіти) Джеймсом Бенксом (James Banks) принципи дослідження етнічної диверсифікації на базі принципів вивчення етнічних і культурних груп, котрі, власне, і творять етнічну різноманітність, й адаптувати цю методику дослідження для українського етносоціального та етнокультурного контекстів. Зокрема, йдеться про його одинадцять складових: 1) походження і імміграція (йдеться про етнічне походження місцевого населення та етнічні й культурні групи іммігрантського походження); 2) спільні культура, цінності та символи (тут мова йде про взаємодію оригінальних (етнічних) культур, цінностей та символів з таким країни проживання; 3) етнічна ідентичність і сутність поняття «народ» (в центрі уваги має бути

етнічна ідентичність як результат взаємодії спільної історії та сучасного досвіду); 4) перспективи дослідження, світовий контекст та межі об'єкту дослідження; 5) етнічні інституції та самовизначення (функціонування етнічних організацій та їх роль у згуртуванні етнічних спільнот); 6) демографічний, соціальний, політичний та економічний статус (йдеться про етнічну динаміку та її зв'язок зі статусом спільнот у країні проживання); 7) упередження, дискримінація та расизм (розглядати як ключ до розуміння досвіду етнічних спільнот у минулому, сучасному й майбутньому); 8) інтраетнічна диверсифікація (концентрація уваги на чинниках етнічної диверсифікації, котра відбувається у середині спільноти); 9) асиміляція та акультурація (йдеться про зміни, які мають місце у процесі взаємодії етнічних спільнот і представників титульної нації); 10) революція (вплив на етнічну диверсифікацію, на етнічні спільноти корінних трансформацій, що мають місце у суспільстві проживання); 11) конструювання знання (вибудовування інформації і знань таким чином, щоби різноманітний етнічний і культурний досвід був зрозумілим для тих, кого навчають; релевантним у цьому сенсі стає контекстуальне навчання – занурення тих, кого навчають у атмосферу відчуттів різноманітних етнофорів) [91, с. 57].

Отже, до наукового філософського осмислення етнічної диверсифікації сучасного світу спонукає кілька причин: 1) надзвичайно високий ступінь етнічної різноманітності країн, яка сьогодні у зв'язку з інтенсифікацією переміщення населення посилюється; 2) оскільки етнічність, котра лежить в основі етнічної диверсифікації, є складним, комплексним феноменом, що являє собою сукупність специфічних культурних ознак і генеалогічних чинників, то науково-методологічною базою її осягнення має бути така, яка дозволяє концентрувати увагу, передусім, на їх носіях. Соціокультурна перспектива з її атропоцентричним підходом стає важливим компонентом методології дослідження; 3) необхідність подолання проблем (зокрема і етичного характеру), які виникають у міжетнічній взаємодії на різних рівнях, через виховання толерантності до різноманітності як у межах одного етнополітичного організму, так і у більш глобальних вимірах (регіональних, транснаціональних), з чим успішно можна впоратися у межах філософських парадигм.

1.2. Концептуалізація поняття «етнічність» у філософській науці

Актуальність концептуалізації понять, пов'язаних з феноменом етнічності, як і самого феномена, є сьогодні надзвичайно важливою процедурою у його дослідженні. Це зумовлено такими факторами: 1) надзвичайною етнічною (етнокультурною) диверсифікацією населення багатьох країн світу (див. підрозділ 1.1 цього розділу); 2) тим, що етнічність стала важливою рисою практично усіх сфер суспільного життя переважної більшості країн світу; 3) останнє спонукає представників різних соціальних і гуманітарних наук, зокрема і філософських, до інтенсифікації дослідження феномена етнічності в усіх її виявах; 4) розширюється компендіум дослідників, у науковий обіг вводиться низка понять, термінів, підходів, методик, які вимагають пояснень, обґрунтувань і принципів (та й результатів) взаємодії різних наук у поняттєво-термінологічному сегменті дослідницького поля феномена етнічності; 5) посиленням пошуком моделей теоретичного осмислення етнічності, і, до певної міри, практичним регулюванням наслідками, які породжує функціонування цього феномена.

Таким чином, інтенсифікація включення етнічності як комплексного явища у дослідницьке поле як у західному науковому просторі, так і в українському, зумовлена, його значущістю для суспільного розвитку багатьох країн світу, особливо для країн з поліетнічним складом населення. Повторимо, за твердженнями дослідників, нині у світі практично немає етнічно гомогенних країн. Україну, до речі, можна також долучити до переліку країн, де поліетнічність перетворюється у вагомий чинник її розвитку [25, с. 189-191]. У середині минулого століття, спочатку у Сполучених Штатах Америки та Канаді, а згодом і у європейських країнах з особливою очевидністю виявилось, що перебування носіїв різних етнічностей (етнофорів) породжує чимало проблем, зокрема і конфліктогенних, у відносинах, передусім, представників етнічних спільнот з владними структурами, а також (звичайно, меншою мірою) у стосунках між цими спільнотами. У науковій літературі, передусім філософській, тодішнього радянського періоду такий стан називався «загостренням національного питання у капіталістичних країнах». У працях філософів того часу (Едуард Баграмов, Масхуд Джунусов, Жан Голотвін, Іван Цамерян, Михайло Куліченко та інших), зазвичай, розглядалися проблеми соціально-класової структури, соціальні проблеми розвитку культури, мови,

освіти і побуту населення тодішнього Радянського Союзу і особливий акцент робився на позитивних процесах «розквіту національних культур», «зближення образу життя націй і народностей», проте поза увагою тодішніх дослідників залишався аналіз суперечностей у здійсненні етнонаціональної політики, складнощі і можливості їх подолання сфері економічного, соціального та політичного розвитку, які негативно впливали на відносини й відносинах й взаємодії культур різних етнонаціональних спільнот. Таким чином у дослідницькій літературі того часу деформувалася етнічна картина країн колишнього Радянського Союзу, а дослідники знаходилися, за рідкими винятками, не були включені у європейський та американський науковий простір з його методологічною базою, статистикою, теоретичними напрацюваннями, які б критично могли бути використані для адекватного відтворення ситуацій в етнонаціональному розвитку республік на просторі Радянського Союзу. Включення науковців названого простору після розвалу СРСР відкрило нові можливості для дослідження етнічності як у своїй країні, так і у зарубіжних країнах. У цьому контексті аналіз процесу концептуалізації феномена «етнічності» (через відповідні поняття та терміни) як важливого компонента суспільного розвитку у зарубіжній соціогуманістиці з акцентом на філософії набуває особливого значення (на додаток до тих факторів актуалізації питання концептуалізації, про які йшлося вище).

З огляду на складність феномена, який є об'єктом нашого аналізу, особливу увагу варто приділити методологічним моментам його вивчення. Передусім маємо пам'ятати, що сьогодні феномен етнічності є одним із центральних дослідницьких (повторимо, надзвичайно продуктивних у науковому сенсі) об'єктів усіх соціогуманітарних наук: від однієї з найдавніших – антропології до чи не найновішої – соціології. У межах філософського осмислення явища «етнічність» на основі напрацьованого здобутку можна робити висновок, принаймні попередній, про те, що воно найбільш активно розробляється у межах антрополого-філософської (філософсько-антропологічної) та соціофілософської парадигм. На наш погляд, такий стан пов'язаний з тим, що, скажімо, антропологи, зокрема культурні антропологи, чи не найпершими почали опановувати проблемне поле етнічності і мають солідний доробок, на засадах якого можна вибудовувати філософські парадигми стосовно різних аспектів цього багатогранного феномена: Федерік Барт (Frederik Barth), Томас Еріксен (Thomas Eriksen) – Норвегія, Франц Боас (Franz Boas) – США, Макс Глюкман (Max Gluckman) – Велика Британія, Брюс Капферер (Bruce Kapferer) – Австрія, Клод Леві-Строс (Claude Levi-Strauss) – Франція, Марсель Мосс

(Marcel Mauss) – Франція, Мауро Перессіні (Mauro Peressini) – Канада, Фред Воррен Ріггс (Fred Warren Riggs) – США та інші [21, с. 124-167]. У своїх дослідженнях вони звертають увагу на такі проблеми: тяглість культурницьких традицій, звичаїв, культурницькі аспекти повсякденної життєдіяльності, зразки поведінки, передусім ті, котрі виявляються у взаємодії носіїв різних культурницьких традицій, умови та перспективи їх збереження і практикування у різних соціальних середовищах, процеси їх трансформації, зокрема при передачі культурної спадщини наступним поколінням. Названими та низкою інших антропологів-філософів була сформована теоретична основа, забезпечена конкретними статистикою, фактами, даними, ґрунтовним описом артефактів – важливих носіїв соціально-культурної інформації тієї чи тієї людської спільноти, що, врешті-решт стало підґрунтям формування системної платформи дослідження етнічності з культурно-антропологічної точки зору, яку, власне, ми називаємо антрополого-філософською парадигмою.

Що ж до соціофілософської парадигми, то сьогодні її значення для дослідження етнічних аспектів суспільного розвитку, передусім соціальних процесів, стрімко актуалізується, оскільки останнім часом чітко виявляється значущість (й її роль зростає) соціальної складової етнічності. Передусім, у цьому контексті дуже активно дискутуються такі питання, як взаємозв'язок етнічності та соціальної нерівності, вияви етнічної дискримінації у поліетнічних суспільствах, особливо у середовищі іммігрантів-етнофорів, етнічність та соціетальний компроміс у суспільстві, потенціал міжетнічної солідарності для досягнення адекватних можливостей сталого розвитку етнічних спільнот у країні проживання. І тут мова йде не стільки про констатацію стану речей (ситуацій), а, скоріше, про філософську складову перерахованих питань, власне, про концентрацію увагу дослідників на формуванні умов, за яких можна було б постійно долати суперечності, що виникають на перетині «етнічне – соціальне». При цьому завжди варто мати на увазі той факт, що саме людина часто-густо є як носієм етнічності, так і головним актором (мобілізатором, сучасною мовою – провайдером) подолання суперечностей, які виникають на лінії взаємодії «етнічне – соціальне». Попередній аналіз наукового філософського дискурсу з проблем етнічності, передусім у західному дослідницькому просторі, спонукає нас до думки про те, що соціальна філософія володіє достатнім арсеналом для проникнення у сутність окреслених проблем й можливостями моделювання перспектив їх вирішення. Тому у даному параграфі ми концентруватимемо нашу увагу на концептуалізації етнічності саме у соціофілософській парадигмі, звертаючись до означених у попередньому параграфі обґрунтувань.

Зауважимо, що у якій би парадигмі не розглядалося певне явище, методологічно виправданим є з'ясування кількох важливих для дослідження моментів, передусім пов'язаних з поняттєво-термінологічним наповненням, зокрема передбачуваним контентом термінів та понять, які ми будемо вживати у нашому випадку, з тим, щоби адекватним чином відтворити сутність явища. Насамперед, коли йдеться про термін «соціофілософська парадигма», то ми використовуємо його у тому значенні, яке базується (й яке сприймається науковим співтовариством) на визначенні більш загального (парасолькового) терміну «парадигма», сформульованого свого часу американським філософом Томасом Куном (Thomas Kuhn). Виходячи із того, що парадигма – сукупність «визнаних усіма наукових досягнень, які впродовж певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблеми і їх вирішення» [44, с. 11], то ми пропонуємо під «соціофілософською парадигмою», у межах якої розглядається етнічність, сприймати погляди, теоретичні розмірковування й обґрунтовані висновки про сутність формування й значимість функціонування етнічності у соціальному просторі того чи того суспільства визнаних її дослідників; тобто сукупність пропонованих інтерпретацій, котрі розкривають філософські аспекти етнічності як соціального конструкту, або ж досліджують соціальні характеристики етнічних явищ чи то етнічні вияви у соціальному. Оскільки феномен етнічності багатогранний й за своєю структурою є складним для опанування у повному обсязі однією наукою, то у нашому контексті, роблячи наголос на філософських пріоритетах, ми будемо порівнювати з досягненнями інших наук у галузі дослідження етнічності. Це, до речі, вже стало традицією у колі західних дослідників, котрі вважають міждисциплінарний підхід до вивчення соціальних явищ, особливо пов'язаних з етнічністю, досить продуктивним [226, с. 55]. Пошуки адекватних інтерпретацій сутності соціальних явищ, за справедливим твердженням науковців, дійсно приводять до необхідності виходу за межі однієї галузі знань [111, с. 555].

Зважаючи на велику кількість визначень (ми сказали спроб визначення) поняття «етнічність» (зауважимо, що, зазвичай, зарубіжні дослідники починають презентацію результатів своїх пошуків з тверджень типу: не дивлячись на популярність проблеми етнічності в науці, це поняття залишається невизначеним, іншим принциповим моментом у нашому контексті є окреслення нашого вибору із існуючих парадигм (саме у сенсі визначення) контенту етнічності. У цьому плані ми спираємось, передусім, на етимологію самого терміну й на його адаптивність інтерпретації явища у конкретних

соціальних умовах: «*Етнічність* (від грецьк. *ethnos* – народ, плем'я) – термін, який відтворює якісні характеристики людини або групи людей, пов'язані з їх етнічним походженням і які виявляються у побуті, культурі, поведінці, й у цілому, у ментальності, підтверджуючи це походження та вирізняючи їх з-поміж інших» [25, с. 104].

Звернувши увагу на деякі методологічні моменти концептуалізації поняття «етнічність», ми продовжимо пошуки найбільш адекватних його концепцій в американській та західноєвропейській науці, концентруючи зусилля на філософських парадигмах. Завважимо, що вони повинні, на наш погляд, починатися зі з'ясування походження (бекграунду) того явища, яке відтворює певне поняття. У випадку з поняттям «етнічність» це більш ніж актуально. Річ у тім, що, як стверджують дослідники цього феномена, термін «етнічність» з'явився у фаховій літературі відносно недавно: його історія, принаймні у США, і у наближеному до сучасного його розуміння у контексті соціофілософської парадигми, починається із 1941 року, коли Ллойд Уорнер та Поль Лант вжили слово «етнічність» у першому томі спеціальної філософсько-антропологічної серії, що складається із п'яти томів і відтворює життєдіяльність типового американського невеликого міста (Newburyport, 17 000 тися мешканців), яка розгортається під впливом соціальних, релігійних, етнічних й трудових відносин [222]. У цьому зв'язку зауважимо, що ще у 1896 році французький учений Жорж Вашер (Ваше) де Лапуж зробив спробу окреслити «етнічність» як сукупність «природних та імітаційних» культурних, психологічних і соціальних характеристик населення [213]. Не розгортаючи дискусію про те, хто першим ввів у науковий обіг термін «етнічність», зазначимо, що запронована американським антропологом і соціальним психологом Ллойдом Ворнером (Lloyd Warner) інтерпретація набула поширення серед дослідників феномена і у наступних пошуках її базові елементи (спільне минуле, культурні традиції, релігія, мова, ідентичності тощо) складали основу нових занурень у сутність етнічності. Передусім, це стосується спроб наповнення концепту з найбільш адекватним функціональним змістом [13].

За нашими спостереженнями, концептуалізація поняття «етнічність» активно почалася з 1950-х років, коли американський соціолог Девід Рісман (David Risman) звернувся до розгляду сутності явища з точки зору якісних характеристик етнічних груп, власне, яке було сприйнято багатьма американськими представниками спочатку антрополого-філософського, а згодом і соціофілософського пулу науковців [205, с. 22]. Важливим моментом у

процесі концептуалізації поняття «етнічність» стала поява визначення його змісту в «Оксфордському англійському словникові» у 1972 році. Можна стверджувати, що цьому передували спроби теоретичного проникнення у сутність даного явища в роботах, зокрема, таких американських дослідників, як Натан Глейзер (Nathan Glazer) та Данієл Мойніхен (Daniel Moynihan), Джошуа Фішман (Joshua Fishman) [25, с. 67, 220-221, 315], котрі звернули увагу на те, що широко розрекламована теорія «плавильного казана», згідно з якою усі етнічності у США мали «переплавитися» і утворити в етнічному плані одне ціле, не спрацювала, а мовна диверсифікація залишилася сталим компонентом американського суспільства.

Згодом американські та європейські філософи і соціологи зробили чимало, щоби розкрити багатогранність етнічності як соціального та етнокультурного феномена: Фредрік Барт (Fredrik Barth), Деніель Белл (Daniel Bell), Майкл Бентон (Maichel Benton), П'єр ван ден Берге (Pierre Van den Berghe), Макс Вебер (Max Weber), Роджерс Брубейкер (Rogers Brubaker), Герберт Ганс (Herbert Gans), Томас Еріксен (Thomas Eriksen), Алекс Інкелес (Alex Inkeles), Всеволод Ісаїв (Wsevolod Isajiw), Мілтон Їнгер (Milton Yinger), Горас Каллен (Horace Kallen), Сініца Малесевіч (Siniša Malešević), Джон Рекс (John Rex), Фред Ріггс (Fred Riggs), Ентоні Сміт (Anthony Smith), Вернер Соллорс (Werner Sollors), Стів Фентон (Steve Fenton) та інші.

Аналіз філософської літератури, предметом якої тим чи тим чином виступає етнічність, спонукає до твердження, яке ми, до речі, знаходимо, скажімо, у роботі американського філософа Хосе Медіни, про те, що обґрунтування концептів етнічності великою мірою здійснюється у виборі альтернативи між прагматистським і квієтистським підходами [174, с. 116]. Якщо прихильники першого однозначні у думці, що філософія повинна починати свої дослідження від *medias res*, тобто йти від того, що знаходиться усередині об'єкта (речей), перебуваючи у центрі життя, власне, філософська рефлексія має розпочинатися з досвіду, який, у свою чергу, має її збагачувати, то квієтисти, навпаки, вважають більш важливим розмірковувати над тим, що втрачено, над тим, що вже відбулося, що потребує попереднього філософського теоретизування. Для американського філософа Джона Дьюї (John Dewey), одного із найбільш яскравих представників прагматизму, було аксіомою, що філософія має опікуватися, передусім, тим, щоби просувати речі, ідеї, котрі є невід'ємною складовою природних функцій, генерованих досвідом [174, с. 116]. У контексті нашого дослідження, де ми концентруємо увагу на проблемі «етнічність в соціофілософській парадигмі», позиції прагматистів виявляються більш

релевантними, оскільки дослідники, які працюють у цій парадигмі прагнуть відтворити філософські підвалини взаємозв'язку етнічності й соціальних явищ повсякденної життєдіяльності людини. Однак, це не означає, що ми ігноруємо напрацювання квієтистів; більше того, наголосимо, що етнічність, хоча і досліджується інтенсивно, вона, будучи надзвичайно ускладненим соціокультурним феноменом, вимагає, за мексиканським соціокультурним антропологом Франціском Джіл-Вайтом (Francisco Gil-White), копіткої роботи (теоретичної) удосконалення категоріального апарату [137].

Основними моментами пошуків у контексті концептуалізації поняття «етнічність» стали з'ясування взаємозв'язку її структурних елементів та маркерів, а також аналіз чинників, під впливом яких вона трансформується й змінюється динаміка її ролі у соціальному розвитку суспільств з поліетнічним складом населення. Констатуючи різноманітність інтерпретацій етнічності, передусім у працях зарубіжних дослідників феномена, звертаємо увагу на їх характерну особливість – в центрі уваги перебуває пошук структуроутворюючих (базових) компонентів (маркерів), котрі лягають в основу наукових парадигм, концепцій, теорій. У цьому, на наш погляд, знаходиться істина пошуку адекватного терміну, котрий міг би відтворити сутністність поняття «етнічність», тобто йдеться про визначення, яке ефективно працювало б у полі функціонування феномена, а не змушувало до безмежності розширювати коло пошуку [137, с. 240-241].

Як засвідчує аналіз зарубіжної літератури, компоненти (маркери) коріняться в історичному минулому, генетичній інформації (пам'яті), поведінкових зразках представників тієї чи тієї етнічної спільноти. При цьому тлом їх динаміки є соціокультурні контексти функціонування носіїв певної етнічності (етнофорів). На наш погляд, досить раціональним у сенсі пошуку адекватної концептуалізації поняття «етнічність» у межах філософських парадигм є схема, запропонована Елліотом Гріном (Elliott Green) (Лондонська школа економіки). Базуючись на довголітньому досвіді дослідження етнічності на Африканському континенті, в основу цієї схеми він поклав три комплексні компоненти – спільне походження, спільна історія та спільна батьківщина [139]. Можна погодитися з таким трактуванням, його варто розглядати як окреслення соціокультурного простору наукових пошуків сутності концептів етнічності, оскільки кожен із компонентів вбирає безліч одиниць, які характеризують особу чи то спільноту як носія тієї чи тієї етнічності (наприклад, родинні зв'язки, традиції, звичаї, спільні елементи культури, міфи та реальні історичні події, спільний соціальний чи то культурний простір реалізації (вияву) своєї

етнічності тощо). На нашу думку, перелічені базові компоненти дають можливість науковцям, принаймні, наблизитися до оптимального визначення етнічності, оскільки усі три вибирають один і той же критерій виміру причетності до етнічності – «спільність», а вибір саме цих трьох критеріїв, за Е. Гріном, дозволяє визначити поле таким чином, що воно може включати велику кількість інтерпретацій етнічності, зокрема як примордіалістських, так і конструктивістських, як також обирати інструменти відрізнення етнічних груп від іншого роду груп, скажімо, каст, націй, рас [139]. Саме на спільності тих чи тих об'єктивних одиниць виміру самотійно утворюються, або ж кимось вибудовуються конструкти подібні етнічності. Оскільки для подальших наших роздумів ми певною мірою обираємо згадану схему, то, бодай, коротко маємо зупинитися на характеристиці трьох згаданих комплексів: 1) спільне походження дає можливість, передусім, розглядати етнічні спільноти не лише як сім'ю, де родинні зв'язки є первинними, а як таку спільноту, де членство визначається однаковою в етнокультурному сенсі походженням, що уможливорює формувати саме групи (спільноти), а не касты, клани і тому подібне [9]; 2) щодо спільної історії, то цей чинник займає помітне місце в інтерпретаціях етнічності етносимволістами, зокрема Ентоні Смітом (Anthony Smith). Вони пов'язані, передусім, з міфами та історичною пам'яттю, котрі, за етносимволістами, є наріжними чинниками формування етнічних спільнот; 3) фактор спільної батьківщини, на думку багатьох західних дослідників етнічності, грає велику роль в означенні меж функціонування тієї чи тієї етнічності (власне, певної автономії) й знову ж таки у відрізненні етнічних груп з-поміж каст, кланів тощо. До того ж, значення чинника «спільна батьківщина» зростає в умовах конфліктів і воєн. До речі, на нашу думку, питання спільної батьківщини як етнічного маркера потребує більш детального вивчення, оскільки, скажімо, її сприйняття у вихідців із різних країн, наприклад із Європи, котрі мешкають у Сполучених Штатах і в Африці, буде відрізнятися. Принаймні, у різних країнах, та й у різних регіонах однієї й тієї ж поліетнічної країни сила етногравітації буде різною.

Мусимо звернути увагу на ту обставину, що за сучасних умов глобалізації комунікаційних технологій та зростання ролі соціальних мереж, «насиченість віртуального простору етнічною інформацією» [24, с. 9] вносить корективи у динаміку «спілкування» з етнічною батьківщиною, а, отже, може змінюватися її роль як маркера етнічності у визначенні її концепта. Власне, вона певною мірою віртуалізується й цей маркер стає більш ситуативним. Останнім часом спостерігається зсув значущості для функціонування конкретної етнічності у

країні проживання (зокрема для іммігрантів) від етнокультурницьких чинників до етноекономічних (етнопідприємницьких) факторів. Це, на наш погляд, пов'язано з тенденціями комерціалізації етнічності в іноетнічному довіллі, оскільки етнопідприємницька діяльність тим чи тим чином підтримує й забезпечує розвиток етнічних спільнот поза межами своїх батьківщин. Такого роду діяльність значною мірою переноситься сьогодні у віртуальний простір, мається на увазі сегмент, пов'язаний з етнічними батьківщинами, що певною мірою знижує роль «спілкування» з ними як маркера етнічності.

У більшості випадків поняття «етнічність» концептуалізується через поняття «етнічна група». У нашій дискусії ми не ставитимемо за завдання детально аналізувати, яким чином дослідники наповнюють поняття «етнічна група», а подамо найбільш релевантне до нашого змісту визначення, запропоноване свого часу професором Торонтського університету (Канада) Всеволодом Ісаївим (щоправда, він надає перевагу терміну *ethnie*, який наближений до терміну *етнічність*): «концепція етнічної групи співвідноситься з типом спільноти, групи людей, котрі поділяють ту ж саму культуру, або ж з нащадками цих людей, котрі можуть і не поділяти ту ж саму культуру, але ідентифікують себе з родовою (первинною – *автор*) групою». У контексті даного викладу наведемо також його визначення *ethnie*: «це – сукупність людей, котрі, як мінімум, презентують себе як самодостатні й історично вертикально репродукують себе як ціле у сенсі культурної спільноти» [155], щоби засвідчити семантичну близькість двох термінів, які, на нашу думку, відтворюють одне і те ж явище. Можливо, у другому випадку є натяк на більшу динаміку у тягlostі якостей феномена. Інші дослідники, котрих ми згадували вище, великою мірою солідаризуються з В. Ісаївим, акцентуючи, однак, більше уваги на тому чи тому аспектові багатогранного феномена «етнічна група». На нашу думку, це виправдано й має під собою підґрунтя, що ми можемо пов'язуватися з існуванням різних типів етнічних груп. В основі їх типологізації можуть лежати такі критерії, як організаційні засади, рівень й природа етнічної самосвідомості, чинник покоління, місце в ієрархії міжетнічних відносин тощо. У відповідності з названими та, можливо, іншими критеріями виділяються такі типи етнічних груп: первинні та вторинні етнічні групи; етнічні групи, котрі базуються на ознаках народних культурницьких традицій, або ж на належності до тієї чи іншої національності (нації); етнічні групи домінантної більшості або ж підпорядковані меншинні етнічні групи; етнічні групи іммігрантського походження; «молоді» чи «старі» етнічні групи [155]. Така типологізація етнічних груп формує достатньо широке

проблемне поле визначення контенту концепта етнічності, що динамізує, зокрема, наукові пошуки у межах філософського осмислення феномена.

У контексті розмірковувань про етнічну групу як чинник концептуалізації поняття «етнічність» варто згадати позицію українських дослідників, котрі впродовж тривалого часу вивчають феномен етнічності й, зокрема, досвід поняттєво-термінологічних пошуків західних дослідників у цьому напрямку, і пропонують, на нашу думку, комплексне, конструктивне визначення поняття «етнічна група (досить релевантне до дисертаційного дослідження): «певна кількість людей, які представляють собою частину того чи того етносу, перебувають за межами розміщення його основного масиву, усвідомлюють спільність свого походження, постійно взаємодіють між собою й характеризуються певним ступенем внутрішньої згуртованості й солідарності, об'єднані спільними інтересами, спільним походженням та спільною історичною пам'яттю (реальними або уявними). Сукупність людей стає етнічною групою тоді, коли її члени ідентифікують себе один з одним, чи ідентифікуються іншими як цілісний організм на основі расових, культурних, мовних, економічних, релігійних, політичних маркерів. Базовими характеристиками етнічної групи має бути, передусім, культура й біологічна подібність, а також тяглість у часі (від минулого до майбутнього), яка забезпечується між поколінною передачею спільної мови, культурницьких традицій» [25, с. 69-70]. Тут, як і у багатьох зарубіжних працях, етнічна група розглядається як різновид соціальної групи, що додає логіки у виборі соціофілософської парадигми як науково продуктивної для аналізу етнічності. Однак, звертає на себе увагу той факт, що у працях, особливо останніх років, зокрема опублікованих в американських та європейських виданнях, наполегливо просувається вживання терміну «етнічна спільнота» [230]. При цьому він розуміє їх як «сукупність людей, об'єднавчим моментом для котрих виступає, передовсім, їх однакове етнічне походження та подібні етнокультурні практики» [25, с. 290]. А той момент, що таким чином сформульоване поняття включає утворення «вищого рівня етносоціальної ієрархії» - субетноси, етноси, нації створює широку платформу для інтерпретації феномена етнічності.

Із аналізу західної літератури та динаміки дискурсу навколо етнічних проблем представників соціогуманітарних наук останніх кількох десятиріч років випливає, що дискусія точиться у межах трьох-п'яти теорій етнічності. Еноч Ван (Enoch Wan) та Марк Вандерверф (Mark Vanderwerf) пропонують застосовувати три базові теорії (деколи вони називають їх «базовими підходами») для досягнення розуміння сутності феномена «етнічність»:

примордіалістські теорії, інструменталістські теорії та конструктивістські теорії. Власне, вони є чи не найпоширенішими серед прихильників філософських парадигм етнічності.

Основним постулатом першої є те, що етнічність дається людині при її народженні, а етнічна ідентифікація базується на глибокій прив'язаності до групи чи то до культури. Для примордіалістів аксіомою було те, що надані з народженням якості є сталими і вони не змінюються упродовж життя людини. Дослідники констатують, що обґрунтування витоків примордіалізму варто шукати в ученнях німецьких філософів. Зокрема Йоганн-Готфрід Гердер (Johann Gottfried Herder) наголошував на тому, що кров і земля пов'язують людей в одне ціле, вони зміцнюють зв'язки між людьми, об'єднаними в одній спільноті, яка іменується народом [220]. Ця теорія особливо була поширена до середини 1970-х років. Щоправда, серед її промоутерів виділялися дві групи: 1) ті, хто примордіалістські узи розглядав як біологічний феномен (соціо-біологічний примордіалізм); 2) ті, хто переконував у тому, що примордіалізм в етнічності варто пов'язувати з культурою, історією, міфами, символами й пам'яттю (етносимволізм). Найбільш очевидним прихильником етносимволізму був Ентоні Сміт [64].

Для другої теорії важливим є те, що етнічність ґрунтується на людській «історичній» й «символічній» пам'яті. На противагу примордіалістам інструменталісти вважають, що етнічність може змінюватися, її можна конструювати й нею можна навіть маніпулювати; останнє дозволяє лідерам використовувати етнічність для досягнення своїх прагматичних цілей [120]. Така думка й практики закорінені у таких властивостях етнічності (згідно з інструменталістами), як флексибільність, чутливість до впливів та здатність до змін [220].

Що ж до третьої теорії (деколи її називають «постмодерністська теорія етнічності»), то згідно з нею етнічна ідентичність, не є даністю, якою людина наділена від свого народження, а, скоріше, сконструйований концепт у певних соціальних й історичних умовах у відповідності з інтересами її «конструкторів», як самих етнофорів, так і соціально-політичних лідерів. За переконанням згаданих вище Е. Вана та М. Вандерверфа, вона більш релевантна, коли мова йде про природу нації, аніж про сутність етнічності. Однак, остання є об'єктом уваги конструктивістів, оскільки етнічність, являючи собою рухлий конструкт, дозволяє їм уникати фіксованої ідентичності й вибудовувати моделі нації, не жорстко прив'язуючи їх до генетичних обставин.

Продуктивними у пошуках адекватних концепцій етнічності, зокрема і у визначеному нами ракурсі, є теоретичні підходи цитованого нами вище Всеволода Ісаїва. Пропонуючи розглядати етнічність у межах чотирьох підходів (звертаємо увагу, не концепції, не теорії, а підходи), що може складати досить таки вартісну базу для філософського осмислення явища. Такими є: 1) етнічність можна уявляти як примордіалістський феномен; 2) етнічність можна уявляти як епіфеномен, той що виникає на основі первинного феномена і може вбирати у себе окремі його властивості; 3) етнічність можна уявляти як ситуативний феномен; 4) етнічність можна уявляти як чисто суб'єктивний феномен. За В. Ісаївим, три останні підходи об'єднує їх прагнення заперечити перший, який має найдавнішу історію свого використання у тому числі й у соціофілософській думці.

Інші три підходи представлені у працях Фредеріка Барта, Деніела Белла, Майкла Бентона, Едні Бонасіч, Герберта Ганса, Джеффри Росса, Майкла Хехтера, Вільяма Янсі та інших дослідників. Найбільш очевидними аргументами на захист етнічності як епіфеномена, ситуативного феномена та суб'єктивного феномена є такі: периферійна економіка з її експлуатацією найбільш вразливих, зазвичай іммігрантів, продукує етнічність (Една Бонасіч, Майкл Хехтер); етнічність як така є релевантною у певній ситуації (Даніель Белл, Майкл Бентон); етнічність з'являється як соціо-психологічна реальність й як об'єкт розмежування «ми-вони» лише тоді, коли суб'єкт перестає перебувати у конкретному довіллі [155].

Дискусія про валідність та релевантність тих чи тих підходів, теорій та концепцій етнічності на різних відтинках історії, яка була розпочата у середині 1960-х років, продовжується і сьогодні у працях Фрідріха Гекманна, Томаса Еріксена, Джеймса Крессвелла, Тома Сміта та інших. Останнім часом у ній з'являються нові акценти: спроби переконати у тому, що етнічність – це не давній, а новітній феномен суспільного життя і ключ до його розуміння лежить не у минулому, а у сучасності [208, с. 67-68]. Такий акцент можна пояснити намаганням Вольфрама Штендера (Wolfram Stender) підкреслити значення ревалітизації етнічних ідентичностей, етнокультурних традицій у суспільному розвитку поліетнічних країн на сучасному етапі.

Характерною рисою сучасного дискурсу з окресленої проблеми є спроби концептуалізації поняття «етнічність» для розкриття контенту однойменного феномена через трьохступеневу класифікацію усіх наявних наукових пошуків: об'єктивістські концепти, конструктивістські концепти, інтегративні концепти; при цьому акцент робиться на останніх [169]. Така класифікація нам імпонує,

оскільки в ній гідне місце займають традиційні підходи, теорії, концепції й можуть виявитися перспективними спроби поєднати об'єктивістські (примордіалістські) та суб'єктивістські елементи у трактуванні феномена етнічності й створити її гібридну, інтегративну концепцію, спираючись на поклик, що «Етнічність для індивідуальної й колективної дії є важливим фактом, котрий завдяки вірі у спільне походження, завдяки спільності культур, історії та чинному досвідові (практикам – *автори*) поєднує відносно великі групи людей, які мають певне усвідомлення ідентичності й солідарності» [144, с. 56]. При цьому, згідно з визначенням, віра у спільне походження виступає конструюючим елементом, структуроутворюючим елементом етнічної спільноти. Додамо, що у Фрідріха Гекманна об'єднуючим моментом людей у колектив є не об'єктивне походження, а саме суб'єктивна віра у спільне походження. Однак, як можна дійти висновку, така віра може сформуватися на основі об'єктивно існуючих (або ж тих, що існували раніше) артефактів. На наш погляд, гібридний концепт етнічності, вочевидь, релевантний у філософській науці, оскільки її парадигми уможливають широке (філософське) трактування соціальної реальності, як у минулому, так і у сучасності як середовища функціонування етнічності.

Отже, дискурс, який має місце у західній соціогуманістиристиці, засвідчує беззаперечний факт, що «етнічність» розглядається у кількох вимірах, котрі співвідносяться, зокрема, з філософським трактуванням: як універсальний, багатогранний феномен; як сучасний культурницький конструкт; як специфічна форма неформальної політичної організації; як аспект індивідуальної ідентичності; як продукт розвитку суспільств на тому чи тому етапі; як функціональний механізм, котрий відділяє одні групи від інших [8]. Таким чином, концептуалізація етнічності як феномена у західному дискурсі (як і у будь-якому науковому дискурсі стосовно того чи того об'єкта) великою мірою залежить від обраних критеріїв визначення контенту структуроутворюючого феномен компонента (у нашому випадку це, переважно, етнічна група та етнічна ідентичність). Обираючи концептуальне наповнення поняття «етнічність» для філософської науки, ми концентруємо увагу на достатньо широких можливостях філософського осмислення соціальних аспектів феномена, його функціонування у соціальному просторі, зокрема і новітніх тенденцій, пов'язаних з віртуалізацією й мереживізацією цього простору. При цьому, у гібридизації концепту «етнічність» ми вбачаємо його перспективу застосування для інтерпретації складних етнокультурницьких та етносоціальних аспектів суспільного розвитку поліетнічних країн.

1.3. Структурування дослідницького поля феномена етнічності

Інтенсифікація наукового дискурсу, у центрі якого перебувають питання пов'язані з етнічними аспектами розвитку суспільств, визначається двома факторами: 1) етнічність є тим феноменом, котрий, якщо і не визначає, то, принаймні, відчутно впливає на соціальні процеси, що мають місце у багатьох країнах світу. Останнє зв'язано з тим, що більшість сучасних держав за етнічним складом свого населення, як ми вже зазначали вище, – поліетнічні; 2) за останні півстоліття сформувалася достатньо солідна база досліджень феномена етнічності в усіх його виявах представниками соціогуманітарних наук, і зокрема філософами. Вона досягла вже таких розмірів, що нині виникає потреба в евалюації доробку з зазначеної проблематики. Західні дослідники вже започаткували напрямок оцінки й визначення перспектив розвитку вивчення етнічної проблематики [220].

Дослідницька зацікавленість проблемою почала посилюватися з середини ХХ століття, коли у поліетнічних країнах Заходу, передусім у Сполучених Штатах Америки та Канади, загострилися проблеми у їх етнонаціональному розвитку (такі ситуації були характерні і для минулих століть), що час від часу породжувало конфліктогенні ситуації у відносинах між владою та етнічними меншинами, а інколи і між самими меншинами. Відомий британський вчений, дослідник расових і етнічних проблем Майкл Бентон (Michael Banton), оцінюючи стан етнічних й расових студій на початку ХХІ-го століття, зазначав: «За останні п'ятдесят років число книг і публікацій у наукових журналах, котрі фахівці бібліотечної справи можуть класифікувати як такі, що належать до сфери етнічних і расових студій, зросло неймовірно. Таке зростання пов'язано, передусім, з розширенням предмету, який необхідно вивчати, й воно йде від подій недавньої історії, котрі пов'язані з процесами глобалізації (включаючи зростання присутності проблеми у засобах масової комунікації, які допомагають широкій публіці перейматися тим, що відбувається у віддалених від неї країнах). Кількість вчених, котрі працюють у цій сфері, зокрема у Північній Америці та Європі, зростала відчутними темпами, натомість у країнах Східної Європи згадана робота до недавнього часу була обмежена політичними обставинами» [97, с. 173-174]. Одну із важливих причин такого «буму» етнічних і расових досліджень вчений вбачає у тому, що студенти все

наполегливіше виявляють бажання відвідувати навчальні програми з проблематики, видавці видавати і розповсюджувати книги, вносячи свій вклад у дискусію важливої проблеми [97, с. 176]. Полемізуючи з Майклом Бентоном, на той час старший дослідник із Національного фонду наукових досліджень й директор Центру вивчення етнічності й міграцій (CEDEM) Марсо Мартініелло (Marco Martinello) звернув увагу на те, що його погляди надто укорінені у англо-американській традиції й це обмежує поле дослідження, як також можливості розуміння складного феномена, котрий по-різному може виявляти себе у різних обставинах. Тому Марсо Мартінієло закликав досліджувати явище етнічності у більш широкому географічному контексті, зокрема у країнах Європи та інших й у міждисциплінарній та міжнародно-компаративній перспективі [173, с. 537-539].

У зв'язку з вже наявною великою кількістю досліджень й нарощуванням потенціалу у вивченні феномена етнічності, у тому числі і у соціофілософській парадигмі, сформувалася необхідність представити процес структурування західного наукового дискурсу про феномен етнічності у цій парадигмі (актуальність цієї дослідницької парадигми ми обґрунтували вище) з акцентами на найбільш значущих її моментах. При цьому, виходячи із визначення Томасом Куном, поняття «парадигма» [44, с. 11], під філософськими парадигмами ми, як вже зазначалося вище, розуміємо наукові досягнення, які розкривають філософські аспекти етнічності як соціального конструкту. У процесі викладу матеріалу, крім відтворення самого перебігу дискурсу, ми будемо звертати увагу і на певні моменти поняттєво-термінологічного характеру, що допоможе нам більш глибоко проникнути у його сутність.

Ми маємо констатувати, що на сьогоднішній день у західному дослідницькому полі, у яке включена проблематика етнічності, накопичився масив матеріалу, достатній для того, щоб здійснити попередню евалюацію (процес зародження, розвиток, динаміка, оцінка, визначення перспектив) дискурсу феномена «етнічність». У цьому дискурсі ми пропонуємо означити два аспекти: 1) структурно-організаційний, іншими словами інфраструктура, яка приваблює увагу до проблематики і яка дозволяє розвертати (за фінансової та професійної підтримки) дослідницьку діяльність навколо феномена; 2) теоретико-методологічний.

У першому випадку мова йде про діяльність різного роду наукових, культурно-просвітницьких центрів, програм, об'єднань, у фокусі уваги котрих перебувають питання і проблеми, пов'язані з етнічністю. У цьому контексті варто згадати тенденцію, яка останнім часом набирає свого розмаху, – це

розробка бакалаврських і більшою мірою магістерських програм, особливо в американських університетах, з етнічної проблематики. Особливість цих програм полягає у тому, що вони акцентують велику увагу на дослідницькому компоненті. За нашими спостереженнями, в центрі їх уваги перебувають іммігранти і конфліктогенні ситуації, які породжує етнічний фактор. Згадані центри і навчальні університетські програми досить активно почали засновуватися саме у період загострення міжетнічних відносин (1960-і роки) у багатьох країнах як на глобальному, так і на регіональному рівнях [27].

На сьогоднішній день усі інституції, які формують структурно-організаційну основу дослідження етнічності, можна класифікувати таким чином: 1) різного роду організації: а) парасолькові міжнародні організації, які опікуються вирішенням соціальних та статусно-правових проблем різноманітних категорій осіб, котрі не належать до титульної спільноти або ті, що перебувають в іншоетнічному середовищі. Серед них – ОБСЄ, ООН, ЮНЕСКО, Рада Європи, Міжнародна організація праці, Міжнародна організація з міграції, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародна амністія, Європейська мережа міграцій та інші. Роль цих організацій у структуруванні наукового дискурсу з етнічної проблематики пов'язана, передусім, з проведенням численних науково-практичних конференцій, симпозіумів, семінарів і виділенням грантів на дослідницькі цілі; б) організації, діяльність яких поширюється на окремі країни. Поле діяльності цих організацій – досить таки різноманітне, зокрема надання допомоги у налагодженні життєдіяльності у країнах прийому іммігрантів і сприяння дотримання їх прав як етнічних меншин. Частина їх діяльності реалізується у дослідницькій сфері, що дає підстави розглядати їх структурним елементом наукового дискурсу; в) локальні організації, котрі займаються проблемами адаптації іншоетнічного населення у межах власної компетенції. Їх значення у науковому дискурсі визначається тим, що вони акумулюють конкретний матеріал про життєдіяльність представників етнічних спільнот, який можна використовувати для перевірки вже існуючих теоретичних постулатів та також для вибудовування нових концепцій. Нерідко такі організації виступають спонсорами проведення локальних семінарів, і особливо, дискусій, що вносить свій вклад у структурування наукового дискурсу через включення локальних проблем у більш широке проблемне дослідницьке поле; 2) спеціалізовані дослідницькі центри, котрі професійно у науковому плані займаються етнічними проблемами. Вони, зазвичай, працюють на базі великих західних університетів; деколи як самостійні наукові одиниці в ареалах концентрації іншоетнічного населення. Значна кількість подібного роду

центрів зосереджена у таких країнах, як Австралія, Бельгія, Велика Британія, Данія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Сполучені Штати Америки, Франція, Швеція. Власне, у тих країнах, які характеризуються достатньо високим рівнем етнокультурної диверсифікації населення і етнічні проблеми завжди були актуальними для їх суспільного розвитку, а сьогодні набирають особливої гостроти. Структура таких центрів практично однакова в усіх країнах, її відмінності можуть бути пов'язані з особливостями дослідницького об'єкта (іммігранти, корінне населення, етнічні спільноти з тривалою історією перебування у тій чи тій країні тощо). Мета діяльності центрів визначається, зазвичай, прагненням сприяти вирішенню проблем, які можуть виникати унаслідок перебування у тому чи іншому статусі в країні представників різних народів і носіїв різноманітних етнокультурницьких традицій. Тому вона включає формування бази даних про етнічну динаміку у світі, країні, регіоні проживання, розробку методики дослідження проблем етнонаціонального розвитку, інформування населення про ці проблеми, створення атмосфери, яка забезпечує права населення іншоетнічного походження. Серед основних аспектів діяльності центрів – дослідницька робота (вона здійснюється переважно на основі грантів та проектів), наукове і практичне консультування з проблем адаптації та інтеграції нових етнофорів, проведення наукових і практичних конференцій та інших подібного роду заходів з етнічної проблематики, розробка навчальних курсів (програм) підготовки бакалаврів та магістрів (це властиво для тих центрів, які працюють в університетах).

Ми хотіли б звернути увагу на одну важливу деталь у діяльності центрів, проектів, програм, котрі опікуються етнічною проблематикою, – у більшості із них присутня соціальна тематика, що, безумовно, привертає до себе увагу саме у контексті досліджень у межах соціофілософської парадигми, скажімо, Проект «Соціальна трансформація і міжнародна міграція» (Австралія), «Група дослідження етнічних відносин, міграції та рівності» (Бельгія), «Данський центр дослідження міграції, етнічності та здоров'я» (Данія), «Міжуніверситетський центр імміграції, інтеграції та міської динаміки» (Канада), «Європейський центр досліджень міграції та етнічних відносин» (Нідерланди), «Європейський центр проблем меншин» (Німеччина), «Центр демографічних і соціо-економічних досліджень українців у Сполучених Штатах» (США [27]). Важливим елементом у діяльності центрів, як і у структуруванні наукового дискурсу взагалі, є друковані органи – це журнали, спеціалізовані бюлетені: «Канадські етнічні студії» («Canadian Ethnic Studies»); «Національні ідентичності» («National Identities»), («Ethnic and Racial Studies»);

«Записки з питань національностей» («Nationalities Papers»); «Імміграція та меншини» («Immigration and Minorities»).

Важливим компонентом структурування наукового дискурсу виступають конференції, семінари, симпозіуми, котрі організовуються, зазвичай, центрами, які згадувалися раніше, університетськими дослідницькими підрозділами і відомими вченими – засновниками наукових шкіл та напрямків у вивченні феномена етнічності. Такі активності стали відчутним елементом наукового дискурсного поля в Австрії, Великій Британії, Бельгії, Данії, Канаді, Нідерландах, Німеччині, Румунії, Сполучених Штатах Америки, Швеції й в інших країнах, скажімо, на щорічній конвенції Асоціації вивчення національностей (Колумбійський університет, Нью Йорк, США), (2015 р.) працювало 159 тематичних панелей, були організовані 17 книжкових виставок, було показано 15 нових фільмів та проведено п'ять івентних сесій; знову ж таки, за нашими підрахунками, близько 80 відсотків дискусій точилися безпосередньо, або опосередковано навколо взаєпов'язаних проблем етнічності та націоналізму [89].

Аналіз цілей і завдань центрів з етнічної проблематики, проектів, які ними виконуються, тем, що ними розробляються, тематики конференцій та публікацій (переважно у спеціалізованих журналах та інших наукових виданнях) дозволяє визначити простір дискурсу і його тематичну теоретичну структуру. На наш погляд, вона вибудовується на основі таких складових дослідницького (проблемного) поля, яке покриває багатогранний соціальний конструкт «етнічність».

Теоретико-методологічний аспект дискурсу з проблем феномена етнічності включає такі компоненти:

1) *теоретичні проблеми концептуалізації поняття «етнічність»*. Значна кількість західних дослідників намагається подолати проблемність у визначенні концепта «етнічність» і наповнити його більш адекватним функціональним змістом [2]. Як вважають дослідники, сучасна інтерпретація сутності вдало була запропонована Ллойдом Уорнером (Lloyd Warner) і з 1980-х років досить часто використовується у соціальних науках, зокрема і філософії: вона пов'язана зі спільним минулим, культурницькими традиціями, релігією, мовами та ідентичністю [222]. Наприкінці XX-го – на початку XXI-го століть американські та європейські філософи та соціологи доклали чимало зусиль для з'ясування сутності феномена етнічності через дослідження його функціонування в конкретних соціокультурних умовах.

2) *ідентичність (індивідуальна і групова), у формуванні якої етнічні маркери відіграють визначальну роль – «етнічна ідентичність».*

Зазначимо, що у цьому секторі проблемного поля дискурс ведеться досить таки інтенсивно. На наш погляд, це пов'язано з тим, що ідентичність великою мірою визначається етнокультурними факторами, які впливають на життєдіяльність людини, зокрема і на її соціальні аспекти. Можна погодитися з висновками американських дослідників про те, що «етнічна ідентичність поряд з акультурацією і культурною орієнтацією є тими конструктами, котрі привабили велику увагу в літературі, при цьому багато критичних питань залишаються без відповіді» [214, с. 42-43].

Філософське осмислення ідентичності людини в усій її різноманітності такими ученими і дослідниками, як Рой Баумайстер, Юрген Габермас, Карл Поппер, Еріх Фромм (модерністський підхід), Фредрік Джеймісон, Розалінда Краусс, Чарльз Тейлор (постмодерністський та постструктуралістсько-герменевтичний підхід) заклали стійкий фундамент конструювання теоретичних інтерпретацій етнічної ідентичності. За підрахунками, які базуються на вивченні зарубіжної літератури, дослідники використовують близько тридцяти термінів для характеристики різноманітних різновидів ідентичностей, котрі тією чи іншою мірою співвідносяться з етнічністю [25, с. 155-158]. Одна їх частина пов'язана з сутністю (смісловим наповненням) самої ідентичності, друга – з особливостями функціонування ідентичності у тих чи тих соціальних та етнокультурних просторах. Серед західних дослідників етнічної ідентичності всюєю науковою активністю виділяються Генрі Гейл (Henry Hale), Джоан Нейджел (Joan Nagel), Мері Нічтер (Mary Nichter), Жан Фінні (Jean Phinney) та її співавтори, Аня Ройс (Anya Royce), Савіті Сахарсо (Sawiti Saharso), Ентоні Сміт (Anthony Smith), Джозеф Трімбл (Joseph Trimble) и Райен Діксон (Ryan Dickson), Жанн Цай (Jeanne Tsai) та її співавтори, Канчан Чандра (Kanchan Chandra) та інші.

Зауважимо, що на сьогоднішній день сформувалося (принаймні, у західному науковому співтоваристві) об'єктно-предметне поле дослідження етнічної ідентичності. За усієї різноманітності компонентів, які включаються різними дослідниками у його простір, завжди зберігається ядро, на якому це поле структурується. Воно базується на таких принципах: співвіднесення етнофора з тією чи іншою етнічною спільнотою (як самим етнофором – самоідентифікація, так довколишніми); маніфестація (можливо, ситуативна) себе у якості члена цієї спільноти; прийняття способу мислення і поведінки, властивими конкретній етнічній спільноті [141, с. 473]; підтримка своїми діями

життєдіяльності спільноти (членство у різного роду етнічних організаціях, моральна і матеріальна допомога у проведенні етнокультурницьких активностей, розвиток етнічного бізнесу та інше); важливим елементом функціонування етнічної ідентичності є феномен етнічного антрепренерства як сукупності дій з формування позитивного іміджу і просування своєї етнічності у системі суспільних відносин з метою зайняти більш престижних ніш в усіх сферах життя суспільства.

Варто звернути увагу на ще одну обставину: будучи маркером, носієм якого є індивід, етнічна ідентичність функціонує (формується, підтримується, розвивається, трансформується) тільки у відповідному середовищі, котрим є та чи інша етнічна спільнота. Тобто, вона є груповим конструктом, основними компонентами якого виступають: етнічна поведінка (пат терни – зразки поведінки, властиві конкретній етнічній групі) [122]. Характерними рисами дискурсу у цій частині загального дискурсу з проблем етнічності є такі: а) західні вчені, зазвичай, вивчають етнічну ідентичність у контексті формування етносів, етнічних груп, етнічних спільнот [25, с. 290-293]); б) проблемними полями у дослідженні етнічної ідентичності виступають титульні етнічні спільноти; етнічні спільноти, котрі тривалий час проживають у тій чи тій країні, – автохтонні спільноти і спільноти, які складає аборигенне (туземне) населення; в) діаспори; г) компаративістський підхід до визначення сутності і особливостей вияву (функціонування) етнічної ідентичності, з особливим наголосом на конкретних історичних, соціокультурних умовах носіїв етнічності (етнофорів). При цьому особлива увага приділяється розмежуванню етнічної та національної ідентичностей [190, с. 496];

3) *сутність і сприйняття «іншого», «відмінного» («other», «otherness») у просторі міжетнічної взаємодії у контексті поліетнічного середовища.* Погоджуючись з твердженням, яке сформулювалося, про те, що відзначене поняття є фундаментальною категорією людської думки [231], необхідно констатувати, що феномен «інакшості» став одним із ключових концепцій сучасної філософії. Спираючись на досвід розмірковування видатних філософів минулого [140], дослідники XX-го – XXI-го століть інтенсивно вивчають різні аспекти феномена, наповнюючи його сучасним звучанням. Скажімо, проникнення у сутність розуміння «іншого», «відмінного», «того, що змінюється», яке здійснила американський філософ Гаятрі Чакраворті Співак [206], дає можливість вибудовувати адекватні концепції цього явища у контексті етнічності. Аналіз західного дискурсу у названому ракурсі не дозволяє сумніватися у тому, що два моменти є головними у визначенні

сутності «іншого» («відмінного»): 1) наявність поліетнічного середовища; 2) існування, творення атмосфери для взаємодії різноманітних етнофорів.

Надзвичайна етнокультурна диверсифікація більшості країн сучасного світу (про це мова йшла у першому параграфі монографії) забезпечує поліетнічне довкілля, особливо на регіональному і локальному рівнях, а інтенсивність соціального життя (мобільність і сегментація ринку праці, сучасна логістика виробництва і торгівлі, концентрація культурно-розважальної індустрії у певних географічних вимірах, зазвичай, у центральних районах поселенських агломерацій, активізація мережевих комунікацій) передбачає вихід представників етнічних спільнот за межі своїх ареалів, анклавів, утворюючи гібридні в етнічному сенсі простори взаємодії. У ході взаємодії «різноманітностей» («різностей») сторони отримують інформацію один про одного, набувають нових знань, що, на думку багатьох дослідників, особливо постмодерністів, і складає сутнісність процесу «розрізнення» [202]. Накопичені інформація та знання зрештою можуть використовуватися як у позитивному, так і у негативному напрямку, сприяючи формуванню атмосфери толерантності у взаємодії або ж посиленню почуттів неприязні і відторгнення «іншого» («відмінного від свого») [226]. Два цих аспекти виступають важливими полями дискурсу у сучасній західній соціофілософській парадигмі етнічності.

Ще одним продуктивним напрямком дискурсу представляється трансформація етнічності під впливом один одного сторін, які взаємодіють, і, відповідно, зміни сутнісності різних рис етнофорів. Американські та західноєвропейські дослідники, серед них і філософи, занурюючись у проблеми «відмінного» («розрізнення»), обов'язково звертаються до етнічності, оскільки цей соціальний конструкт кожної окремої спільноти увібрав у себе багато очевидних (не говорячи вже про прихованих) рис, які відрізняють одну спільноту від іншої. У працях західних вчених цей аспект розглядається у контексті з такими явищами, як ідентичність, мультикультуралізм, етноцентризм, тотожність, однаковість, диверсифікація, що дозволяє більш рельєфно уявити сутність «відмінного» і його роль у взаємодії, особливо міжетнічній взаємодії: Гуїллермо Авіла-Сааведра (Guillermo Avila-Saavedra), Тамізе ван Пельт (Tamise Van Pelt), Родольф Дюран (Rodolphe Durand), Лин Калькутт, Іан Вудворд та Златко Скрбіс (Lyn Calcutt, Ian Woodwar, Zlatko Skrbis), Ріва Кастрояно (Riva Kastroyano), Денніс Мішке (Dennis Mischke), Ліза Онбелет (Lisa Onbelet), Жан-Франсуа Сташак (Jean-François Staszak), Сандра Торрес (Sandra Torres), Поль Хієберт (Paul Hiebert) та інші;

4) *проблеми віртуалізації етнічності* у кінці XX-го – XXI-го століть починають займати все помітніше місце, зокрема коли йдеться про визначення віртуальності меж самого етнічного простору [131; 164], й включенням у дискурс низку інших питань [6; 28]. Підставою для такого твердження є насичення Інтернет-простору етнічно маркованою інформацією у різноманітних форматах – від розміщення (і все частіше надання права на використання) наукових матеріалів, проведення конференцій, дискусій з використанням «Skype», функціонуванням при великих наукових центрах депозитаріїв. Британський дослідник Девід Паркер (David Parker) акцентує увагу на тому, що «повсякденні обміни інформацією в Інтернеті забезпечують більш інтенсивну репрезентацію етнічностей, зокрема їх культур, аніж іншого роду активності» [24, с. 9].

Багато західних вчених і дослідників, котрі вивчають етнічність, не лише користуються можливостями, які їм надає Інтернет, але і досліджують закономірності і особливості циркулювання у ньому етнічно маркованої інформації, вибудовування наукової дискусії, тим самим вносячи вклад у структурування особливої організації дискурсу. Серед них – Деніел Еспарца (Daniel Esparza), Лінда Лейнг (Linda Leung), Ліза Накамура (Lisa Nakamura), Вольфганг Ньехьюес (Wolfgang Niehues), Айхва Онг (Aihwa Ong), Девід Паркер (David Parker), Юженія С'япера (Eugenia Siapera), Іоана Флореа (Ioana Florea).

Інтенсифікація переміщення дискурсу в Інтернет-простір, на нашу думку, буде сприяти та обставина, що конструктивістська перспектива інтерпретації етнічності поступово витісняє есенціалістську перспективу. Перша з її можливостями «приписування» тих чи тих етнічних якостей спільнотам (тобто виникає можливість створити уявний конструкт) прекрасно корелює з можливостями Інтернету певною мірою вільного трактування суб'єкта, інформація про котрий розміщуються у віртуальному просторі. Проблему, яка виникає у процесі інтернетівського формату дискурсу, – достовірність інформації – може бути вирішена за допомогою все тих же Інтернет-технологій на основі створення мережі професіоналів, які досліджують етнічність у різних країнах.

Таким чином, аналіз сучасного стану наукового дискурсу з проблем етнічності у західній соціогуманістиристиці, зокрема у філософії, дозволяє констатувати кілька моментів: 1) започаткований на початку минулого століття він активізувався у другій половині XX століття, що ми пов'язуємо з актуалізацією феномена етнічності у суспільному розвитку США і Канади, європейських

країн; 2) важливе місце у цьому дискурсі посідає соціофілософська парадигма, яка розглядає етнічність як соціальний конструкт, дозволяє осмислити значення складного феномену у комплексі взаємодії різноманітних факторів з проекцією на адекватні його сприйняття й оцінку його ролі у життєдіяльності не лише окремих етнічних спільнот, але й суспільства тієї чи тієї країни в цілому; 3) структурування дискурсу у процесі філософського осмислення феномена етнічності здійснюється за чотирма основними проблемними полями, котрі представлені вище, що, однак не означає можливості появи і нових, зокрема пов'язаних з транснаціоналізацією етнічності.

Отже, стає очевидним, що актуальність дослідження проблем суспільного розвитку, пов'язаних з етнічністю, визначається тим, що цей феномен з давніх-давен був властивий для життєдіяльності багатьох країн, а з середини ХХ-го століття він актуалізується й нині ця актуалізація відбувається досить інтенсивно. Такий процес має своє обґрунтування: передусім, інтенсифікуються переміщення людей й матеріальних та інтелектуальних ресурсів по усьому світу, поглиблюючи його етнокультурну диверсифікацію. Ці переміщення відбуваються сьогодні з меншими перепонами, аніж у минулому. До поглиблення диверсифікації долучається факт транснаціональних комунікацій, завдяки яким соціальний й культурний капітал дуже швидко потрапляє поза межі країн, де народилися їх носії чи їх мобілізатори («етнічні батьківщини»). Наступним моментом, котрий привертає до себе увагу дослідників й практиків, є можливі наслідки етнокультурної диверсифікації сучасного світу, оскільки етнічність може стимулювати як компромісні процеси і збагачення суспільного життя (матеріально через активності у підприємницькій діяльності, зокрема і суто етнічного характеру, так і духовно через урізноманітнення своїми культурницькими традиціями життя країн проживання), так і посилювати нестабільність, особливо у тих країн, яким властиві економічні негаразди, поглиблення соціальної нерівності на основі расово-етнічних ознак й несприйняття інакшості як доконаного факту розвитку країни.

Тому, поряд з актуалізацією значення феномену етнічності у життєвих практиках актуалізуються й спроби теоретичного осмислення явища й, особливо, причин цієї актуалізації, а також її наслідків для суспільного розвитку, передусім, країн з поліетнічним складом населення. Західна наука, звичайно, соціогуманістиристика, і у таких країнах, як Велика Британія, Данія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Сполучені Штати Америки, Франція, Швеція накопичила достатній капітал у дослідженні етнічної проблематики – тут діють могутні наукові центри, видаються монографії, спеціалізовані журнали,

проводяться конференції, семінари, дискусії, вводяться бакалаврські та магістерські програми в університетах. Останнім часом все більшої уваги привертають філософські аспекти етнічності, оскільки філософія у цьому контексті концентрується на ролі людини у процесах етніцизації сучасного світу, на наслідках для конкретних людей й людських колективів взаємодії різноманітних етнофорів, як на глобальному, так і на національному (та чи та країна), регіональному й локальному рівнях. Зокрема йдеться про параметри, умови й перспективи етнічного різноманіття та компромісної взаємодії етнофорів, про можливості того чи того етнофора у формуванні атмосфери толерантності.

У цьому зв'язку значної ваги набирає питання про концептуалізацію поняття «етнічність» у філософських парадигмах – філософсько-антропологічній та соціофілософській. Перша, як видно із попереднього аналізу, концентрує увагу на культурницьких моментах можливостей людини сприйняття інакшого й взаємодії з іншими, а друга, – на соціальних моментах взаємодії різноманітних етнофорів у поліетнічних суспільствах. Концептуалізація поняття «етнічність» у соціофілософській парадигмі здійснюється через концепти «етнос», «етнічна група». Останнє, у більшості випадків інтерпретується як соціальний феномен. У дисертаційному дослідженні соціофілософська парадигма визначається як така, що дозволяє сприймати погляди, теоретичні розмірковування й обґрунтовані висновки про сутність формування й значимість функціонування етнічності у соціальному просторі того чи того суспільства визнаних її дослідників; тобто сукупність пропонованих інтерпретацій, котрі розкривають філософські аспекти етнічності як соціального конструкту, або ж досліджують соціальні характеристики етнічних явищ чи то етнічні вияви у соціальному. Для цієї парадигми важливо, що у своїх працях доводять дослідники із американських і західноєвропейських країн, відтворення взаємодії соціального і етнічного, їх взаємовпливів та соціальної цілісності поліетнічних суспільств. Соціофілософська парадигма етнічність трактує як: 1) примордіалістський феномен; 2) як епіфеномен, той що виникає на основі первинного феномена і може вбирати у себе окремі його властивості; 3) як ситуативний феномен; 4) як чисто суб'єктивний феномен.

Викладений вище матеріал спонукає до твердження, що сучасний науковий дискурс з етнічної проблематики структурується у двох площинах: 1) структурно-організаційній, що, власне, представляє собою інфраструктуру проблемного поля, яка дозволяє розвертати (за фінансової та професійної підтримки) дослідницьку діяльність навколо феномена; 2) теоретико-

методологічний. У першому випадку мова йде про діяльність різного роду наукових, культурно-просвітницьких центрів, програм, об'єднань, у фокусі уваги котрих перебувають питання і проблеми, пов'язані з етнічністю. Спектр цих інституцій об'єднує парасолькові (загальні), зазвичай, міжнародні, національні (в окремих країнах) організації, які опікуються загальними питаннями носіїв тієї чи тієї етнічності, дослідницько-навчальні центри, програми, проекти, головним завданням яких є вивченням проблем, пов'язаних з феноменом етнічності. У фокусі діяльності останніх перебувають такі групи наукових питань: теоретичні проблеми концептуалізації поняття «етнічність»; ідентичність (індивідуальна і групову), у формуванні якої етнічні маркери грають визначальну роль – «етнічна ідентичність»; сутність і сприйняття «іншого», «відмінного» («other», «otherness») у просторі міжетнічної взаємодії у контексті поліетнічного середовища; віртуалізація етнічності.

РОЗДІЛ II.

КОНСТИТУЮВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЗАХІДНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ ЯК СКЛАДОВОЇ ФЕНОМЕНА ЕТНІЧНОСТІ

2.1. Філософські концепти етнічної ідентичності

Актуальність розгляду проблеми саме у запропонованому формулюванні пов'язана і визначається, передусім, з актуальністю більш широкого феномена «етнічність», обґрунтуванню чого була присвячений перший розділ нашого дослідження та одна із останніх наших статей [39]. Відомий американський дослідник соціально-правових і філософських проблем етнічності Дональд Горовіц (Donald Horowitz) звертає увагу на те (це, до речі, співзвучно з нашим підходом до розуміння явища «етнічність»), що «етнічність є парасольковою концепцією, яка не напружуючись об'єднує групи, котрі різняться кольором шкіри, мовою та релігією; вона охоплює племена, раси, національності і касти» [151, с. 53]. У цьому контексті нагадаємо, що західні класики дослідження етнічності, зокрема Фредрік Барт (Fredrik Barth), Реймонд Бретон (Raymond Breton), Фрідріх Гекманн (Friedrich Heckmann), Ерік Еріксон (Erik Erikson), Всеволод Ісаїв (Wsevolod Isajiw), Джон Рекс (John Rex), Фред Ріггс (Fred Riggs), Ентоні Сміт (Anthony Smith), Річард Шермерхорн (Richard Schermerhorn) [25, с. 388-393], як, до речі, й багато інших, праці котрих також використовуються у дисертації, розглядають етнічну ідентичність як структуроутворюючий компонент етнічності й формування різного роду етнічних спільнот – від субетносів до націй [25, с. 290-292].

Таким чином, етнічна ідентичність відіграє велику роль у формуванні етнічних спільнот, їх розвитку й, особливо етнічної диверсифікації у сучасному світі. З цієї точки зору вивчення зарубіжного досвіду у дослідженні етнічної ідентичності, передусім її концептів у філософських парадигмах, може стати

додатковим стимулюючим моментом в інтенсифікації досліджень феномена у вітчизняному науковому полі.

Основна мета даного параграфу полягає у спробі представити основні параметри й сутність філософського дискурсу у західній соціогуманістиці стосовно етнічної ідентичності як засадничого елементу функціонування етнічності з певним акцентом на релевантність тих чи тих його компонентів до концептуалізації феномена з акцентом на сучасній соціофілософській парадигмі, де розкривається його соціальна значущість, а принагідно й дотичності аналізу до українських реальностей.

Зауважимо, що історико-філософські витоки та засади наукового осмислення етнічної ідентичності є необхідною продуктивною платформою її дослідження як важливого соціального феномену, зокрема у контексті соціофілософських пошуків його контентної наповненості, соціальної ролі й впливів на суспільний розвиток країн з поліетнічним складом населення. Стосовно визначення й смислової наповненості змістом самого поняття «ідентичність», особливо щодо вживання однойменного терміну для означення феномена у сучасному його розумінні (а етнічну ідентичність ми не може розглядати поза межами цього комплексного феномена), то західні вчені пов'язують процес пошуків з іменем американсько-німецького психолога Еріка Еріксона. Саме він у 1950-х роках інтенсивно працював над питанням вияву сутністності поняття «ідентичність», схиляючись до трактування її як психосоціальної тотожності [80]. Хоча у розвідках про історію формування й розвитку етнічної ідентичності, а також концептуалізації понять «ідентичність», «етнічна ідентичність», зокрема Рой Баумайстер (Roy Baumeister), звертається увага на те, що вчені ще раніше шукали відповіді на питання «Що таке ідентичність?». Передусім, йшлося про зміст поняття. До маркерів, які визначають його сутність включали, зокрема, зовнішній вигляд, мову, культурницькі традиції, елементи поведінки тощо. Однак, незважаючи на різноманіття цих маркерів, більшість дослідників сходилися у тому, що у широкому розумінні ідентичність властива усім; не дивлячись на те, концентрується увага на особистості, чи на соціальних явищах, вона включає у себе сенс тотожності, тяглості й цілісності. У філософському розумінні персональна ідентичність зводиться до того, що індивідуальні характеристики залишаються одними й тими ж. Важливо, що ідентичність встановлює умови, які визначають стабільну унікальність особи. Це стосується фізичних, психологічних й соціальних аспектів особи [154], котрі виявляються у взаємодії індивідуумів.

У сучасних дослідженнях ідентичність найбільш узагальнено визначається як характеристика того чи того індивіда, що виокремлює його із собі подібних, або ж така, що визнається (поділяється) усіма членами певної соціальної категорії чи то групи: «ідентичність (від латин. – *idem* той самий, тотожний) – парасольковий термін, який використовується для відтворення сприйняття (розуміння) самого себе як складної, особливої істоти з тими чи тими соціальними, культурними, етнічними маркерами» [25, с.155]. Власне, наголошені характеристики є базовими для інтерпретації феномена у різних соціогуманітарних науках, передусім у психології, антропології, філософії, соціології, політології. Відомий американський вчений Джеймс Фієрон (James D. Fearon) звертає увагу на те, що, не зважаючи на інтенсивне поширення зацікавленості ідентичністю, вона як феномен залишається енігмою (загадкою). У його праці «Що таке ідентичність (Як ми зараз вживаємо це слово)?» ми знаходимо цікаві, на наш погляд, чотирнадцять підходів в інтерпретації ідентичності сучасними західними дослідниками – Домінік Абрамс (Dominic Abrams), Вільям Блум (William Bloom), Харрісон Вайт (Harrison White), Пітер Бергер (Peter Berger), Александр Вендт (Alexander Wendt), Френсіс Денг (Francis Deng), Легро Джеффрі (Legro Jeffrey), Пітер Катценштайн (Peter Katzenstein), Джеймс Кліффорд (James Clifford), Пауль Коверт (Paul Kowert), Томас Лукманн (Thomas Luckmann), Чарльз Тейлор (Charles Taylor), Гарі Херрігел (Gary Herrigel), Майкл Хогг (Michael Hogg), Стюарт Холл (Stuart Hall) [128].

Не вдаючись до детального аналізу цих підходів, виокремимо кілька стейтментів із них – саме ті, які релевантні, на нашу думку, у запропонованій у дисертації постановці проблеми і можуть бути застосовані до українських реалій. Розпочнемо з того твердження, що філософська рефлексія щодо ідентичності має свою історію, яка бере свої витoki від Рене Декарта, який знаменитим висловом «Я думаю, отже, я існую» започаткував дискурс навколо питання про ідентичність. Пізніше цю дискусію продовжили: Георг Гегель (розум-дух стає усвідомленим тоді, коли він зустрічається (у сучасній інтерпретації, взаємодіє) з іншим розумом-духом); Фрідріх Ніцше (душа – це взаємодія сил, річ, яка завжди змінюється; її можна конструювати – соціальний конструктивізм); Мартін Гайдеггер (людина формує свою ідентичність лише тоді, коли вона стикається зі смертю; тоді вона конструює соціальну ідентичність, щоби уникнути невизначеності) [153].

Як видно, в усіх випадках йдеться про взаємодію тією чи іншою мірою носіїв тих чи тих характерних маркерів. За усіх обставин, у цю взаємодію

включається ціла низка чинників, котрі визначають тип ідентичності. За змістом структуроутворюючих компонентів, за способом вияву, за характером впливу на особистість та суспільні процеси, зрештою, за локацією носіїв ідентичностей, останніх налічується немала кількість. За попередніми підрахунками, їх число сягає за тридцять [25, с. 155-158]. Велика кількість ідентичностей згадується у дослідженнях зарубіжних авторів (скажімо, Самуель Гантінгтон наводить узагальнюючий вражаючий список ситуацій, що формують ідентичності) [8, с. 13], котрі, як і ми, проводять водорозділ між персональними (індивідуальними) і соціальними (груповими) ідентичностями: у першому випадку мова йде про унікальні (особливі) характеристики особи, що включає особистісні риси, особистісні цінності, погляди й преференції, фізичні характеристики, особистісний стиль життя тощо. Власне, все те, що відрізняє одну особу від іншої.

Стосовно соціальної ідентичності, то вона пов'язана з соціальними ролями (скажімо, гендерними, релігійними, расовими, політичними, ідеологічними, професійними тощо). Тут йдеться, радше, про характеристики носіїв певної спільності, як от спільні (подібні) фізичні риси, спільна мова, належність до того ж соціального класу чи то перебування у одному і тому ж соціоекономічному статусі, маніфестація однієї й тієї ж релігії, мешкання у одному й тому ж регіоні тощо.

Незмінним в обох випадках, за філософською парадигмою, розвиток ідентичності передбачає сенс схожості, тяглості й єдності. При цьому, на перший погляд, здається, ми маємо справу з певним протиріччям, оскільки персональна (індивідуальна) ідентичність пов'язується з тотожністю індивідуальних характеристик, котра зберігається впродовж тривалого часу. У цьому разі ідентичність формує умови, які допомагають індивіду стабільно зберігати його унікальність. Соціальна ж ідентичність передбачає усвідомлене членство індивіда у тій чи тій групі, беручи на себе певні зобов'язання, відчуючи пов'язаність, передусім емоційну, з групою. Згадане уявне протиріччя у процесі розвитку ідентичності долається завдяки віднайденню чітких компромісних дефініцій, вдалому конструюванню процесу й перемовин [154].

Важливим моментом у розмірковуваннях про місце та роль етнічної ідентичності є з'ясування процесу її конституювання у контексті персональної та соціальної ідентичностей та її співвідношення з іншими типами ідентичностей. Відразу зазначимо, що у сьогоденному західному філософському дискурсі питання етнічної ідентичності у згадуваному ракурсі

інтенсифікується. Історія самого дискурсу, за твердженнями дослідників, бере свій початок у XIX-ому столітті. Так, скажімо, Джозеф Трімбл (Joseph Trimble) і Райєн Діксон (Rayn Dickson) переконують у тому, що першим, хто зацентрував увагу на феномені етнічної ідентичності був шотландський вчений Хаг Муррей (Hugh Murray). У 1808 році у своїй філософській праці «Дослідження стосовно характеру націй» він відтворив вплив ментальних образів на самовизнання, підкреслюючи той момент, що розум є дуже рухливою субстанцією й він піддається впливові довколишніх обставин, зокрема, на нашу думку, і пов'язаних з етнічно (на той час як синонім вживався термін расово) маркованих, передусім мови. Трохи пізніше німецький натураліст і філософ Олександр фон Гумбольдт підкреслював, що «мова є зовнішнім виявом ментальностей людей; їх мова є їхньою ментальністю і ментальність є їхньою мовою» [213].

Пошуки головних компонентів етнічної ідентичності, які вирішальною мірою впливають на її сутність, привели багатьох західних учених (ми маємо на увазі тих, чиї думки і концепції лягли в основу конструювання соціофілософської парадигми етнічної ідентичності) до концентрації зусиль на дослідженні таких моментів, як взаємозв'язок етнічних і соціальних аспектів ідентичності людини (в інших інтерпретаціях – персональної й соціальної ідентичності), ролі зовнішніх та внутрішніх аспектів (ми би вжили вислів «наповнювачів етнічної ідентичності») у функціонуванні цього типу ідентичності, на моделях розвитку етнічної ідентичності та методології й методиці (технології) її вимірювання. Зауважимо, що й інші аспекти етнічної ідентичності не залишаються поза увагою зарубіжних дослідників, особливо у XXI-ому столітті. Однак, у даному параграфі нашого дослідження ми свідомо концентруємо увагу на конституюванні етнічної ідентичності у контексті персональної й соціальної ідентичності, оскільки погоджуємося з думкою дослідників феномена, що останні є парасольковими явищами для першої [109, с. 39].

Визначення й інтерпретації сутності етнічної ідентичності великою мірою базуються на дослідженнях британського соціального психолога Генрі Теджфела (Henri Tajfel), відомого, передусім, своїми розробками когнітивних аспектів упереджень та соціальної ідентичності, який етнічну ідентичність розглядає як аспект соціальної ідентичності, «саме тієї частини самоконцепції особи, котра впливає з її знання про своє членство у соціальній груп (групах) у сукупності з цінністю й емоційним значенням належності до цієї групи» [191, с. 271]. Тут ми можемо погодитися з думкою Генрі Теджфела, оскільки філософська теорія соціальної ідентичності має справу зі з'ясуванням того,

яким чином членство у групах (у нашому випадку, в етнічних спільнотах) пов'язується з самокатегоризацією й соціальною ідентичністю [154]. Підкреслення саме цього моменту дає можливість більш чітко диференціювати місце етнічної ідентичності у ранжуванні великої кількості ідентичностей, в основу визначення типу котрих кладуться ті чи ті критерії або ж ознаки: расові, етнічні, належність до певних груп, соціальні, релігійні, професійні (за родом зайнятості), культурні, фізичні, наукові тощо.

Більш узагальнено поняття етнічної ідентичності і, на наш погляд, більш релевантно для контексту нашого дослідження сформулював згадуваний нами вище Всеволод Ісаїв: етнічну ідентичність можна визначити як спосіб, у який особи на основі їх етнічного походження психологічно локалізують себе по відношенню до однієї чи більшої кількості соціальних систем і яким чином вони сприймають інших також локалізованих тим чи тим способом по відношенню до цих систем. Описане таким чином поняття «етнічна ідентичність» дозволяє чітко уявити психологічні (персональні, індивідуальні) й соціальні вияви останньої. На наш погляд, логіку процесу конститування етнічної ідентичності як такої, що вбирає у себе індивідуальне (можливо, успадковане від попередників й підтримане в основних його рисах у процесі розвитку особи) й соціальне (знову таки зумовлене обставинами перебування у чітко визначених соціальних умовах чи набуте у ході соціальних відносин) варто шукати у наступному: носіями етнічного, етнічних маркерів (етнофорами) є окремі особи (індивіди), а етнічне реалізується у колективі, оскільки, за Всеволодом Ісаївим, на індивідуальному рівні етнічність (етнічна ідентичність) є тим соціально-психологічним процесом, який надає індивіду сенсу його належності до спільноти та його ідентичності; і у цьому плані етнічність виступає одним із тих феноменів, що продукує смисл ідентичності (у даному випадку – етнічної ідентичності) [155]. Нагадаємо, що під етнічним фахівці розуміють «специфічні елементи (можна додати, сукупність елементів) матеріальної та духовної культури людських спільнот, які виконують функції об'єднання та розмежування етносів; такими елементами (носіями етнічного) є мова, культура (передовсім, звичаї, обряди, народне мистецтво), психіка [25, с. 103]. Зрештою, двоаспектність етнічної ідентичності (психологічність і соціальність), описана вище, реалізується наступним чином: внутрішній психологічний стан зовнішньо виявляється у поведінкових паттернах (зразках). Тут варто підкреслити важливість розуміння взаємозв'язку між внутрішніми й зовнішніми аспектами етнічної ідентичності, особливо у контексті визначення перспектив її збереження, підтримання, надання їй культурницьких й

соціальних ролей. Зважаючи на це, той же Всеволод Ісаїв та чимало інших авторів у своїх працях активно досліджують ці аспекти, і вони, дійсно, стають важливим компонентом соціофілософського дискурсу. До внутрішніх аспектів зараховуються: уявлення, ідеї й почуття; зовнішні аспекти охоплюють ті явища, котрі можна візуально спостерігати (фіксувати) у поведінці етнофора: вживання етнічної мови, практикування етнічних традицій, участь в етнічних особистісних мережах (скажімо, сім'я, коло друзів), участь в інституалізованих етнічних організаціях (наприклад, церква, школа, підприємства, засоби масової інформації), участь у волонтерських етнічних товариствах (клуби, різного роду асоціації, молодіжні організації), участь в активностях, які ініціюються й здійснюються етнічними організаціями, як от пікніки, концерти, публічні лекції, мітинги, танцювальні вечори тощо [155].

У цьому контексті більш-менш детального розгляду, на нашу думку, заслуговують думки західних дослідників стосовно суб'єктивності етнічної ідентичності й концептуалізації її як суб'єктивного феномена. До таких можна віднести Людвіга Гейсмара (Ludwig Geismar), Деніела Глейзера (Daniel Glazer), Арнольд Дашевськи (Arnold Dashefsky), Стюарта Хаузера (Stuart Hauser), Джона Гьорінга (John Goering), Стенфорда Лімана (Stanford Lyman), Вільяма Дугласа (William Douglass), Крейга Політа (Craig Polite), Френсіса Абауда (Frances Aboud) та інших. Більшість із них у своїх прагненнях визначити етнічну ідентичність як суб'єктивний феномен особливий наголос, за Всеволодом Ісаївим, робили на когнітивних факторах; щоправда, дехто наголошував на більшій значимості атитюдів й почуттів. Скажімо, Людвіг Гейсмар, котрий одним з перших звернувся до теми суб'єктивності етнічної ідентичності, був прихильником другого підходу. Він розробив спеціальну шкалу, за якою він вимірював компоненти (він їх запропонував вісім) єврейську ідентичність. Вони, зрештою, утворювали мережу атитюдів і орієнтацій, пов'язаних з релігійними, квазі-секулярними, культурними, соціополітичними, персонально-соціальними, культурно-соціальними, біосоціальними й захисними аспектами життєдіяльності груп, як в історичному минулому, так і на сучасному етапі. Для Деніела Глейзера в етнічній ідентифікації важливі три компоненти: етнічна ідеологія, у його розумінні це – усі ідеї й іміджі, які формують атрибути конкретної етнічної спільноти; асоціативні преференції, або ж тенденції, які дозволяють уникнути ототожнення з особами, котрі належать до тих чи тих етнічних груп, або ж обмеження в ототожненні себе з деякими представниками своєї чи іншої групи; почуття, які виникають у висліді контактів у середині своєї групи, наприклад, почуття убезпеченості,

адекватності, емоційна прив'язаність до спільноти тощо, що може провокувати ворожість, відчуття огидності, страх щодо групи поза межами своєї етнічної спільноти. Арнольд Дашевськи ідентифікацію особи з тією чи тією етнічною групою пов'язує з загальними ознаками дотичності особи до певної групи й позитивними відчуттями, які виникають у результаті належності до цієї групи. Такий стан можна визначити за наявністю кількох компонентів – соціальна ідентичність, персональна ідентичність, его-ідентичність й самоконцепція (самосприйняття). Натомість Стюарт Хаузер та Френсіс Абауд пропонують більше уваги звертати на когнітивні аспекти етнічної ідентичності, бо саме вони, на їх думку, й визначають сутність цього типу ідентичності. Для Стюарта Хаузера важливо те, яким чином член тієї чи тієї групи, або ж група в цілому характеризує сама себе. Він зосереджується на розкритті процесу формування расової ідентичності і у цьому контексті виділяє два основних компоненти – це структурна інтеграція та рівень тяглості автоіміджу на будь-якому відтинку часу. У Френсіса Абауда етнічна ідентичність представлена як один із аспектів самоідентичності: остання – це самопізнання. Те, яким же чином досягається самопізнання, залежить від кількох обставин, зокрема від атрибутів, котрі особа обирає сама для себе, щоби бути етнічною особою, або ж від реальних (необхідних) для того, щоби бути самим собою. І, нарешті, співавтори Стенфорд Ліман і Вільям Дуглас формують свою, відмінну (і, на наш погляд досить цікаву) від названих дослідників, точку зору на чинники, які визначають сутність етнічної ідентичності. Вона полягає у тому, що для них етнічна ідентичність ні що інше, як позакомунікаційна сутність етнічної солідарності: «окрім біологічних, культурних й соціальних рис, які характеризують зовнішню якість етнічних різноманітностей, ще є також певний смисл невизначеності, невисловленої думки й не виявленої дії, за чим члени групи визначають межі своєї власної групи. Це мовчазне, те, що не афішується, але таке, що поділяється усіма, розуміння складає символічний капітал, «укорінений» у групі. Його не можна ані передати (він не комунікується) іншій групі, ані він не може бути адаптований аутсайдерами (наприклад, негритянські «саули», «спіріт'юелз» – солоспіви душі негрів, релігійні пісні негрів).

Проаналізувавши інтерпретації різних дослідників щодо етнічної ідентичності і, передовсім, філософів, можна стверджувати, що їх позиції різняться у залежності від того, які її аспекти ними розглядаються як пріоритетні, або ж які критерії визначення її змісту кладуться в основу. Агрегація тих чи тих ознак і критеріїв не означає, що вони ігнорують інші. Більше того, у західних дослідженнях ми постійно зустрічаємо нагадування про те, що щоби досягти

балансу у визначенні етнічної ідентичності повинні враховуватися як когнітивні, так і атитюдні чинники та, узагалі, ціла низка інших факторів. Лише за цієї умови можна вибудувати адекватну концепцію, зокрема етнічної ідентичності як суб'єктивного феномена. У цьому плані популярним стало визначення, параметри якого свого часу спробував встановити німецько-американський психолог Курт Левін (Kurt Lewin): спосіб, у який особа, відштовхуючись від свого етнічного походження, психологічно позиціонує себе по відношенню до однієї чи кількох соціальних систем (ними можуть бути своя етнічна спільнота чи суспільство, у якому вона проживає, в цілому, інша етнічна спільнота чи інше суспільство). На етапі позиціювання виявляється не лише психологічний характер ідентичності, але й її соціальна сутність, оскільки тут виникає необхідність взаємодіяти з членами групи у різних сферах життєдіяльності – економічній, політичній, культурній. Для соціальної комунікації у новій системі важливо також, щоби члени цієї системи прийняли, принаймні, не налаштовувалися вороже до нової етнічної ідентичності (етнічності). На нашу думку, яку, до речі, ще раніше висловив Всеволод Ісаїв, раціональним виглядає пам'ятати про те, що етнічна ідентичність є однією із чисельних ідентичностей людини. Такий підхід утримує від гіперболізації значення етнічної ідентичності, а концентрація уваги на ній, як і на тих чи тих її аспектах, або чинниках її функціонування, здійснюється для поглибленого проникнення у сутність феномена.

Що ж до позиціонування (самопозиціонування), то західні вчені визначилися з чотирма шляхами, або вимірами: когнітивний, моральний, емоційний (афективний) та довірливий [155]. Наповнення кожного із них дає можливість у сукупності зрозуміти концепт етнічної ідентичності, принаймні, у її суб'єктивному вимірі. Коли учасники наукового дискурсу говорять про когнітивний аспект, то, передусім, мають на увазі самоімідж та імідж своєї групи. Власне, йдеться про стереотипи про самих себе та про свою групу, а також про стереотипи сприйняття іншими себе та своєї етнічної спільноти. Безумовно, із цього процесу не виключаються знання про історію своєї групи й її культурної спадщини. Це цілком логічно, тому що стереотипи великою мірою формуються на базі знань та інформації про минуле спільноти, з якою той чи той етнофор себе співвідносить. Важливу роль у когнітивному процесові відіграють групові цінності, які, до речі, самі по собі складають частину спадщини етнічної спільноти.

Моральний бік суб'єктивного аспекту етнічної ідентичності у філософському розумінні пов'язується з почуттям відповідальності у своїх діях та поведінці

перед спільнотою – належність до спільноти накладає відповідні зобов'язання індивіда щодо неї. Скажімо, необхідність знання мови спільноти, укладання шлюбів усередині спільноти, допомога членам спільноти у наймі на роботу, підтримання своєї етнічної ідентичності тощо.

Емоційний вимір етнічної ідентичності пов'язаний з відчуттям комфорту від факту належності до своєї спільноти й можливостями бути причетним до розвитку культурних й інших цінностей та користуватися ними. Довірливий аспект суб'єктивної етнічної ідентичності полягає у вірі й розрахунку на те, що група (її члени) за необхідності прийдуть на допомогу один одному. Власне, йдеться про довіру до людини (до людей), з якими той чи той етнофор перебуває у взаємодії.

Для утвердження деяких наших спостережень повернемося до взаємодії внутрішнього і зовнішнього аспектів етнічної ідентичності, котрі дослідники, нагадаємо, визначають як: перший – суб'єктивний, другий – об'єктивний. Лише із одного переліку елементів, про які йшлося вище (їх, безумовно, можна деталізувати й додавати нові), внутрішнього й зовнішнього аспектів етнічної ідентичності стає очевидним, що вони складають її вагомні контексти й від їх «поведінки» великою мірою залежить сутністність, значення для збереження самої етнічної спільноти, динаміка розвитку етнічної ідентичності. Остання, безумовно, залежить від динаміки самих елементів, котрі формують зовнішні та внутрішні аспекти етнічної ідентичності.

Як стає очевидним із західної літератури з соціогуманістиристики, динаміка елементів розгортається у двох взаємопов'язаних і у той же час суперечливих частинах, передусім соціофілософської парадигми етнічності, й, звісно, етнічної ідентичності – деконструкції та реконструкції. Перша звертає нашу увагу на те, що певні об'єктивні елементи етнічної ідентичності втрачають своє значення, а, отже, і їх роль у життєдіяльності етнічної спільноти зменшується, або ж вони навіть зовсім зникають із ужитку. Це може траплятися свідомо й несвідомо, однак, зазвичай, під тиском конкретних обставин. Свого часу відомий американський дослідник імміграції Маркус Хансен (Markus Hansen) відтворив прояви своєрідного роду деконструкції в іммігрантському середовищі, де на певному етапі іммігранти (передусім, другого покоління) заради своєї соціальної мобільності у Сполучених Штатах свідомо відмовлялися від тих етнокультурницьких традицій, які привозили й практикували на американській землі їхні батьки. Щоправда, згодом, вже у третьому поколінні ці традиції активно реанімувалися і поверталися у повсякденний побут. Це явище отримало назву «синдрому третього покоління» [142].

У цьому випадку ми вже маємо справу з реконструкцією. У наступних наших наукових розвідках ми більш детально проаналізуємо взаємодію цих двох процесів та її вислід на стан та функціонування етнічної ідентичності, а на даному етапові відзначимо, що питання деконструкції та реконструкції етнічної ідентичності й етнічності взагалі вже упродовж тривалого часу привертають значну увагу західних дослідників, зокрема і у їх філософському трактуванні - Річард Дженкіс (Richard Jenkins), Хіларі Дженкс (Hillary Jenks), Ян П'єтерсе (Jan Pieterse), Паула Ротенберг (Paula Rotenberg). Така увага зрозуміла, тому що, на наш погляд, результати дослідження процесу деконструкції/реконструкції дають можливість заглибитися у з'ясування сутності трансформації етнічної ідентичності й фіксації чинників, які визначають не лише трансформацію, але й той феномен, що у західній науці дістав назву «міцність (стійкість) етнічної ідентичності» [125]. Остання залежить від розміру, сили, дискримінації й зовнішнього вигляду (чи форм вияву). Власне, це уможливило відстеження, за вдалим висловом Ашхада Ахмада (Ashhad Ahmad), «пульсацію» етнічності [83, с. 87], а, оскільки, як вище зазначалося, етнічна ідентичність є структуроутворюючим компонентом соціального феномену «етнічність», то цей момент є важливим у визначенні сутності і перспектив, щонайменше, трансформації етнічної ідентичності. Ця трансформація реалізується у трьох основних напрямках: розмивання етнічної ідентичності (невизначеність етнічної ідентичності – так звана етнічна індиферентність), відхід від власної етнічної спільноти й пошуки інших ніш вдоволення своїх соціально-психологічних запитів (веде до етнічного ізоляціонізму), гіперболізація своєї етнічної ідентичності, що активізує процеси формування етнічного ізоляціонізму, а подеколи й етнічного фанатизму [33]. Принагідно зазначимо, що для сучасної України з інтенсифікацією міграційних процесів на сучасному етапові, як виїзду, так і в'їзду, дослідження проблем деконструкції/реконструкції в описаному вище ракурсі виявляється надзвичайно актуальним.

Результати дослідження впливу різного роду факторів на динаміку етнічної ідентичності підтверджують її соціо-психологічну (психо-соціальну) природу й засвідчують, що вона вбирає у себе як психологічні, так і соціальні мобілізатори свого розвитку. Це дає право дослідникам, зокрема західним, етнічну ідентичність класифікувати як соціальний феномен (на кшталт, етнічності) з присутністю впливового психологічного чинника. Силу дії того чи того чинника (психологічного, соціального) на формування й функціонування етнічної ідентичності можна виявити у ході вимірів самої етнічної ідентичності,

тобто врахування у її формуванні й функціонуванні різноманітних факторів й обставин й ціннісних орієнтацій (цінностей) членів етнічної спільноти. Наприклад, американська дослідниця Юдіт Катц (Judith Katz), принаймні, для культурної ідентичності поліетнічних США, таких нарахувала п'ятнадцять [109]. Однак, їх дію й ті зміни, які вони можуть зумовлювати в етнічній ідентичності індивіда не варто сприймати однозначно, оскільки, за відомою американською дослідницею Канчан Чандрою (Kanchan Chandra), «зміни в етнічній ідентичності більш ускладнені, ніж у будь-якій іншій неетнічній ідентичності» [107, с. 418].

Отже, виходячи із вище сказаного, ми, щодо етнічної ідентичності у нашому контексті, можемо констатувати таке: 1) проблема етнічної ідентичності займає сьогодні помітне місце у західному філософському дискурсі, що пов'язано, передусім, з актуалізацією питань, які мають дотичність до етнічності; 2) у цьому дискурсі етнічна ідентичність розглядається переважно як соціо-психологічний феномен. Зазвичай, вона визначається як структуроутворюючий компонент етнічності; 3) найбільш активно дискурс розгортається у таких країнах, як США, Канада, а також у країнах Європи – Велика Британія, Данія, Німеччина, Норвегія, Франція, Швеція; 4) основні акценти філософського дискурсу стосовно етнічної ідентичності робляться на таких питаннях, що, зрештою, становить основу концептуалізації цього феномена: з'ясування співвідношення етнічної ідентичності з персональною (психологічною) та соціальною ідентичностями; аналіз взаємозв'язку між об'єктивним та суб'єктивним вимірами етнічної ідентичності; динаміка етнічної ідентичності у конкретних етнокультурних і соціальних контекстах, зокрема її трансформація; вплив етнічної ідентичності на формування ситуацій у міжетнічній взаємодії, конструювання моделей розвитку етнічної ідентичності. Крім того, дискурс з описаних вище питань, тим чи тим чином пов'язаних з концептуалізацією етнічної ідентичності, дає можливість визначитися з її змістом, принаймні, з чинниками, які впливають на його формування, скажімо, способами наповнення того чи того аспекту як об'єктивного (зовнішнього), так і суб'єктивного (внутрішнього) аспектів етнічної ідентичності.

У перерахованих ракурсах певні спостереження щодо стану з етнічною ідентичністю у західних поліетнічних країнах, скажімо, збереження і розвиток етнічної самобутності спільнотами на психологічному й соціальному рівнях, позитивні й негативні висліди дії силового поля етнічної ідентичності на міжетнічну взаємодію тощо, можна проектувати й на українські реалії етнонаціонального розвитку.

2.2. Структура, типи та форми вияву етнічної ідентичності

Для усвідомлення загальних принципів та особливостей генерування і функціонування етнічної ідентичності важливо проаналізувати, яким чином формується її структура, характер взаємозв'язків між її структурними елементами, форми її виявів. Власне, ці питання заповнюють помітну частину дослідницького поля етнічної ідентичності у соціофілософській парадигмі зарубіжних науковців. Наш аналіз визначених проблем буде базуватися на доробку дослідників етнічної ідентичності, які працюють у межах парадигм соціогуманітарних наук, на визначенні (або ж у ширшому значенні – на науковій перспективі розуміння) самого феномена «етнічна ідентичність». За нашим досвідом, вивчення дискурсу у цьому розрізі проблеми і за концептуалізацією поняття «етнічна ідентичність», яка представлена у попередньому параграфі, визначальними рисами етнічної ідентичності для більшості західних дослідників є такі: етнічна ідентичність – це комплексний феномен і він реалізується в усвідомленні людиною своєї належності до того чи того етносу (етнічної спільноти, етнічної групи – ми використовуємо терміни, якими користуються дослідники для відтворення людської спільноти з чітко визначеними етнічними маркерами); на основі усвідомлення своєї етнічної належності формується база задоволення потреб, пов'язаних зі збереженням, підтриманням та, за можливості, розвитку своєї самобутності, передусім етнокультурної; феномен етнічної ідентичності включає у себе три основних елементи: механізми генерації, ознаки спільності, умови формування ідентичності [3, с. 399]. І надзвичайно важливим (у чому ми погоджуємося з американським філософом Томом Смітом – Tom Smith) є те, що етнічна ідентичність – один із постійних атрибутів людської суб'єктивності [204]. Це означає, що сутність етнічної ідентичності визначають впливи цілої низки факторів, корті, за можливості й їх релевантності до нашого дослідження, будуть нами враховуватися при формулюванні наших висновків щодо функціонування тих чи тих аспектів феномена.

Нашому аналізу має передувати, за найповнішої можливості, окреслення термінів «структура», «тип», «форма». Аналіз сюжетів наукової літератури, яку ми використовуємо у нашій доказовій базі й у яких присутні означені терміни, засвідчують певну невизначеність авторів у їх контентному наповненні й контекстуально-смысловому вживанні. Особливо це стосується термінів «тип»

та «форма» (деколи «вид»), вони, часто, без необхідних пояснень, вживаються зарубіжними дослідниками як синоніми [126; 127; 155; 181].

У структурі етнічної ідентичності західні дослідники, зокрема соціальні філософи, виділяють два її аспекти: зовнішній та внутрішній [119; 128; 155]. На їх думку, з чим ми погоджуємося, до першого аспекту належать видимі (очевидні) ознаки, дії, поведінкові зразки, як от: 1) розмовляння етнічними мовами та практикування етнічних традицій; 2) участь в етнічних персональних мережах, у таких як, скажімо, сім'я та коло друзів; 3) участь у діяльності етнічних інституалізованих організаціях, наприклад, церква, школа, підприємства, медіа; 4) участь у діяльності волонтерських асоціацій, як от клуби, різного роду об'єднання на етнічній основі, молодіжні організації; 5) участь в активностях, які спонсоруються етнічними організаціями (пікніки, концерти, публічні лекції, збори, мітинги тощо) [155]. Внутрішній аспект структури етнічної ідентичності наповнюється іміджами, ідеями, атитюдами, почуттями. При цьому елементи зовнішнього аспекту й внутрішнього аспекту взаємопов'язані; щоправда, у різних поколіннях етнофорів вони виявляються з різною очевидністю й їх силове поле дії на формування й функціонування етнічної ідентичності буде різним.

Зауважимо, що за сприйняттям й відчуттям та вирізненням другий аспект етнічної ідентичності у порівнянні з першим виявляється більш складним. Ця складність дослідниками пояснюється тим, що він вбирає у себе три типи елементів, дію котрих можна досягнути через розуміння сутності трьох його системних складових, що, власне, формують три прошарки елементів: когнітивний (пізнавальний); моральний; емоційний. Перший включає, передусім, самооцінка (імідж індивіда, який належить до певної групи) та імідж своєї групи. Тут йдеться про ті стереотипи, котрі сформувалися про особу як таку та групу (певну етнічну спільноту); стереотипи, які йдуть від самої особи, так і стереотипи, що формуються ззовні, тобто існуючим довкіллям. Сюди відносяться також знання про спадщину своєї спільноти та її історичне минуле. Всеволод Ісаїв, звертаючи увагу на таку особливість пізнавального виміру етнічної ідентичності як фокусування на вибірковості аспектів і подій, чи то на історичних постатях, що мають високої якості символічне значення для функціонування етнічної ідентичності (та й спільноти взагалі) [155]. До речі, подібні ситуації фіксують у дослідженнях Оксана Даниленко у розділі «Від конструювання історії – до формування нових ідентичностей в умовах пострадянських трансформацій» своєї книги про мову конфлікту у суспільстві, яке трансформується [12, с. 130-276] та Богданна Гвоздецька, коли вони

аналізують структурування ідентичностей у пограничному просторі Карпатського регіону [23].

Щодо морального виміру етнічної ідентичності, то він пов'язаний, передусім, з почуттями відповідальності й зобов'язань по відношенню до своєї групи (на цьому ми наголошували у попередньому параграфові нашої роботи). Такі почуття матеріалізуються у необхідності навчання своїх дітей етнічній мові, в укладанні шлюбів у межах своєї етнічної спільноти, у сприянні пошуків роботи для членів цієї спільноти. Власне, тут йдеться про вияви солідарності зі своєю спільнотою, у фаховій літературі (зарубіжній і вітчизняній) така ситуація означається як вияв етнічної солідарності [158], яка у межах етнічної спільноти може бути сильнішою за будь-які інші види солідарності, наприклад соціальної, класової тощо. Дослідники звертали увагу на цю ситуацію й розглядали почуття відповідальності й зобов'язань перед своєю групою як цементуючий елемент морального виміру етнічної ідентичності [135], щоправда, не здійснюючи спроб концептуалізації цих почуттів. У цьому контексті можливо зауважити, що не усі елементи, які визначають зміст зовнішнього і внутрішнього аспектів етнічної ідентичності впродовж тривалого часу існування етнічної спільноти зберігаються, або ж з однаковою силою впливають на підтримання і розвиток етнічності. Науковці, зокрема канадські й американські, фіксують втрату певних елементів етнокультурної ідентифікації членів тих чи тих спільнот у міжпоколінній динаміці, або ж послаблення їх ролі у трансформації силового поля етнічності на окремих етапах передачі етнічної інформації від покоління до покоління. Одним із таких прикладів пов'язаний із згадуваним нами «синдромом третього покоління», проаналізованим відомим дослідником американської імміграції Маркусем Хансеном (див.: Розділ II, підрозділ 2.1).

Важливим елементом внутрішнього аспекту етнічної ідентичності у її емоційному вимірі є почуття співвіднесення себе з конкретною спільнотою, відчуття належності до справ і життєдіяльності спільноти. В. Ісаїв виділяє два типи таких почуттів: 1) почуття захищеності і почуття надання переваг членам своєї групи перед членами інших груп; 2) почуття комфорту від перебування й взаємодії у культурницькому довіллі своєї спільноти у порівнянні з іншокультурницьким довіллям [155]. Історія досліджень проблем етнічності засвідчує, що такі почуття посилюються, якщо посилюється дискримінація (мовна, соціальна, культурна), або ж свідомо обмежується доступ вихідців із етнічних спільнот до рівних можливостей свого розвитку у суспільстві проживання. Емоційний вимір етнічної ідентичності пов'язаний з

відчуттям комфорту від факту належності до своєї спільноти й можливостями бути причетним до розвитку культурних й інших цінностей та користуватися ними.

Зарубіжні дослідники етнічної ідентичності фіксують різного роду чинники, котрі впливають на формування структури феномена, його динаміку та функціонування. Серед них найчастіше фігурують такі: джерела формування й генерування поліетнічності країн; форми й інтенсивність зв'язків між джерелами поліетнічності (у країні функціонування тієї чи тієї етнічності у межах домінуючих і меншинних спільнот та країнами походження тих чи тих етнічних спільнот); ступінь розвинутості етнічних мережевих об'єднань; інтенсивність активностей, які сприяють підтриманню й розвою етнокультурницької самобутності громад, зокрема етнічне підприємництво [85; 103; 171].

Від сили дії перелічених чинників залежить сила деконструкції й реконструкції етнічної ідентичності й характер взаємодії цих двох взаємозв'язаних аспектів динаміки етнічної ідентичності, що останнім часом стає продуктивним проблемним полем філософських роздумів у науковому дискурсі стосовно етнічності [155]. Науковці, які займаються соціальними аспектами етнічної ідентичності, підкреслюють, що деконструкція і реконструкція є двома важливими аспектами структурування етнічної ідентичності саме у контексті процесу адаптації представників етнічних спільнот в іншоетнічному довкіллі. Власне, тут йдеться про те, що така ситуація є закономірністю у процесах трансформації етнічної ідентичності, яка відбувається під впливом різноманітних об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Процес деконструкції полягає у тому, що певні об'єктивні риси (атрибути) етнічної ідентичності втрачають своє значення й зникають із вжитку, інші частково втрачають своє значення, не зникаючи із вжитку, ще інші, зникаючи із вжитку на певному етапі, тим не менше не втрачають свого значення для збереження етнічності, оскільки на іншому етапі за сприятливих для цього умов вони відроджуються (за теорією Маркуса Хансена). Неоднозначність цього процесу відбивається у тому, що у ході взаємодії з іншими етнофорами йде часами досить інтенсивне засвоєння елементів культури інших, які починають відігравати важливу роль у життєдіяльності (в етнокультурному аспекті) своєї спільноти; при цьому «невитиснені» попередні етнічні маркери продовжують бути важливими для спільноти, а у деяких випадках посилюють своє значення. Це усе впливає на саму структуру етнічної ідентичності – вона стає більш

рухливою, адаптуючись до соціальних, культурних умов життєдіяльності етнофорів.

У західній літературі з проблем етнічності, зокрема етнічної ідентичності, наводиться чимало прикладів описаних ситуацій. Скажімо, їх мобілізатором може виступати особа, зазвичай, представник другого покоління, котра виросла як у культурному середовищі своєї етнічної спільноти, так і у більш широкому соціокультурному контексті, яким є суспільство проживання; вона володіє етнічною мовою й може бути членом однієї чи кількох етнічних організацій; однак, оскільки вона отримала освіту у школі суспільства проживання, соціалізувалася за законами цього суспільства, розмовляє його мовою й значною мірою ідентифікує себе з «мейнстрімом» (основними засадами життєдіяльності) цього суспільства, то у своїх поведінкових діях, зазвичай, вона надає перевагу паттернам, сформованим суспільством проживання, відмежовуючись від етнічних паттернів.

З процесом реконструкції пов'язані інші ситуації впливів на динаміку структури й виявів етнічної ідентичності та, у більш широкому розумінні, її функціонування, за яких етнічні маркери (наприклад, етнічне походження) індивіда у певних умовах або на певному етапі набирають нове значення й можуть активізуватися (об'єктивізуватися) у свіжих етнічних паттернах й ставати видимими (відчутними) для довколишніх як атрибути тієї чи тієї етнічної ідентичності. У цьому контексті дослідники наголошують на такій особливості – у процесі реконструкції відроджуються старі етнічні маркери й вони набувають нового звучання й значення для етнічної спільноти. Власне, тут ми маємо справу з «реконструйованою етнічністю». Цей процес, як ми вже згадували, відтворив у своїй теорії Маркус Хансен (у західній літературі її деколи називають «концепцією Хансена», а Всеволод Ісаїв – «гіпотезою Хансена»).

Варто зауважити, що не завжди особа є носієм окремо «деконструйованої» чи окремо «реконструйованої» етнічної ідентичності.

На базі наведеного аналізу, здійсненого на основі літератури, у якій дискутуються філософські аспекти етнічної ідентичності, можна прослідкувати траєкторію впливу деконструкції та реконструкції на динаміку структури етнічної ідентичності: однозначно очевидно, що деконструкція послаблює основу (фундамент) структури, вимиваючи структуроутворюючі компоненти, які є джерелом накопичення етнічної інформації та формування етнічного аспекту менталітету, зокрема традиційні елементи культури, звичаїв, поведінки; реконструкція ж, навпаки, посилює цю основу. Й, безумовно, знижує рівень

етнічної самосвідомості. Щоправда, реконструйовані старі атрибути й сформовані як результат міжетнічної взаємодії гібридні атрибути можуть не мати такої сили як оригінальні й основа структури етнічної ідентичності довгий час може залишатися ослабленою.

Різноманітним може бути вплив деконструкції й реконструкції й на інші компоненти структури етнічної ідентичності: безумовно, діяльнісно-функціональний компонент посилюватиметься завдяки інтенсифікації активностей в етнічних організаціях; адекватне сприйняття довколишнього етнокультурного середовища формуватиме відповідні адаптивні можливості (через деконструкцію – відмову, принаймні, від публічної агрегації етнічних маркерів своєї спільноти, а деколи й протиставлення своєї етнічності іншій етнічності), а реконструкція зміцнить своє етнічне силове поле, що розширить можливості досягнення рівноправності у взаємодії з меншинними спільнотами та домінуючою етнічною більшістю. Не заглиблюючись у специфіку впливу процесів деконструкції й реконструкції на структуру етнічної ідентичності, варто наголосити, що вони суттєво відбиваються на етнічній самосвідомості членів етнічних спільнот, від чого залежить рівень стійкості етнічної ідентичності.

У контексті з'ясування соціальної наповненості контенту етнічної ідентичності, що, власне, є одним із аспектів дослідження у соціофілософській парадигмі, важливими виявляються її носії, тобто, джерела (за походженням носіїв) її генерування та механізми її генерування. У західній філософії, як і в інших соціогуманітарних науках, у першому випадку увага концентрується на іммігрантах [128; 186; 190; 213]. До певної міри це справедливо, оскільки, як ми вже зазначали у першому параграфі першого розділу, вони дійсно є основним джерелом етнокультурної диверсифікації сучасного світу. Однак, у багатьох країнах, зокрема у США, Канаді, країнах Латинської Америки, нині зберігаються й інші її джерела: аборигенне, туземне населення; етнічні спільноти автохтонного населення та спільноти з тривалим часом перебування у країні проживання (переважно країни Європи). Інакше кажучи, ми маємо справу з диверсифікацією джерел, які генерують етнічну ідентичність. За певних умов, скажімо, при загостренні етнонаціональних відносин у тій чи тій поліетнічній країні, що ми спостерігаємо від середини ХХ-го століття і по нинішній час, різні джерела з різною силою генерують етнічну ідентичність. Якщо у ХІХ-ому столітті на основі міцного силового поля очевидним був високий ступінь етнічної ідентичності аборигенного, туземного населення, то у наступних періодах, особливо у середині ХХ-го століття і сьогодні є етнічність,

а відповідно й етнічна ідентичність, носіями якої виступають представники спільнот, котрі тривалий час перебувають у країні свого теперішнього проживання.

Внутрішньоетнічними джерелами формування, підтримки і розвою етнічної ідентичності виступають сім'я, школа, засоби масової інформації, соціальні інститути, громадські організації етнічних спільнот.

На думку філософів, що підтверджують й дослідження з інших соціогуманітарних наук, зокрема психологів, відповідний суспільний статус етнічної спільноти генерує той чи той рівень етнічної ідентичності [3, с. 399; 45, с. 31-44]. Звісно, чим вищий цей статус, то вищим буде і рівень етнічної ідентичності і навпаки. Власне, ситуація зі статусом етнічної спільноти у суспільстві проживання і у зв'язку з ним складаються специфічні ситуації у взаємовідносинах різних етнічних спільнот, окремих етнофорів – у міжетнічній взаємодії формується два протилежні полюси: 1) завищена оцінка значення своєї етнічності і бажання (й часто його реалізація) домінувати над іншими; 2) занижена оцінка своєї етнічності, що може породжувати почуття меншовартості своєї етнічності, що, зрештою, може привести до відмови від неї. Більш детально сюжети, пов'язані з вислідом дії згенерованої етнічної ідентичності у міжетнічній взаємодії у парадигмі «Ми – Вони», будуть розглядатися у наступному розділі.

Ведучи мову про типи етнічної ідентичності, важливо мати на увазі не лише теоретичний аспект, котрий полягає у термінологічному визначенні й лінгвістичному відтворенні сутності явища з метою його адекватного сприйняття довколишніми, але й встановлення чинників, котрі дають розуміння, чому одне і те ж явище розвивається за певними, деколи дещо відмінними, особливостями. У цьому плані, очевидно, варто пам'ятати висновок згадуваних нами Джозефа Трімбела і Райєна Діксона про те, що «етнічна ідентичність – завжди контекстуальна й ситуативна, тому що вона впливає із соціальних взаємин, де одна сторона декларує свою етнічну ідентичність, а згодом демонструє можливість визнання й прийняття іншими маркерів своєї етнічної групи» [213]. Саме з контекстуальністю й ситуативністю ми пов'язуємо типологізацію етнічної ідентичності. До цього можна додати ще й історичні умови, у котрих вона зароджується, розвивається й функціонує.

Нагадаємо: за визначенням філософів, соціальна ідентичність – це переживання і усвідомлення своєї належності до тих чи інших соціальних груп, спільнот, у нашому випадку етнічно маркованих, що передбачає, зокрема, членство

етнофора в цих групах, спільнотах та відповідні поведінкові реакції на довколишніх [3, с. 398], у тому числі й інших етнофорів. Ті ж філософи твердять про те, що індивідуальна (особистісна) ідентичність (це ми відносимо і до етнічної ідентичності) «представляє собою суб'єктивні інваріантні структури матеріально-практичного і духовного освоєння світу, засновані на ціннісних орієнтаціях індивіда» [3, с. 297], додамо, етнічно маркованого індивіда.

Представники західної філософської думки пропонують виділити кілька видів етнічної ідентичності. Як випливає із аналізу теоретичних праць зарубіжних дослідників, критерії, які кладуться в основу класифікації видів, дозволяють виокремити такі їх групи: 1) критерії рівня етнічної ідентифікації; 2) критерії ступеня вияву етнічної ідентичності; 3) критерії зародження, функціонування й трансформації етнічної ідентичності. Розглянемо детальніше залежність формування видів етнічної ідентичності від названих вище критеріїв.

У першому випадку дослідниками фіксуються такі види етнічної ідентичності: моноетнічна ідентичність, біетнічна ідентичність, маргінальна етнічна ідентичність, гібридна етнічна ідентичність, розмита (розсіяна) етнічна ідентичність [142; 155]. Моноетнічна ідентичність у сьогоdnішньому світі властива небагатьом етнічним спільнотам, хіба що аборигенному та туземному населенню та, принаймні, великою мірою корейцям, японцям. Таке твердження пов'язане з інтенсивним переміщенням представників різних народів, їх біологічним й етнокультурним змішанням між собою, глобалізацією соціальних й культурницьких процесів, представленою зокрема мережизацією сучасних інформаційних зв'язків [36]. Нині все більшого поширення набирає гібридна ідентичність, яка складається з двох практично рівнозначних компонентів – етнокультурних й психолого-поведінкових компонентів країни походження й таких, набутих у країні проживання. Такий вид ідентичності властивий мігрантам, що досить часто відбивається у їх нових етнонімах, скажімо, італоамериканці (італійці, котрі іммігрували у Сполучені Штати Америки), україноканадці (українці й їхні нащадки, які тривалий час проживають у Канаді), франкоканадці (нащадки французів, що у XVIII-ому столітті прибули на канадську землю й нині утворюють одну із двох спільнот-фундаторів Канадської конфедерації). До етнічної ідентичності, яка сформувалося на основі рівня етнічної ідентифікації, належить і маргінальна етнічна ідентичність, котра є продуктом взаємодії спільнот чи то індивідів, що перебувають на межі територіальних утворень. А розмита (розсіяна) етнічна ідентичність, яка характеризується низьким рівнем артикульованості й слабкою

пов'язаністю з тією чи тією етнічною спільнотою, найчастіше зустрічається за інтенсивних контактів представників цих спільнот, котрі перебувають у середовищі одна однієї, зазвичай, у невеликих поліетнічних ареалах.

Цікавим об'єктом філософського аналізу є форми етнічної ідентичності, коли для цього обираються критерії оцінки її вияву. Тут фахівці фіксують велику кількість різновидів: наприклад, нульова (майже не відчутна) етнічна ідентичність; гіпоідентичність (низького рівня вияву ідентичність), котра властива меншинним групам населення; гіперідентичність, яка є протилежністю попередньої, її носії гіперболізують перебільшують значення етнічної ідентичності, передусім своєї, для життєдіяльності своїх спільнот. Вона є джерелом етноцентризму, що часто-густо може збуджувати конфліктогенні ситуації у міжетнічній взаємодії; «бунтівна» етнічна ідентичність (властива для країн «третього світу») спонукає до спротиву глобалізаційним процесам; елітна ідентичність, ідентичність етнічних еліт, за своєю суттю кон'юнктурна, яку етнічні еліти демонструють з метою зайняття престижних для себе ніш серед еліти проживання; «плаваюча» етнічна ідентичність, власне мультиетнічна ідентичність, складові якої з тією чи тією силою виявляються залежно від обставин, у яких перебуває етнофор.

На наш погляд, особливо продуктивними останнім часом здаються форми етнічної ідентичності, пов'язані з чинниками, які лежать в основі її формування (зародження), визначають характер її функціонування й трансформації. У цьому контексті найбільш чітко виявляється пов'язаність етнічної ідентичності з парасольковим явищем «етнічність». Тут мова, передусім, може йти про передані за народженням або ж набуті у результаті повсякденних практик етнічні маркери. Інакше кажучи, ці групи маркерів дозволяють дослідникам розглядати етнічну ідентичність, як і етнічність взагалі, у межах двох найбільш поширених нині у західній науці теоретичних підходів: есенціалізм/примордіалізм та інструменталізм/конструктивізм. Зауважимо, що у фаховій літературі, особливо, попередніх періодів, кожен із підходів деколи розглядається окремо як самостійний підхід; поєднання підходів у дві групи у нашому випадку вважаємо виправданим, оскільки вони інкорпорують багато спільних елементів і, до того ж, для вирішення завдань нашого дослідження достатньо узагальненої їх характеристики.

Перший із них базується на таких твердженнях: усе, що пов'язане з етнічністю (етнічні групи, етнічна ідентичність) є природженими, древніми явищами, в основі яких лежать кривні (родинні) зв'язки. І вони визначають обличчя, можна додати і зміст, соціального життя індивіда і колективу. Цей підхід, який

тривалий час був домінуючою парадигмою у вивченні етнічності, вперше сформулювали німецькі філософи XVIII-XIX ст., зокрема Йоганн Готфрід Гердер і Йоганн Готліб Фіхте, а пізніше продовжили розвивати Базіл Девідсон (Basil Davidson), Кліффорд Гіртц (Clifford Geertz), Едвард Шілз (Edward Shils), П'єр ван ден Берге (Pierre van den Berghe) й представники інших соціогуманітарних наук.

Другий названий нами підхід сьогодні є більш поширений у науці про етнічність та похідні від неї явища. На передній план в інтерпретації етнічних феноменів у життєдіяльності особи і спільнот він висувається у 1960-х – 1970-х роках завдяки інтенсивній у цьому напрямку праці антропологів та соціологів: Фредрік Барт (Fredrik Barth), Абнер Коен (Abner Cohen), Ернест Геллнер (Ernest Gellner), Натан Глейзер (Nathan Glaser) та Даніель Патрік Мойніхен (Daniel Patrick Moynihan). Головні твердження їх наукових розробок щодо етнічності, етнічної ідентичності є те, що групи, спільноти, сформовані на базі етнічних маркерів, - ніщо інше як штучні конструкти сучасних еліт для досягнення їх власних цілей. Ці ідеї поширюються і у працях філософів Бенедикта Андерсона (Benedict Anderson), Джона Бреуїллі (John Breuilly), Роджера Брубейкера, Еріка Хобсбаума (Eric Hobsbawm), Канчан Сандри та інших. Ці автори, як і ціла низка прихильників конструктивізму, у своїх дослідженнях виходять із того, що етнічні спільноти скоріше є штучними утвореннями, аніж природними й вічними, оскільки вони можуть бути створеними, розрушеними або ж фрагментованими й реконструйованими [139].

А, скажімо, соціофілософська парадигма спонукає нас враховувати дві групи підходів (тверджень), оскільки ми вважаємо, що у сучасному світі існують як древні етнічні спільноти, або, принаймні, спільноти з тривалою історією, так і нові спільноти, які утворилися за тих чи тих обставин відносно недавно. Підтвердження нашій думці ми знаходимо у Всеволода Ісаїва, який розділяє етнічні групи на «старі» й «нові» [155]. Щоправда, він не занурюється у глиб віків, а радше відштовхується від того часу, коли іммігранти почали масово освоювати канадські території (XVIII-XIX ст.). Ми, однак, використовуючи його методику розмежування, можемо вести мову і про туземне, аборигенне населення, тобто, на наш погляд, згадані два підходи щодо аналізу сутності етнічності взагалі й етнічної ідентичності зокрема можуть знаходити своє застосування.

Зважаючи на динамічність сучасних суспільних процесів і певною мірою погоджуючись із кількома твердженнями деяких дослідників [3; 139; 169; 182; 220] про те, що: 1) етнічна ідентичність явище досить рухливе, воно більш

легко піддається зовнішнім впливам, зокрема об'єктивним обставинам, у яких перебувають її носії, ми схилиємося до думки, що саме у цьому варто шукати пояснення різноманітності способів вияву етнічної ідентичності. У нашому дослідженні, спираючись на досвід зарубіжної соціогуманістики, ми цю різноманітність визначаємо як форми вияву (деколи зустрічається термін види етнічної ідентичності, що ми приймаємо як синонім до форм); 2) етнічність, натомість, більш очевидно противиться впливам, вона певною мірою є закритим соціальним конструктом зі своєю історією, зазвичай, тривалою, примордіалістською. Виходячи з цього цілком логічним стає висновок про те, що етнічну ідентичність легше конструювати, підлаштовуючи нову конструкцію під інтереси тих чи тих політичних чи то бізнесових кіл. На наш погляд, це легше робити з індивідуальною (особистісною) етнічною ідентичністю, аніж з груповою (соціальною), оскільки в останній, хоча, здавалося й об'єднані в одне ціле ідентичності, її складові мають свої особливості і «переплавити» їх, щоби згодом вибудувати на цій основі нову, хоча би більш-менш стійку етнічну ідентичність, не завжди вдається. Досвід «неспрацювання» теорії й практик «плавильного казана» у Сполучених Штатах Америки чи не найкраще свідчить на користь висловленої думки [138].

Нам видається, і ми знаходимо цьому підтвердження у працях відомих дослідників феномена етнічності, що саме індивідуальна (особистісна) етнічна ідентичність, яка пов'язана передусім з якісними особливостями її носія (скажімо, поведінковими, інтелектуальними, емоційними тощо) відіграє велику роль у формуванні якості міжетнічної взаємодії. Йдеться, передовсім, про позитивне й негативне наставлення один до одного учасників взаємодії, як також і до своєї етнічної спільноти. Останнє є особливо цікавим для соціофілософського аналізу, оскільки від негативного (наприклад, перевага референтних етнічних груп на основі незадоволеності своєю етнічною ідентичністю) чи позитивного (задоволеність належністю до своєї етнічної спільноти, наявність почуття гордості за неї) сприйняття своєї етнічної ідентичності (а в цілому й етнічності як своєрідної системи) залежить якість етносоціальної ситуації, зокрема в поліетнічному ареалі, регіоні, країні

Описане вище, власне, відкриває можливості аналізу певних складових функціонування етнічної ідентичності, котрі, як ми переконуємося на основі згадуваних у нашій роботі праць авторів та багатьох інших, детермінують, передусім: 1) якісні етнічні характеристики (успадковані й набуті); 2) обставини (соціальні, економічні, культурні, політичні), у яких та чи та етнічна ідентичність функціонує; 3) рівень міжетнічної толерантності;

4) офіційна позиція місцевих та національних владних структур стосовно перспектив етнічних спільнот, які розміщені на територіях, котрі знаходяться у межах їх владних компетенцій.

До групи критеріїв, які детермінують трансформацію етнічної ідентичності, надаючи їй нового звучання, відносяться, звичайно, перераховані вище і пов'язані із її зародженням та функціонуванням. Ці питання у зарубіжній, та частково й в українській, соціогуманістиці певною мірою досліджені і на їх основі можна скласти загальне уявлення про їх роль у розвитку етнічної ідентичності. Ми дещо детальніше зупинимось на транснаціональних аспектах впливів на етнічну ідентичність. До чинників цього типу можна зарахувати, передовсім, функціонування транснаціональних мереж, які концентрують свою діяльність на етнічних зв'язках (у різних формах) вихідців із тієї чи тієї країни, що проживають на території інших держав, з країнами виходу (переважно, етнічними батьківщинами). Українські дослідники пропонують вивчати динаміку етнічності у згаданій площині у трьох проекціях: 1) чинники, які впливають на динаміку етнічності ранжуються таким чином – соціально-економічні, психолого-поведінкові, етнокультурні; 2) етнічність у транснаціональному просторі переважно конструється, а сам процес конструювання й практики є контекстуально зумовленими; 3) соціальні мережі, які вибудовуються на етнічній основі, творять особливо рухливий різновид простору – етнічний, котрий стає складовою ТНСП (як і деяких інших різновидів простору). Науковий і практичний досвід дослідника спонукає до наголошення на тому, що у процесі реалізації задумів у запропонованому ракурсі «можуть з'являтися й інші гіпотези, пов'язані з особливостями функціонування етнічності у різних частинах транснаціонального простору, скажімо, при з'ясуванні параметрів, закономірностей та особливостей взаємодії соціального й етнічного» [24, с. 21].

Проекції й застереження стосовно їх реалізації у контексті дослідження етнічності стають релевантними й у випадку з етнічною ідентичністю, оскільки дослідниками доведено, що остання є похідною, а ще краще продуктом етнічності [3, с. 402]. До речі, чимало зарубіжних науковців, передовсім європейських, інтенсифікували дослідження саме у зазначеному нами напрямку: Олександра Амеліна (Aleksandra Amelina), Девід Бойд (David Boyd), Мішель Бруно (Michel Bruneau), Жанін Дахінден (Janine Dahinden), Томас Фест (Tomas Faist), Роберт Кеменифі (Robert Kemenyfi), Лінда Лойнг (Linda Leung) (web), Детлеф Мюллер-Ман (Detlef Muller-Mahn), Айхва Онг (Aihwa Ong), Девід Паркер (David Parker) (internet), Людвіг Пріс (Ludwig Pries), Пабло

Регальські (Pablo Regalsky), Євгенія С'япера (Eugenia Siapera), Роджер Вальдінгер (Roger Waldinger), Коллін Ворд (Colleen Ward), Андреас Віммер (Andreas Wimmer) [24, с.23-26].

Із аналізу літератури, у якій йдеться про трансформації етнічності й етнічної ідентичності саме у транснаціональному вимірі, можна зробити такі висновки: етносоціальні мережі сприяють підтриманню, передовсім, тих аспектів етнічної ідентичності, корті не завжди жорстко прив'язують особу до своєї етнічної спільноти, а скоріше зміцнюють зв'язки з країною походження й віртуалізують їх [131]. Це у свою чергу веде до розмивання певних усталених основ етнічної ідентифікації, зокрема демонстрації належності до певної етнічної спільноти, активної персональної участі у діяльності етнічних організацій, функціонування шкіл з етнічними мовами навчання тощо. За таких обставин у свідомості й практиках етнофорів звільняється місце для проникнення туди елементів інших етнічностей і на цьому ґрунті формуються чи й свідомо конструюються нові етнічні ідентичності, зазвичай гібридні, розпорошені тощо [142]. Така ситуація спонукає нас до твердження про посилення процесів деконструкції, про що йшлося вище.

Отже, ведучи мову про структуру, типи та форми вияву етнічної ідентичності у проблемному полі філософських парадигм, базуючись на результатах наукових пошуків дослідників, можна твердити, що:

1) структура етнічної ідентичності має три основні компоненти: основа (вона формується на базі успадкованих чи набутих етнічно маркованих елементів культури, традицій, звичаїв, ментальності); діяльнісно-функціональний прошарок (етнокультурні практики, спрямовані на розвиток етнічно маркованих елементів життєдіяльності етнічних громад); сприйняття довколишнього етнокультурного середовища під кутом зору адаптивних можливостей своєї етнічності; етносоціальна, та етнополітична, поведінка (реагування етнофорів на значимі соціальні й політичні події на рівні своєї етнічної спільноти, на рівні місцевої громади, на рівні регіону й усієї країни). У структурі етнічної ідентичності дослідники виділяють два аспекти: зовнішній та внутрішній;

2) типи етнічної ідентичності пов'язуються з рівнем етнічної самосвідомості та ступенем маніфестації своєї етнічності. Виділяються два узагальнюючих типи етнічної ідентичності: колективна (соціальна) й персональна, індивідуальна (психолого-поведінкова, психолого-діяльнісна). Типологізація етнічної ідентичності визначається контекстуальністю й ситуативністю, як

також соціоісторичними умовами, у котрих вона зароджується, розвивається й функціонує;

3) існує велика кількість форм (видів) вияву етнічної ідентичності, які визначаються критеріями, що лежать в основі класифікації їх видів, зокрема тими, котрі пов'язані з рівнем етнічної ідентифікації, з ступенем вияву етнічної ідентичності, із закономірностями та особливостями зародження, функціонування й трансформації етнічної ідентичності.

2.3. Перспективи розвитку етнічної ідентичності

Аналіз зарубіжного наукового дискурсу з проблем етнічності у межах філософської осмислення феномена етнічності засвідчує наявність у ньому двох важливих моментів: 1) спроби теоретичного обґрунтування закономірностей та особливостей генерування й функціонування етнічної ідентичності як структуроутворюючого компоненту феномена етнічності – власне, формування концепцій та теорій; 2) вибудовування моделей розвитку етнічної ідентичності; у нашому викладі мова йде про наукову перспективу розвитку етнічної ідентичності. Зазначимо, що «розвиток» у західній літературі трактується як об'єктивний процес і як метод дослідницької перспективи [128; 137; 198]. Ми пристаємо на таке: поняття «перспектива розвитку» як наукова концепція.

Однак, перш, ніж перейти до аналізу дискурсу про моделі «перспективи розвитку» етнічної ідентичності, ми маємо з'ясувати дві речі: 1) які і яким чином у філософській науці трактуються існуючі теорії розвитку етнічної ідентичності і у цьому зв'язку етнічності взагалі, а також виявити спроби сповідувачів цієї парадигми їх корегувати чи й творити свої власні. Це важливо, оскільки моделі, зазвичай, вибудовуються на основі тих положень концепцій і теорій, які приймає та чи та наукова парадигма; 2) моделі «перспектив розвитку» етнічної ідентичності, зазвичай, концентруються навколо практичних питань функціонування ідентичності. Тобто, увага звертається, передовсім, на з'ясування питань, яким чином реалізація запропонованих тих чи тих моделей буде впливати на динаміку самої етнічної ідентичності й стан формування та розвиток етнонаціональної ситуації в країні.

Серед концепцій та теорій, котрі можна співвіднести з завданнями нашого дослідження, пропонуємо, бодай, коротко розглянути кілька із них, що вже тривалий час перебувають у центрі уваги західних як теоретиків, так і практиків. При цьому нагадаємо, що більшість із них зароджувалися у північноамериканських країнах (США, Канада) й певним чином поширювалися на поліетнічні країни Європи, модифікуючись з врахуванням регіональної (європейської) специфіки соціальних процесів та етнонаціонального розвитку. Релевантними до нашого викладу ми вважаємо такі концепції й теорії: анлоконформізм, «плавильний казан», культурний плюралізм, (етнокультурний плюралізм), мультикультурність (багатокультурність), різновиди етнонаціоналізму [15; 113; 130; 138]. До речі, саме вони набули найбільшого поширення й навколо них формувався науковий дискурс у частині вибудовування моделей розвитку етнічної ідентичності.

Оскільки теорії, пов'язані з етнічністю й етнічною ідентичністю у дискурсі дослідників країн Північної Америки були свого часу проаналізовані у працях Володимира Євтуха, то ми вважаємо, посилаючись на основні його висновки, достатнім для нашого контексту передати їх квінтесенцію з підкресленням соціофілософської складової.

Отже, згідно зі згаданим автором, науковий дискурс щодо теорій, які ми включили у перелік, розпочався з анлоконформізму. Його ініціаторами були Силвія Коул та Майкл Коул (Sylvia Cole, Michael Cole), які у своїй історико-філософській праці «Меншості і американська перспектива» (друга половина XIX-го століття) стверджували, що саме ця теорія є адекватною для етнонаціонального розвитку Сполучених Штатів того часу. Стимулюючим моментом творення цієї теорії були інтенсивні потоки іммігрантів до США, носіїв етнічності й етнічної ідентичності, відмінних від тих, що вже на той час утвердилися у країні як «головна течія» («*mainstream*») в етнонаціональному розвитку: «Правлячою верхівкою англосаксонського ядра американської нації була випрацьована система ідеологічних, політичних, культурних цінностей. Зразком для іммігрантів повинні були стати цінності, які привезли з собою англійці із Британських островів. Наприкінці XVIII – початку XIX ст. однозначно була сформульована позиція по відношенню до тих хто прибував в Америку. Її сутність зводилася до наступного: якщо іммігрант відмовляється, або у силу тих чи тих причин не може прийняти (часто примусово) англосаксонські цінності, не може розчинитися у новому довіллі, то для нього закривається доступ в американське суспільство і йому залишається два шляхи – або повертатися на батьківщину, або ж приречення на дискримінацію й

постійні гоніння з боку пануючої англосаксонської верхівки» [15, с. 25]. Власне, такої точки зору дотримувалися чимало американських теоретиків етнічності: скажімо, Мілтон Гордон (Milton Gordon), Джон Скотт (John Scott), Карлтон Куолі (Carlton Qualey).

Ми можемо зробити висновок про те, що реалізація такої теорії відбивалася на станові етнічної ідентичності тих же іммігрантів у двох напрямках: 1) зумовлювала відмову від етнічних маркерів (якщо не від усіх, то, принаймні, від їх значної кількості). Зважаючи на прагнення помітної частини новоприбулих якнайшвидше соціалізуватися у новому оточенні й завдяки соціальній мобільності зайняти більш престижний статус в американському суспільстві, цей процес був таки інтенсивним. Тут ми маємо справу з втратою якісних етнічних характеристик мешканців США, які прибували з інших країн, і послабленням рівня їх етнічної ідентичності. Вище ми говорили про явище деконструкції – такий стан у цьому випадку є конкретним прикладом її дії; 2) стимулювала процес уособлення, відокремлення етнофорів (тих, хто у силу вікових й звичаєвих обставин не міг відразу прийняти нові цінності) у звичній для них етнокультурній атмосфері. Ця частина етнофорів утворювала ядро збереження своєї етнічної ідентичності й намагалася її розвивати. Зрештою, як показав досвід, це відіграло неабияку роль у реконструкції етнічної ідентичності (про це йшлося у попередньому параграфі). Розвиток ситуації у міжетнічних стосунках у вже на той час поліетнічних Сполучених Штатах засвідчив, що теорія англоконформізму працювала певний час, але вона не встигла сформулювати американську спільноту як одне ціле за англосаксонським зразком; її ідеологам й науковим творцям не вдалося повністю деконструювати етнічну ідентичність нещодавно прибулих етнофорів.

Цю місію у тих же США наприкінці XIX-го – на початку XX-го століть почала перебирати на себе інша теорія – «плавильного казана». Термін «плавильний казан» для означення однойменної теорії був запозичений у американського драматурга Ізраеля Зангвілла (Israel Zangwill), котрий написав п'єсу на реалії повсякденного життя Америки під тією ж назвою (1908 р.). Послідовниками цієї теорії були відомі дослідники імміграції: Фредерік Тернер (Frederick Turner), Ральф Емерсон (Ralph Emerson), Річард Кеннеді (Richard Kennedy). Основний постулат теорії «плавильного казана» був таким: під впливом соціальних чинників розвитку американського суспільства стираються етнічні відмінності між вихідцями із різних країн і носіїв різних етнічностей. Найбільш інтенсивно цей процес, згідно з твердженнями прихильниками цієї теорії, відбувався у поліетнічних американських мегаполісах [15, с. 42-43].

«Плавильний казан» як теорія і практика етнонаціонального розвитку США вважалася ефективною до середини ХХ-го століття. Щоправда, деякі вчені, скажімо, згадуваний нами вище філософ Горас Каллен (Horace Kallen) ще на початку минулого століття звертав увагу на те, що «плавильний казан» не виконує покладені на нього завдання деконструкції етнічної ідентичності різноманітних спільнот [160]. А вже у середині 1960-х років Натан Глейзер та Девід Мойніхен були більш категоричними у своїй оцінці «плавильного казана», заявивши, що він не спрацював настільки ефективно, щоби «переплавити» усі етнічні спільноти найбільшої й найдиверсифікованішої в етнічному плані міської агломерації Нью Йорка. Як свідчення вони наводять приклади із життя таких спільнот, як негри, пуерторіканці, євреї, італійці та ірландці [138], що вочевидь зберігають етнічні маркери своїх спільнот, а у деяких випадках, зокрема під час нових хвиль імміграції ще й посилюють їх. До такої думки долучилися й дослідники, які тяжіють до соціофілософських узагальнень: Майкл Новак (Michael Novak) зі своєю працею «Підйом етнічних груп, що не переправляються» (пізніше розширений варіант вийшов під назвою «Етнічності, які не переплавляються: політика і культура в американському житті») [183] та автори інших відомих праць, зокрема «Американська історія спадщини американського народу», «Меншини впливають на результати виборів» [15, с. 46].

Приймаючи наведені вище твердження як визначальні в оцінці теорії «плавильного казана», ми, однак, хотіли би звернути увагу на його різновид – «потрійний плавильний казан», характерний передусім для міжетнічної взаємодії у великих поліетнічних містах. Нам видається, що ця теорія може бути застосована для аналізу етнічних процесів і на сучасному етапі, і не лише для Америки. Річ у тім, що довгий час фіксувалася тенденція групування вихідців з інших країн за трьома релігійними чинниками: протестант, католик, іудей. І якщо і говорити про дію «плавильного казана», то, скоріше вона була відчутною саме у цих трьох підгрупах (Рубі Кеннеді – Ruby Kennedy, Вільям Герберт – William Gerbert) [15, с. 42]. Цей концепт, на нашу думку, і сьогодні може представляти цікавий об'єкт для наукового дискурсу, зокрема у його соціофілософському вимірі. Аргументом на користь цього посилу може служити той факт, що, по-перше, релігійний маркер досить часто співпадає з етнічним чинником поділу людських спільнот на особливого роду групи, власне, етнічні; а, по-друге, сьогодні зростає роль релігії у життєдіяльності людини та груп, особливо етнічних спільнот, корті перебувають в умовах іншоетнічного довкілля. Це підтверджують дані Європейського соціального

дослідження (ESS) [10, с. 97]. Вочевидь, що цей сюжет з акцентуацією на релігійному чинникові більш активно буде повертатися у дискусію стосовно можливостей «переплавлювання» іншоетнічних, носіїв інших етнокультурних та етнорелігійних традицій у відносно однорідну спільноту. І тут мова вже йтиме (принаймні, мусить іти) про неоднозначну дію «плавильного казана» – його «місію» націленості на досягнення однорідності – а про можливі її (дії) варіації у межах «плавильної» парадигми.

Наведені твердження (а їх можна знайти велику кількість у соціогуманітарній літературі з питань етнічності) однозначно вкотре переконують, що етнічна ідентичність все-таки, не дивлячись на її рухливість (див. попередній параграф), залишається стійким компонентом структури феномена «етнічність», його основою і, за певних умов, може здійснювати могутній спротив деконструктивним прагненням. А середина 1960-х років показала, що, навпаки, силове поле реконструкції значно посилювалося, що західні, та й вітчизняні, дослідники пов'язують з інтенсифікацією рухів етнічних спільнот за свої права у поліетнічних країнах Америки і Європи у вказаний період; у науковій літературі, зокрема і філософського спрямування, цю ситуацію часто-густо називають етнічним (етнокультурним, етнополітичним ренесансом) [25, с. 54-59]. У теоретико-концептуальному плані така ситуація стимулювала появу нових теорій, наповнених, на нашу думку, більш демократичним контентом. Йдеться, передовсім, про культурний (етнічний, етнокультурний) плюралізм, мульткультуралізм (багатокультурність) тощо. Щоправда, на хвилі етнічних рухів інтенсифікувалося концептотворення праворадикальних й сепаратистських «теоретико узагальнюючих схем» етнонаціонального розвитку країн з чітко артикульованими етнічно маркованими територіальними утвореннями.

Найбільш аргументовано зародження й розвиток теорії культурного плюралізму представлені у роботі вже згадуваного нами американського філософа Гараса Каллена. У 1920-х роках він обґрунтував назрілу необхідність пошуку більш адекватних теорій розвитку поліетнічних Сполучених Штатів, аніж, скажімо, англоконформізм та «плавильний казан» [160]. У більш пізній роботі «Культурний плюралізм і американська ідея», яку ми вже згадували вище, філософ поглибив свої роздуми з приводу культурного плюралізму, звертаючи увагу на роль економічного фактора в культурологічних процесах, вважаючи, що він суттєво впливає на групування індивідів й здійснення спротиву асиміляції [161, с. 91]. Підкреслення ролі економічного чинника очевидно пов'язує етнічність, етнічну ідентичність з соціальними процесами,

маркованими етнічними ознаками. Серед послідовників ідей Гораса Каллена є чимало філософів, розмірковуваннях котрих лягають у соціофілософську парадигму, оскільки вони тим чи тим чином концентрують увагу на соціальних чинниках, які визначають контент етнічності й, особливо, етнічної ідентифікації: Маркус Хансен, Майкл Хехтер (Michael Hechter), Майкл Паренті (Michael Parenti), Девід Белл (David Bell) [15, с. 54]. Ми у нашому викладі не будемо зупинятися на класифікаціях культурного плюралізму й не будемо заглиблюватися в аналіз їх особливостей та визначати вклад кожного дослідника у динаміку наукового дискурсу. Для нашого контексту важливими є, зокрема, їх твердження про те, що «етнічні групи і культурні громади є принциповими соціальними формуваннями» [15, с. 59], що структурує саму соціальну парадигму. До того ж, їх існування й зростання їх ролі у суспільному житті поліетнічних країн посилює позиції їх етнічної ідентичності, тобто вони в умовах демократизації суспільства можуть вільно декларувати й маніфестувати свою етнічність і пов'язану з нею ідентичність.

У Канаді теорія (деколи учасники дискурсу називають її концепцією) культурного плюралізму реалізувалася як теорія (концепція) мультикультуралізму (багатокультурності). У загальній оцінці ми приєднуємося до існуючих думок про те, що мультикультуралізм як концепція є одним із варіантів теорії культурного плюралізму, щоправда, з певними відмінностями, які детермінуються особливостями політичного і соціоекономічного розвитку Канади [15, с. 77-78]. Філософське осмислення сутності мультикультуралізму великою мірою спиралося тут на праці антропологів, фольклористів, культурологів, зрештою, соціологів: Джон Гіббон, Кейт Фостер (Kate Foster), Ватсон Кіркконелл (Watson Kirkconnell), Ентоні Річмонд (Anthony Richmond), Джон Портер (John Porter), Володимир Кей (Volodymyr Kaye) та ін. Саме ідеї названих дослідників стимулювали формування й подальший розвиток концепції (теорії) мультикультуралізму, котрі починаючи з 1920-х років запропонували дещо по-новому подивитися на етнонаціональний склад країни, саме з точки зору вкладу вихідців із різних країн у соціальне, економічну та культурну розбудову Канади і з'ясуванню чинників і перспектив збереження етнічних спільнот як фактора соціокультурного її розвитку. До речі, це була дещо відмінна від Сполучених Штатах філософія стосовно сприйняття вихідців із інших країн, котрі переселилися до Канади. Культурний плюралізм, погоджуючись з фактом культурного різноманіття, все таки певний наголос у згуртуванні американського суспільства (його американські дослідники часто називають

«американська нація») робив на її англосаксонському ядрі. Основним же постулатом мультикультуралізму був такий: оскільки представники різноманітних етнічних спільнот зробили відчутний внесок у розвиток Канади у багатьох галузях суспільного життя, то вони мусять бути гідно потрактованими канададським суспільством і канадською владою, що, зокрема, мало відбиватися у наданні їм рівних можливостей соціальної мобільності, реалізації прав в усіх сферах життєдіяльності. До того ж, об'єктивний розвиток країни в етнонаціональному вимірі робив неможливим такий наголос: фундаторами Канади стали дві великі етнічні спільноти (два народи) – англоканадці й франкоканадці; інші етнічні спільноти дослідники й практики (Ватсон Кіркконелл, Володимир Кей) об'єднали під терміном «третя сила» або «третій елемент» [15, с. 79]. Зрештою, саме у Канаді на законодавчому рівні, особливо на рівні канадських провінцій, було вирішено чимало проблем у реалізації меншинних груп населення, прикладом у цьому контексті може служити історія інтеграції вихідців із України та їх нащадків [48]. І, можливо, найбільш очевидною відмінністю мультикультуралізму у Канаді від культурного плюралізму у США, було те, що він з 1971 року став офіційною політикою цієї країни у сфері її етнонаціонального розвитку [15, с. 86].

Для європейських реалій два феномени, які за своїм контентним наповненням – культурний плюралізм та мультикультуралізм – близькі один до другого, є придатними в аналізі етнонаціональної ситуації та з'ясування ролі етнічної ідентичності, особливо під кутом зору соціофілософської парадигми. Їх актуалізація пов'язується, передусім, з іммігрантами й активізацією мігрантських рухів, починаючи з 1960-х років, коли питання їх соціальної адаптації й соціальної рівності стояло досить гостро. І взагалі, у працях європейських дослідників однією з центральних проблем, пов'язаних з етнічним розвитком, є проблема соціальної згуртованості, соціального компромісу, у якому важлива роль відводиться етнофорам-іммігрантам [60, с. 113-144; 96]. Саме ці обставини, на наш погляд, змушують сьогоднішніх теоретиків і практиків досить таки прогресивно й демократично формулювати засади до розуміння змісту культурного плюралізму (мультикультуралізму): «...кінцевою метою культурного плюралізму має бути створення й підтримка такого довкілля, у якому могли б співіснувати усі різні ідентифікації, в ідеалі на рівноправній основі, і де б кожна індивідуальна людська особистість насолоджувалася необмеженою свободою вибору поміж ними» [113, с. 194].

Мусимо констатувати, що проаналізовані теорії й концепції етнічного розвитку, які мали своє поширення у науці й у практиках та навколо яких

розверталася частина загального дискурсу з проблем етнічності та етнічної ідентичності, справили помітний вплив на формування й розвиток етнонаціональної ситуації у багатьох поліетнічних країнах Європи та Америки. Якщо навіть вони і відходять у минуле, або ж помітно зменшується їх роль у суспільному житті цих країн, принаймні, на рівні вибудовування офіційної політики щодо етнічного фактору у життєдіяльності суспільства, то їх ідеї й деякі підходи залишаються у тягlostі сучасних практик в етнонаціональних відносинах, особливо це стосується теорій і концепцій, наповнених демократичним контентом, скажімо, мультикультуралізму, культурного плюралізму. Саме демократичний контент складає основу розробки моделей розвитку етнічної ідентичності й концентрує навколо себе науковий дискурс, у тому числі й у межах соціофілософської парадигми, про що ми вже вели мову вище.

Філософському осмисленню «Перспективи розвитку етнічної ідентичності» як концепції, або, принаймні, дослідницького методу, має передувати, як впливає із праць американських та європейських науковців, чітке розуміння засад, на яких тримається сама етнічна ідентичність. Серед них: етнічна ідентичність – це складова соціальної ідентичності, а у контексті виявів – її аспект [191, с. 271]; деякі концептуальні підходи щодо етнічної ідентичності на індивідуальному рівні поняття етнічної ідентичності пов'язують з самоконцепцією [213], тобто вона відтворює погляд її носія на самого (саму) себе; етнічна ідентичність конструюється не ззовні, а з середини, інакше кажучи її конструє сам її носій; етнічна ідентичність – завжди контекстуальна й символічна [134; 213], власне, її зміст залежить від обставин, у яких перебуває етнофор, а форми вияву великою мірою залежать від мети, яку хоче досягнути носій тієї чи тієї ідентичності; етнічна ідентичність, зароджуючись як властивість людини-індивіда (психологічний аспект етнічної ідентичності, оскільки етнічна ідентифікація визначається «психологічною дотичністю до етнічної групи чи спадщини [108, с. 1216]), реалізується у групових діях (йдеться про соціальний характер етнічної ідентичності). Дотримуючись цих визнаних науковцями постулатів, враховуючи специфіку їх модифікації у конкретних соціальних та культурних обставинах, можна формувати моделі, які меншою чи більшою мірою будуть відтворювати адекватний стан та окреслювати дизайн перспектив розвитку етнічної ідентичності.

Етнічний досвід поліетнічних країн, передовсім США, засвідчує, що (а це важливо для нашого дослідження) маніфестація (вияв) етнічної ідентичності, зазвичай, глибоко укорінена у двох конфліктуючих системах впливів –

соціальної і культурної. Завдяки могутнім впливам першої її елементи свідомо осідають в культурницьких традиціях й цінностях через релігійні, сімейні, сусідські, виховні відносини, формуючи позитивний зміст етнічної ідентичності й довіри між акторами взаємодії. І, навпаки, індивіди мусять часто фільтрувати етнічну ідентичність через негативне обходження з етнофорами й через медійні виклики, причиною яких є їх расова чи етнічна належність [109]. Підтвердження цьому знаходимо у спробах кореляції залежності дискримінаційних викликів з самопочуттям етнофорів у тому чи тому етносоціальному довіллі [10, с. 103-105]. Дослідники зазначають, з чим великою мірою можна погодитися, що етнічна ідентичність маніфестується у більшості випадків на підсвідомому рівні, очевидно, завдяки глибокому проникненню у свідомість зазначених вище результатів впливів. Маніфестується вона через щоденну (буденну) поведінку, через атитюди й способи життєдіяльності, що, у свою чергу, базується на цінностях, вірі й прийнятті тих чи тих елементів довколишнього світу як своїх, тих, що вважаються властивими спільноті, членами якої вони є на сьогоднішній день [109].

Власне, це головні меседжі, які варто враховувати, аналізуючи доробок дослідників з проблем етнічної ідентичності, корті працюють у філософському дослідницькому полі або ж сприймають її як ефективний механізм вивчення явища. Згадувані американські фахівці вважають, що методологічні засади моделей розвитку етнічної ідентичності були закладені Еріком Еріксоном – психологічні підходи, Джеймсом Марсією (James Marcia) – дослідження формування ідентичності, Жаном П'ядже (Jean Piaget) – когнітивні аспекти етноідентифікаційних структур. При цьому Алісія Чавес (Alicia Chavez) й Флоренсе Гвідо-ДіБріто (Florence Guido-DiBrito) вважають, що традиційні моделі є ступеневими моделями, які розвиваються лінійно у поступовій прогресії й які (маються на увазі сучасні моделі) описують етнічну ідентичність як процес, котрий триває впродовж усього життя етнофора [109]. Погоджуючись з таким твердженням, ми, тим не менше, висловлюємо застереження щодо адекватного сприйняття авторами ідеї теорій (концепцій) та моделей, як чогось абсолютного, що має прийматися як данність для інших дослідників. Вище ми виклали свою точку зору на теорії (концепції). Щоправда, у подальших своїх пошуках названі дослідники інтерпретують моделі таким чином, як і у нашому дослідженні.

Нижче ми детальніше розглянемо концептуальні підходи до формування моделей й їх передбачення перспектив розвитку етнічної ідентичності. Їх

формування базується на вже зафіксованих нами чинниках, власне, як і сама етнічність: на культурі, релігії, географічній локалізації (розміщенні), мові індивідів, котрі пов'язані лояльним ставленням один до другого, родинними зв'язками, а також на врахуванні особливостей довколишніх обставин, зокрема необхідністю взаємодіяти з тими, хто тебе оточує. Моделі розвитку підкреслюють, зазвичай, спорідненість, схожість зовнішності, рис характеру, поведінкових зразків у межах однієї етнічної спільноти. Найбільш репрезентативними у цьому сенсі вважаються такі моделі: 1) описова модель; 2) модель активних дій; 3) модель перспективного розвитку. Першу модель розробили і прагнули реалізувати Гарретт і Волкер Гарретт (Garrett and Walker Garrett). Вона стосувалася етнічної ідентичності аборигенного населення, передовсім США, але взагалі такого населення в усьому світі. Вибудовувалася ця модель на культурницьких і соціальних цінностях корінних жителів Америки, таких як от значення для соціального життя згуртованості племені, духовності, гармонії балансу у відносинах, гуморі. Скажімо, філософського звучання набувало прагнення користуватися надбанням минулих поколінь та досвідом старших у плануванні й вибудовуванні життєвого шляху, прагнення обов'язкового обміну досвідом, що базувався на природному розумові представників племен тощо. Така тактика та стратегія формувала певну автаркію аборигенного населення у стосунках з рештою американського світу й зумовлювала певну відстороненість від того, що ми вище в означили як «мейнстрім». Відомий американський філософ Юдіт Катц (для білого населення США, подавши у ній п'ятнадцять цінностей та перспектив [163]. Соціофілософська складова представлена у цьому варіанті «описової моделі розвитку етнічної ідентичності» досить відчутно, оскільки у неї поряд з іншими включені такі чинники, як концепція часу, універсальні цінності, пошанування незалежності й автономії, соціальної свободи тощо. Свого часу запропоновані фундаменти моделі Юдіт Катц зазнавали критики з боку колег, скажімо, що стосувалося стимуляторів розвитку етнічної ідентичності, особливо механізмів її усвідомлення. На наш погляд, надзвичайно важливим моментом цієї моделі, було те, як відзначають її дослідники, що вона була значно вільнішою від підстав називати біле населення расистським [109]. Ми підкреслюємо значення цього моменту для налагодження позитивних відносин між білим населенням, котре, зазвичай, у країнах, які ми згадуємо, складає більшість, та вихідцями й їх нащадками з інших країн, особливо тих, що відрізняються від більшості кольором шкіри.

Цікавою, на нашу думку, виявляється модель, запропонована Жан Фінні. Її можна назвати «моделлю активних дій», оскільки вона спонукає етнофора до розв'язання його та його спільноти проблем. Цю модель можна застосовувати до аналізу стану ситуацій в усіх етнічних спільнотах. Її зміст полягає у пропозиції зайнятися розв'язанням двох основних проблем – конфліктів, які виникають на базі членства у недомінуючій групі населення. Власне, йдеться про: а) подолання стереотипів та усунення упередженого обходження представників домінантних груп населення країни з представниками недомінантних груп; б) ліквідацію прірви у системах цінностей між недомінуючими та домінуючими етнічними спільнотами й створення бікультурних ціннісних систем.

Із сказаного вище випливає, що, оскільки етнічна ідентичність конструється з середини, тобто у межах суб'єкта, її носія, то важливе місце у системі цінностей етнічних спільнот є питання про реалізацію моделей розвитку етнічної ідентичності. Останню ми пропонуємо розглядати як самодостатню комплексну цінність у системі етнічних координат життєдіяльності етнічно маркованої людини й поліетнічного суспільства узагалі. Це у свою чергу вимагає формування цілісної системи виховання (формування) етнічної ідентичності, що пов'язано, власне, з перспективою розвитку етнічної ідентичності. У науковому дискурсі з проблем етнічності цьому питанню західні фахівці надають великого значення. На сьогоднішній день розроблено кілька моделей розвитку етнічної ідентичності, які включають окремі стадії. Ми пропонуємо ознайомитися з однією з таких моделей, котра, на наш погляд, адекватно лягає зокрема у соціофілософську парадигму, оскільки вона інкорпорувала принципи останньої. Принагідно нагадаємо, що соціофілософська парадигма етнічної ідентичності, концентруючи увагу на соціальних аспектах, тим не менше не ігнорує культурницькі елементи, так як культурницькі чинники впливають на соціальну сутність феномена «етнічна ідентичність» і навпаки.

Ця модель (іноді у ще називають програмою), концентрує увагу на завданнях кожної окремої стадії «концепції розвитку етнічної ідентичності». Оскільки, як ми відзначали вище, у західній філософській літературі (та не тільки філософській) часто етнічна ідентичність вживається поряд з расовою ідентичністю, то і у програмі подеколи ці поняття застосовуються як тотожні. Свою позицію з цього приводу ми висловили у підрозділі 1.2. першого розділу нашого дисертаційного дослідження з акцентом на тому, що поняття «етнічність», а, значить, і похідні від нього, включає у себе і расову

ідентичність. Ми мусимо пам'ятати, що це релевантне у тих випадках, коли йдеться про якісні, а не фенотипічні характеристики особи. Творці програми, яка базується на теоретичних розробках Вільяма Кроса (William Cross), Жан Пінні, Стефена Квінтани (Stephen Quintana), у попередніх зауваженнях до неї звертають увагу на кілька важливих, на нашу думку, моментів: 1) розвиваючи позитивну етнічну (расову) ідентичність, варто виключити із схеми такі поняття, як зверхність (переваги), підлеглість (залежність) однієї етнічної спільноти від іншої; 2) формування етнічної (расової) ідентичності є процесом, котрий розгортається у часі і у просторі й носить прогностичний характер; 3) для молодих людей з кольоровою шкірою цей процес повинен розпочинатися у ранньому дитинстві; 4) те ж саме стосується і людей з білим кольором шкіри, якщо вони постійно чи тимчасово мешкають переважно в ареалах проживання білого населення; 5) потрібно враховувати і той факт, що багато дорослих з білим кольором шкіри, зазвичай, не переймаються питаннями їх етнічних спільнот; 6) варто пам'ятати про те, що як дорослі з кольоровою шкірою, так і молоді люди з білим кольором шкіри, до речі, як вихователі («конструктори») етнічної ідентичності, знаходяться у різних часових просторах, тому зберігається великий потенціал непорозуміння між акторами процесу. Мова тут йде про поколінні чинники, зокрема про ті, які визначають особливості функціонування етнічної ідентичності, пов'язані з впливом часу; 7) той, хто впевнений у своїй власній ідентичності, почувається вільно у її сповіданні, той більшою мірою буде поважати самоідентифікацію, самовизначення інших (мається на увазі етнічну). Тут, як ми бачимо, закладені загальні основи наукового підходу до реалізації моделей розвитку етнічної ідентичності.

Згадана Програма складається із двох об'ємних розділів, що, зважаючи на комплексність феномена, видається цілком логічним: перший розділ охоплює проблеми, пов'язані з розвитком ідентичності як керованим процесом у меншинних спільнот; другий розділ концентрує увагу на розвитку етнічної ідентичності, де контекстуальним середовищем є біла більшість. Найперша умова початку реалізації моделей розвитку етнічної ідентичності як у першому, так і у другому розділі – це усвідомлення того, що з етнічної проблематики і, зокрема, проблем етнічної ідентичності вже накопичився великий масив наукової й ненаукової інформації, що вимагає її структуризацію й вироблення концепції опанування цією інформацією. Кожен підрозділ поділяється на стадії. Для першого розділу вони мають такі назви: 1) стадія комфортності; 2) стадія дисонансів; 3) стадія спротиву і проникнення; 4) стадія інтроспективи; 5) стадія синергетичної артикуляції та усвідомлення. Для другого: 1) стадія

«пreekспозиції/пreekонтакту»; 2) стадія «конфлікту/дезінтеграції»; 3) стадія «променшинна/антирасистська»; 4) стадія «пошук прихистку у лоні білої культури»; 5) стадія «редефініції/інтеграції».

Проаналізуємо змістовне наповнення кожної із стадій у кожному з розділів з тим, щоби отримати, якщо і не повну картину Програми, то, принаймні, усвідомити вагомість реалізації її основних ідей та цілей у межах соціофілософської парадигми.

Розділ перший. *Стадія № 1 «комфортність»* включає такі компоненти: преференції цінностям та нормам домінантної культури; чітко виражена бажання асимілюватися у домінантну культуру; негативні самооціночні атитюди по відношенню до самих себе і до своєї спільноти; позитивний характер атитюдів по відношенню до домінантної спільноти; зречення певних негативних характеристик, котрі стають на перепоні взаємодії з іншими. *Стадія № 2 «дисонанси»:* індивід починає інспектувати «пробілі» атитюди та зразки поведінки; індивід обирає альтернативу поміж самооцінкою й оцінкою групи та негативними атитюдами й зразками поведінки. *Стадія № 3 «стадія спротиву і проникнення»:* індивід самостійно окреслює його власну етнічну спільноту; підсвідомо індивід визначає усі цінності/атитюди, які відносяться до обраної спільноти; індивіди усвідомлюють наявність расизму й гноблення як реальність; відкидання цінностей і норм, які пов'язуються з домінантною групою; емоційно виразні розуміння (розуміння, яке відзначається особливою емоційною виразністю) і агреговані етноцентричні активності. *Стадія № 4 «інтроспектива»:* індивіди розвивають безпеку своєї етнічної спільноти, що дозволяє їм критично поглянути на інші атитюди; жорстке негативне ставлення до «білих систем» з паралельним зміцненням своєї індивідуальної й групової ідентичності; конфлікт між відданістю своїй етнічній спільноті й виявів персональної автономії; індивіди усвідомлюють існування різноманітностей у кожній із груп населення. *Стадія 5 «стадія синергетичної артикуляції та усвідомлення»:* формування сенсу самодостатності що стосується етнічної ідентичності, довіри й убезпеченості; бажання позбутися усіх форм гноблення і приниження; високий рівень позитивного наставлення щодо самого (самої) себе й щодо своєї групи (спільноти); повага й сприйняття стосовно інших етнічних спільнот; відкритість до конструктивних елементів домінантної групи (спільноти).

Розділ другий. *Стадія № 1 «пreekспозиції/пreekонтакту»:* «білі» ще не розпочинають аналізувати свою власну етнічність; брак усвідомлення себе як носіїв расистських характеристик; неусвідомлення реальних соціальних

експектацій й своєї ролі у контексті етнічності; підсвідома ідентифікація з «білою етнічністю»; прийняття стереотипів стосовно меншинних груп. *Стадія № 2 «стадія конфлікту/дезінтеграції»*: індивіди починають усвідомлювати, що вони живуть у суспільстві, у якому існує дискримінація на базі раси й етнічності; індивіди усвідомлюють існування упереджень, дискримінації й расизму; формування конфлікту у зв'язку з новим знанням стосовно расових й етнічних відносин; поява почуттів невпевненості, вини, роздратованості й депресії. Щодо наступної стадії, то вона, на пропозицію дослідників, може розпадатися на: *Стадія № 3 «стадія променинна/антирасистська»* та *Стадія № 4 «стадія пошуку прихистку у лоні білої культури»*. У першому випадку «білі» починають спротив расизму й ідентифікують себе з меншинними групами; ідентифікація спонукає до стримання процесу поглиблення почуттів вини й невпевненості; самосфокусоване почуття роздратованості й вини поширюється на культуру білого населення узагалі. У другому випадку маємо справу з такими симптомами: усунення від ситуацій, які стимулюють внутрішній конфлікт; пошук ситуацій комфорту й безпеки; агрегована ідентифікація з «білою етнічністю» й готовність захищати культуру «білого населення»; страх і роздратованість щодо «кольорового населення». *Стадія № 5 «стадія редефініції/інтеграції»*: «біле населення» визначається у тому, що значить бути «білим»; «білі» усвідомлюють свою відповідальність за підтримку расизму; *індивіди стають більш збалансованими, більш відкритими до отримання нової інформації* [191; 195].

Реалізація запропонованої Програми, вочевидь, має спиратися на досвід упровадження концепцій й теорій, про котрі йшлося вище, у практику міжетнічних відносин і етнонаціонального розвитку взагалі у контексті спроб уникнення конфліктогенних ситуацій при збереженні мети розвитку етнічної ідентичності індивіда й спільноти, до якої він належить. Також суттєвим моментом є необхідність скористатися результатами теоретичних напрацювань у ході наукового дискурсу, конкретизуючи це положення у нашому випадку, у межах філософського осмислення етнічності.

Отже, пошуки моделей підтримання й розвитку етнічної ідентичності ведуться науковими експертами й практиками здавна й посилюються у час актуалізації етнічного фактора у суспільному розвитку поліетнічних країн, передовсім північноамериканських та європейських. Оскільки соціальна складова етнічної ідентичності є надзвичайно відчутним її компонентом, то у західному науковому дискурсі логічною є відчутна увага до розгляду проблем, пов'язаних з ідентичністю. У цьому контексті акценти робляться на соціальних наслідках

концепцій і теорій, які час від часу стають офіційними доктринами політики тих чи тих держав у сфері їх етнонаціонального розвитку. Творчо і конструктивно опрацьовуючи досвід представники цієї парадигми пропонують для втілення кілька моделей підтримки і розвитку етнічної ідентичності, серед них, зокрема, описова модель та модель активних дій. Практичність парадигм філософського осмислення як самого феномена «етнічна ідентичність», так і моделей його розвитку посилюється тим, що вона (парадигма) пропонує шляхи формування (виховання) етнічної ідентичності і, як ми пересвідчуємося, певного регулювання нею з метою створення позитивної платформи міжетнічної взаємодії й уникнення конфліктогенних у ній ситуацій. Саме на це, на наше переконання, націлена і «Програма перспективи розвитку етнічної ідентичності».

Таким чином, здійснений аналіз етнічної ідентичності як складової феномена етнічності засвідчує, що проблема етнічної ідентичності займає сьогодні помітне місце у західному філософському дискурсі. Ми це пов'язуємо, передусім, з актуалізацією явищ у суспільному житті, які мають стосунок до питань етнонаціонального розвитку поліетнічних країн. Ми звертаємо увагу на найбільш характерні особливості згаданого дискурсу: у ньому етнічна ідентичність розглядається переважно як соціо-психологічний феномен; вона визначається як структуроутворюючий компонент етнічності; найбільш активно дискурс розгортається у таких країнах, як США, Канада, а також у країнах Європи – Велика Британія, Данія, Німеччина, Норвегія, Франція, Швеція, що виявляється цілком закономірним, оскільки саме у цих країнах проблеми етнонаціонального розвитку вже впродовж тривалого часу є проблемами першочергової ваги їх суспільного розвитку.

Ми з'ясували, що основні акценти філософського дискурсу робляться на таких питаннях: з'ясування співвідношення етнічної ідентичності з персональною (психологічною) та соціальною ідентичностями; динаміка етнічної ідентичності у конкретних етнокультурних і соціальних контекстах, зокрема її трансформація; вплив етнічної ідентичності на формування ситуацій у міжетнічній взаємодії, конструювання моделей розвитку етнічної ідентичності. Ведучи мову про структуру, типи та форми вияву етнічної ідентичності у проблемному полі соціофілософської парадигми, базуючись на результатах наукових пошуків дослідників, ми стверджуємо, що: структура етнічної ідентичності має три основні компоненти: основа (вона формується на базі успадкованих чи набутих етнічно маркованих елементів культури, традицій, звичаїв, ментальності); діяльнісно-функціональний прошарок (етнокультурні

практики, спрямовані на розвиток етнічно маркованих елементів життєдіяльності етнічних громад); сприйняття довколишнього етнокультурного середовища під кутом зору адаптивних можливостей своєї етнічності; етносоціальна, подеколи етнополітична, поведінка (реагування етнофорів на соціальні й політичні події).

У структурі етнічної ідентичності дослідники виділяють два аспекти: зовнішній та внутрішній; типи етнічної ідентичності пов'язуються з рівнем етнічної самосвідомості та ступенем маніфестації своєї етнічності. Виділяються два узагальнюючих типи етнічної ідентичності: колективна (соціальна) й персональна, індивідуальна (психолого-поведінкова, психолого-діяльнісна). Типологізація етнічної ідентичності визначається контекстуальністю й ситуативністю, як також соціоісторичними умовами, у котрих вона зароджується, розвивається й функціонує; етнічна ідентичність виявляється (маніфестується) у великій кількості форм (видів), які детермінуються низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. Сама ж класифікація форм (видів) визначається тими критеріями, котрі дослідники кладуть у її основу, зокрема тими, які пов'язані з рівнем етнічної ідентифікації, з ступенем вияву етнічної ідентичності, із закономірностями та особливостями зародження, функціонування й трансформації етнічної ідентичності.

Пошуки моделей (теоретичних й практичних) розвитку етнічної ідентичності ведуться науковцями й практиками здавна й посилюються у час актуалізації етнічних чинників у суспільному житті поліетнічних країн, передусім США, Канади та низки європейських країн. Оскільки соціальна складова етнічної ідентичності є надзвичайно відчутним її компонентом, то у західному науковому дискурсі логічною є зростає увага до розгляду проблем ідентичності у межах філософських парадигм. Акценти фокусуються на соціальних наслідках концепцій і теорій, які час від часу стають офіційними доктринами політики тих чи тих держав у сфері їх етнонаціонального розвитку. Опрацьовуючи досвід представники цієї парадигми, пропонують для втілення кілька моделей підтримки і розвитку етнічної ідентичності, серед них описова модель, модель активних дій та модель перспективного розвитку. Практичність парадигм філософського осмислення як самого феномена «етнічна ідентичність», так і моделей його розвитку посилюється тим, що вони (парадигми) пропонують шляхи формування (виховання) етнічної ідентичності і певного регулювання нею з метою створення позитивної платформи міжетнічної взаємодії й уникнення конфліктогенних у ній ситуацій.

РОЗДІЛ III.

ФІЛОСОФСЬКІ ПАРАДИГМИ КОНСТРУКТУ ЕТНІЧНОЇ «ІНАКШОСТІ» У ПРОСТОРИ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

3.1. Теоретичні засади концептуалізації поняття «інакшості» у контексті явища етнічності

Проблема «інакшості» («іншування») – англійською мовою «otherness», «othering» – у сьогодиншній західній соціогуманістиристиці є достатньо актуальною, зокрема у філософському науковому дискурсі [112; 152; 162; 207]; ця проблема поступово стає помітним компонентом дослідницького поля також в українській науці [65]. Зростаюча увага до різних аспектів «інакшості» зумовлюється у світі двома важливими обставинами: 1) його диверсифікацією (соціальною, економічною, релігійною, культурною, етнічною тощо), що, безумовно, породжує проблеми й суперечності у взаємодії й комунікації на міждержавницькому, соціальному й індивідуальному (персонально-психологічному) рівнях. До речі, мова про етнокультурну диверсифікацію сучасного світу та філософське осмислення цього процесу йшла у першому параграфі першого розділу; 2) прагненням політичних й іншого роду мобілізаторів до певної міри уніфікувати менеджержування суспільними процесами на регіональних європейському, американському, азійському рівнях, одного боку, з метою упередження та розв'язання конфліктних ситуацій, а з іншого, й не в останню чергу, створення центрів глобального управління. Йдеться також і про прагнення груп інтересів, між якими точиться гостре змагання за зони впливу, скористатися у цьому змаганні могутнім етнічним фактором суспільного розвитку в інтересах досягнення своїх цілей, передусім ідеологічного плану. Власне, ці питання з акцентуацією на етнічному чинникові впливу залишаються постійно актуальними у західному філософському дискурсі, а брак досліджень у вітчизняному науковому просторі, зокрема у

контексті міжетнічної взаємодії, посилює актуальність проблеми у конкретних українських реаліях.

Основною метою даного параграфу монографії є спроба представити витoki формування феномену «інакшості», зокрема філософські, та стан її осмислення у західному філософському дискурсі з акцентами на ролі етнічних чинників, оскільки у зарубіжних країнах, скажімо, у Сполучених Штатах, Канаді, Данії, Норвегії, Німеччині та інших, вже накопичений досить таки вагомий досвід освоєння цього сегменту дослідницького поля етнічності.

Прологом до розуміння самого процесу концептуалізації поняття «інакшості» мають стати кілька методологічних зауважень. Це, зокрема, зумовлюється і тим фактом, що в українській науці проблема є новою і у тому числі поки що не освоєною філософською думкою. Розпочнемо з відтворення етимології поняття «інакшості» («іншування»). Західні дослідники феномена вважають, що він є ключовою концепцією філософії та соціальних наук взагалі [231]. Щоправда, у випадку з цим терміном ми практично у жодному із тлумачних чи то енциклопедичних довідниках не віднайдемо траєкторії етимології слова, як це, зазвичай, сьогодні практикується в інших ситуаціях, і, передусім, звертається увага на його латинське чи грецьке походження. Натомість знайомство з терміном починається з його визначення, а точніше сказати, з передачі (інтерпретації) його значення. Їх (визначень) налічується велика кількість, у залежності від специфіки дослідницької методології тієї чи тієї науки, тих чи тих аспектів, які розглядаються авторами. Найбільш узагальнено сутність феномена описана і, на наш погляд, так, що адекватно працює у нашому контексті: «інакшість» («іншування») стосується, або ж принаймні, відчутні спроби застосувати її до того, що є інакшим (відмінним) від висхідних концепцій, які ініційовані до розгляду; вона пов'язана з конституюванням себе й інших феноменів у певному просторі, допомагаючи визначитися з тими, хто є «чужим» і «своїм», конструювати соціальні ідентичності; вона є чи не визначальним чинником поділу суспільства на групи й формування реальних чи уявних меж у їх взаємодії.

Тут мусимо зауважити, що у західній соціогуманістиці склалася одна із усталених традицій – «інакшість» трактується як маркер певних дій: наприклад, підпорядкування своїй владі менш стійких спільнот і осіб (це транслюється у схему відносин «домінантні-недомінантні групи») [187; 230].

Ми більшою мірою схильні прийняти існуюче трактування «інакшості» як процесу з'ясування своєї сутності й свого соціального іміджу, процесу порівняння себе з іншими, виокремлення себе серед інших й, можливо,

дистанціювання від них з тим, щоби зберегти свою самобутність [188]. І, додамо, безконфліктно адаптуватися до закономірностей й особливостей міжетнічної взаємодії з людським довкіллям, зазвичай, етнокультурно диверсифікованим (див. підрозділ 1.1 першого розділу монографії). Останнє є надзвичайно важливим саме у дослідженні перспектив етнічності у сучасному світі й динаміки взаємодії етнічно маркованих «інакшостей», на чому ми й робимо наголос у даному аналізові.

Ще одне, на нашу думку, суттєве зауваження, або ж, принаймні, таке, що дозволяє усвідомити складність феномена, який ми розглядаємо: серед науковців різних країн ідуть інтенсивні пошуки адекватного перекладу терміну [188], котрий, за нашими спостереженнями, у такому його вигляді, у якому ми у більшості випадків ним користуємося, прийшов із англійської мови. Зазвичай, у західній (у неангломовній) літературі він вживається без перекладу – «othering» («otherness»). Цікава традиція з використанням цього терміну може скластися в українській соціогуманітарній науці. Вище ми вже зазначали, що він поступово входить у дослідницьке поле цього розділу наукового знання. У більшості випадків вживаються переклад «інакшість» («otherness»), «інакший» («other»). У авторизованому перекладі свого ґрунтовного дослідження польська професорка з Варшавського університету Оля Гнатюк «Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність», котра працювала в Україні і пов'язана з дослідженням українських реалій, запропонувала переклад терміну «othering» – «іншування» [11]. Запропоновані переклади, принаймні, українською мовою, дають можливість розмежовувати певні нюанси використання терміну: «інакшість» («otherness») означатиме для нас виокремлення групи, «інакший» («other») – індивіда; але одне і друге – статика, фіксування того, що вже сформувалося, можливо, існує як доконаний факт; а «іншування» («othering»), власне, є процес цього виокремлення, а деколи й процес формування «інакшості», чи то її трансформації у тих чи тих обставинах. Ми у нашому дослідженні феномена «інакшості» («іншування») більше уваги звертатимемо саме на питаннях виокремлення етнічно маркованих груп та осіб серед собі подібних (інших етнічних спільнот).

У методологічному контексті ми не можемо оминати спроби західних дослідників у ході дискурсу закріпити у проблемному полі термін, який у нашому випадку практично не піддається адекватному перекладові з англійської, – «alterity»: «другість, відмінність, не таке, як те, з чим ми стикалися до цього, «інакшість» із двох наявних; можливо, «альтернативність»). Згідно з поясненнями, поданими у Вікіпедії, з

покликаннями на відому американську дослідницю етнічності Гаятрі Чакраворті Співак (Gayatri Chakravorty Spivak) [206] та інших авторів, «alterity» є філософським відповідником терміну «otherness», який означає процес у часі і просторі, у ході якого людина змінюється, стає іншою (другою) й сприймається інакшою, домінуючою у довкіллі точкою зору щодо раси, класу, гендеру, етнічності й, взагалі, рис, котрі дають підстави для вирізнення її серед собі подібних [87].

Мусимо мати на увазі момент, на який інколи звертають увагу західні дослідники, – це не тотожність «іншого» і «різниці». За Жаном-Франсуа Стачеком (Jean-François Staszak), «різницю» варто більше шукати у царині сукупності фактів, а «інакшість», «іншість» – у сфері дискурсу, процесу [207]. Диференціація двох понять чітко окреслюється у ході розгляду співвідношення «схожості» («тотожності») та «інакшості» саме під філософським кутом бачення проблеми. На наш погляд, це переконливо показали французькі філософи Родольф Дюран (Rodolphe Durand) та Рональд Каролі (Ronald Caroli) у своїй спільній праці, занурюючись у аналіз не лише цих двох понять, але і у їхню взаємодію у вибудованій ними лінійній схемі «тотожність – індивідуальність – інакшість» [118]. Згодом, у наших наступних працях, ми більш глибоко розглянемо концептуальні засади цієї схеми, оскільки завдяки її застосуванню можна рельєфніше представити сутність «інакшості», особливо у конкретних взаємодіях різноманітних етнофорів одних з одними. Наразі ми обмежуємося констатацією наявності такого методологічного підходу і його релевантності до нашого дослідження. При цьому зауважимо, що етнічні маркери чи не найбільш очевидні у визначенні тотожності й інакшості особи. З'ясування етимології термінів й їх смислового наповнення є традиційним для наукового дискурсу у соціогуманістиристиці, воно саме по собі складає частину цього дискурсу, особливо у контексті таких напрямків досліджень, котрі не мають своєї тривалої історії.

В основній частині параграфа про закономірності й особливості концептуалізації поняття «інакшості» ми зупинимося на найбільш суттєвих моментах. Прослідковуючи історію терміну «інший» і похідного від нього «інакшість», дослідники переконуються, що «багата й довга філософська історія, котра бере свій початок щонайменше від платонівських софістів (діалогів), де Незнайомець бере участь у діалозі з онтологічних проблем буття і небуття, одного й іншого». За твердженнями американської дослідниці проблеми «інакшості» Тамізе ван Пелт (Tamise van Pelt), особливу увагу ця проблема у її сучасному звучанні привернула до себе у XX-ому столітті, ми би

додали з акцентуацією етнічної складової (у цьому нас переконують назви та зміст цілої низки праць, зокрема і філософських з проблематики, значна кількість яких використана нами для відтворення динаміки філософського дискурсу з проблем етнічності). Серед тих, хто закладав теоретичні основи сучасного осмислення «інакшості», зокрема з'ясування її феноменологічної сутністності, – французькі філософи Емануель Левінас (Emmanuel Levinas), Жан-Поль Сартр (Jean-Paul Sartre) та Сімона де Бовуар (Simone de Beauvoir).

Однак, зауважимо, їхні теоретизування у цьому контексті, як свідчить згадувана ван Пелт, значною мірою спиралися на доробок Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля та Мартіна Гайдеггера. Ми спробуємо коротко зхарактеризувати основні концептуальні підходи трьох попередніх авторів з тим, щоби відчуті тяглість дискурсу проблеми. На наш погляд, постулат щодо завдань феноменології відтворення того, яким чином з'являються речі (феномени), чи не найочевидніше засадничо зреалізували саме Емануель Левінас, Жан-Поль Сартр та Сімона де Бовуар.

Найбільш значущою працею Емануеля Левінаса, у якій розкриваються його інтерпретації «інакшості», стала збірка «Тотальність та нескінченність. Есеї про зовнішнє». Для дослідника початок процесу розуміння іншого розпочинається із пізнання, відкриття невидимого, того, що не завжди можна відразу осягнути. При цьому Емануель Левінас підкреслює, що метафізичне бажання не є тотожним бажанню якоїсь їжі, яку ми можемо споживати, чи то бажанню жити у певній місцині. Ці речі, за вченим, можуть бути абсорбованими у наші ідентичності таким чином, який нас задовольняє. Однак, це інше не можна перетворити у своє власне [152]. За філософом, «метафізичне» – це бажаний чи уявний суб'єкт, а формальними чи то сутнісними характеристиками бажаного виступають ті, у яких виявляється їх інакшість. На нашу думку, такий підхід дає можливість зрозуміти межі унікальності «іншого» («інакшості») й його (її) присутності у полі взаємодії та, у силу постійної їх присутності, шукати *modus vivendi* (способу співжиття, способу співіснування) з іншим [26].

Роздуми Жан-Поля Сартра про «інакшість» значною мірою побудовані на аналізові досвіду функціонування «чорної етнічності», який стає у пригоді для з'ясування його ідеї «бути для інших» [152]. У методологічному плані для нашого дискурсу цікавим виявляється точка зору філософа про роль свідомості у сприйнятті «іншого» («інакшості»). Наше зацікавлення обумовлюється відчутним впливом на формування й функціонування свідомості етнічного чинника. Жан-Поль Сартр вважає, що сама по собі свідомість є вільною

субстанцією. Однак, свобода має свої обмеження, свої маркери, які не можна уникнути чи то яких не можна позбутися. За Ж.-П. Сартром, сама по собі свобода не вирішує, чи бути вільним, оскільки це означало б, що перед тим, як вона стала свободою, вона зробила вибір вибрати свободу, котра може привести до безконечної регресії свобод і таким чином уможливлючи сам вибір бути вільним [152]. Цікавим у цьому зв'язку і у контексті теми наших розмірковувань є момент, який спонукає до роздумів про те, що прагнення до встановлення контактів з іншим з метою його пізнання (а цей процес, як показує Жан-Поль Сартр, є надзвичайно складним і суперечливим) може наближати нас до осмислення «іншого» («інакшості») й таким чином формувати поле позитивної взаємодії з «іншим». За умов надзвичайної етнокультурної диверсифікації сучасного світу у його глобальному й конкретно-регіональному (за окремими країнами) прагнення до позитивності, компромісності має стати, на наш погляд, визначальним трендом у відносинах носіїв різноманітних культурницьких традицій та відмінних один від одного способів життєдіяльності. Тому сартрівське прагнення досягнути «інакшості» через вільний, усвідомлений вибір своїх дій (активностей), зокрема, як у нашому випадку, бути поряд з «іншим» і намагатися зрозуміти його, набирає надто актуального звучання. А практика міжетнічної взаємодії однозначно свідчить, що там, де домінує саме такий підхід до розуміння «інакшості», зводиться до мінімуму можливості появи конфліктогенних ситуацій.

До речі, подібне ми спостерігаємо (звичайно, у дещо іншій формі – у формі прагнення опануванням «іншим»; опанування, здається нам, означає у згаданому контексті «осмислення», «зрозуміння») у твердженнях Сімони де Бовуар. Дослідниця певної частини її доробку Чіокі АйАнсон (Chioke I'Anson) звертає увагу на те, що Сімони Бовуар, наголошуючи на тому, що «інакшість» є фундаментальною категорією людської думки» [152], досить вдало операціоналізує ситуації, пов'язані з ставленням до жінки як до «іншого». На наш думку, такий вибір об'єкту для пояснення своєї позиції є вдалим, оскільки тут у порівняно з чоловіком накопичений великий масив очевидних маркерів «інакшості». У контексті постановки проблеми ця сентенція має особливе значення: до «інакшості» у фізіолого-поведінковій сфері додається той факт, що жінка є головним мобілізатором у підтриманні етнокультурницьких аспектів життєдіяльності спільнот й міжпоколінної трансформації етнічних маркерів, котрі у переважній більшості випадків є складовою інституційної наповненості феномена «інакшості». Така ситуація пов'язана, передусім, з тим, що жінка більше часу і частіше перебуває у тих контекстах, де досить очевидно

виявляється та чи та етнічність й де підтримання та розвиток етнічності знаходить найбільший відголосок, мається на увазі сім'я, виховання дітей, відчутний відсоток зайнятості у сфері освіти, обслуговування. Недарма, у західній літературі з проблем етнічності жінка є привабливим об'єктом дослідження, особливо коли мова йде про приклади збереження й поколінної передачі етнічних цінностей.

Серед інших західних дослідників, котрі є активними учасниками наукового дискурсу етнічності, зокрема «етнічної інакшості», варто згадати Мартіна Джонса (Martin Jones), англійського економіста і філософа, котрий спираючись на доробок Едварда Саїда (Edward Said) в інтерпретації поняття «інакшість», реферує до того, що термін «інакшість» стосується дій, які акцентують увагу на слабкості маргіналізованих груп як спосіб підкреслення концентрованої сили (могутності) тих, хто знаходиться при владі. «Інакшість» формується расово, етнічно, релігійно чи то географічно маркованими категоріями людей [187]. Власне, Мартін Джонс виділяє один дуже важливий момент у дискурсові, для нашого дослідження також: у ході дискусії про інакшість, етнічні спільноти з більш слабким силовим полем хочуть діяти у двох напрямках – підкреслюючи свою «інакшість», вони, з одного боку, прагнуть створити імідж таких, кому потрібно допомагати, а з іншого, – все-таки висловлювати повагу до тих, хто вирішує проблеми їхньої життєдіяльності як меншинних суб'єктів етнонаціональних процесів, принаймні, має потенціал для вирішення.

Названі вище дослідники у своїх працях (акцент ми робили на роботах філософів та філософських аспектах актуалізації поняття «інакшості»), власне, сформували засади наукового вивчення феномена й дискурсу навколо нього в усіх його виявах та ролі суб'єктів – носіїв «інакшості». На цій теоретико-методологічній основі вибудовувалися моделі дослідження феномена «інакшості» також у сфері етнічності. Наші спостереження дають підстави виділити, якщо не два етапи цих досліджень, то, принаймні, дві групи дослідників. Попередньо зауважимо, що такого роду дослідження активізувалися саме у період актуалізації етнічних проблем у суспільному розвитку поліетнічних країн, починаючи з середини ХХ-го століття. Перша група дослідників – та, котра склала своєрідний перехідний прошарок (ми би сказали забезпечила платформу для дослідження суто етнічних аспектів феномена «інакшості») між класиками-теоретиками проблеми взагалі і дослідниками у її конкретному етнічному вимірі. Характерною рисою цих дослідників було те, що вони свої теоретичні постулати, які великою мірою базуються на доробку їхніх попередників, підтверджували конкретними

прикладом із етнічної сфери життєдіяльності суспільства, або ж (що траплялося рідше) відчутно етнічно марковані аспекти взаємодії «ми – вони» перебували у центрі їх науково-філософського аналізу.

Серед цієї групи вчених виокремлюється французький філософ і психоаналітик Жак Лакан (Jacques-Marie-Émil Lacan), котрий вибудував продуктивну (також релевантну і для нашого аналізу) схему «уявне – символічне – реальне». Скажімо, зважаючи на трактування автором кожного із елементів цієї схеми («уявне» – це дії іншої людини, від яких конкретна людина хоче захиститися і, можливо, замкнутися у своєму «Я»; «символічне» – це інша людина сама собою; «реальне» – це те, як людина сприймає події, власне, якою вона може бути у конкретних обставинах і у конкретній взаємодії), застосування цієї схеми у царині міжетнічних відносин може виявитися досить ефективним, оскільки «етнічне» [25, с. 103] інкорпорує у собі і уявне, і символічне, і реальне. Очевидно не випадково цитована нами ван Пелт, аналізуючи доробок дослідження феномена «інакшості», зокрема у контексті ідентичності (у тому числі й етнічної та національної), велику увагу приділяє концептуальним напрацюванням Жана Лакана. Покликаючись на згаданого дослідника, підкреслимо, що Жак Лакан своєю схемою, своїми регістрами (таку назву у науковій літературі мають елементи схеми вченого) забезпечив різноманітність інтерпретацій «інакшості», зокрема як то порівняння «радикального іншого» з одним із полюсів суб'єктивних відносин, чи то твердження, що інший взагалі не є іншим, коли він суттєво прив'язаний до *ego*, оскільки ситуації реалізації іншого завжди рефлексивні й постійно змінюються.

Зауважимо, що представники так званого перехідного прошарку дослідників (ми таку класифікацію застосовуємо лише у контексті виокремлення у їх дослідженнях етнічного компоненту в «інакшості») логічно часто-густо для свого аналізу обирають конструкт ідентичності. Ми пропонуємо пояснити це двома причинами: 1) розмаїтістю типів (інколи вживається термін види) ідентичності й змістовною насиченістю етнічної ідентичності; 2) чіткою внутрішньою структурованістю феномена ідентичності, у тому числі й етнічної, що уможливлює адекватно відтворити роль дихотомії «Я-Інший», особливо у контексті взаємодії різноманітних етнофорів у межах одного і того ж інтерактивного поля.

Низка західних представників соціогуманітарних наук, зокрема і філософів, досить активно працює в окресленому нами напрямку: Франц Фенон (Franz Fanon), французький філософ і психіатр, хто чи не одним з перших зконцентрував увагу на етнічному вимірі «інакшості» (праця «Чорна шкіра, білі

маски», 1952 р.), співставляючи чорних і білих американців й використовуючи термін «інший», а не, як зазвичай, «не-я», з метою відтворення ситуації у сприйнятті білими чорних і представлення ситуації у межах названої дихотомії з поглядом чорних на самих себе. Цю традицію продовжила Террі Голді (Terry Goldie), канадська дослідниця іміджу корінного населення у літературі Канади, Австралії й Нової Зеландії. Вона підкреслювала расові моменти, які передусім впливають у констатації різниці між білим і кольоровим населенням згаданих країн. У цьому ключі можна інтерпретувати спроби американського дослідника Абдула Мохамеда (Abdul Jan Mohamed – праці «Природа і контекст дискурсу щодо меншин», «Наново переглядаючи соціальну ідентифікацію: раса, гендер, клас і каста») пояснити дещо негативно агреговане сприйняття кольору шкіри у дискурсі про «інакшість». Американський філософ Юдіт Батлер (Judith Butler), критикуючи «ексклюзивну логіку» Жака Лакана щодо «іншого», говорить про обмеження бінарності ідентичності у дихотомії «Я-Інший», щоправда, певною мірою поділяючи теорію реєстрів, при цьому пропонуючи більш прискіпливо розрізняти «іншого», створеного уявою, й «символічного іншого».

Ведучи мову про дискурс з проблем «інакшості» у західній соціофілософській парадигмі, варто звернути увагу, як на нашу думку, на одну дуже важливу особливість. Її виокремив французький філософ Мішель Фуко (Michel Foucault): процес іншування завжди має справу зі знанням, а влада (підкреслимо, розумна влада, або ж ті, хто має владу), діючи на основі знань, досягає того, до чого вона прагне у її меті до домінування [187]. До речі, ця думка знайшла своє «пропагандистське лобі» у представників Франкфуртської Школи та у широкому колі філософів-постмодерністів. На наш погляд, це сталося цілком закономірно, оскільки очевидно, що знання й інформація визначають суспільний поступ. Що стосується етнічної сфери суспільного розвитку, то тут, дійсно, треба володіти великим масивом різноманітних знань та інформації, щоби опанувати мистецтвом управління (в цьому сенсі можна трактувати термін «домінування», використаний М. Фуко) етнокультурно диверсифікованим суспільством.

Загальнотеоретичні праці з проблем «іншого» («інакшості», «іншування») склали базу для розгортання досліджень «етнічної інакшості». Цей термін у науковий обіг ввели шведські фахівці, вивчаючи вплив феномену на забезпечення догляду за пристарілими. Критеріями для визначення контенту терміна були обрані такі: необхідність виокремити тих, хто має інше етнічне чи культурне походження, відмінні від місцевих жителів (автохтонних шведів);

особи, які належать до етнічних меншинних груп, або ж мають чужеземне походження за народженням; чужеземно народжені мігранти, які в етнічному плані сприймаються іншими, відмінними [212]. Наприкінці минулого століття і у наш час практично сформувався дослідницький напрямок «етнічна інакшість» і сьогодні тут працює багато західних дослідників – аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що більшість з них опікується функціонуванням «інакшості» у контексті міжетнічної взаємодії та впливом «інакшості» на соціальні процеси у поліетнічних країнах, зокрема на формування ситуацій, пов'язаних з дискримінацією, та проблем досягнення соціального компромісу. Цікавими, на наш погляд, у цьому плані є дослідницькі зусилля американської професорки Ріви Кастрояно (Riva Kastroyano), котра зосереджує увагу на кодах «інакшості», зокрема етнічної з європейською регіоналізацією. Методологічно важливою для дослідження етнічних аспектів «інакшості» є твердження авторки про визнання входження «інакшості» у сферу фундаментальних прав людини [162, с. 80].

Такий стан справ відтворює сучасну тенденцію актуалізації проблеми культурних прав людини, що безпосередньо пов'язано з етнічністю, передусім з етнічною ідентичністю, зміст котрої значною мірою визначається культурницькими компонентами, які, нагадаємо, у сучасному світі є надзвичайно диверсифікованими. У цьому контексті виникає складна проблема забезпечення культурних прав членів численних етнічно маркованих спільнот, і особливо, під час їх взаємодії, а, отже, концептуалізація у визначенні сутності поняття «інакшість» набирає значної ваги. Згадувана дослідниця пропонує, на нашу думку, конструктивну схему, яка складається із трьох підходів: інтерактивний, пов'язаний із взаємодією різноманітних етнічних спільнот й визнанням факту їх існування та визнанням прав їх членів; нормативний, який базується на справедливості й рівності усіх спільнот; політичний підхід, сутність якого полягає у визнанні емпіричної реальності (за авторкою, «перманентні відмінності») та нормативного сприйняття факту етнокультурної диверсифікації, що веде до інституалізації таких спільнот і відповідного регулювання суспільними процесами [162, с. 81], додамо, з урахуванням етнічного чинника. Адже, доконаним фактом є те, що «етнічність формує дизайн структури і культурної палітри «місцевого» населення, а його «етнічні» громади класифікуються також за регіональними характеристиками, мовою та звичаями» [162, с. 84]. Практика існування етнічних спільнот у багатьох країнах світу, у тому числі й в Україні, підтверджує ці спостереження дослідниці.

Важливо враховувати, що «інакшість», у нашому випадку етнічна, складається не з одного елементу ідентичності. Тому логічним моментом західних досліджень є звернення до з'ясування ролі різних етнічних маркерів у формуванні «етнічної інакшості». Вони, базуючись на теоретичних узагальненнях щодо сутності «етнічної інакшості», занурюються у окремі, досить конкретні аспекти її формування й її виявів. Показовим у цьому відношенні є робота Гуїлермо Авіли-Сааведри (Guillermo Avila-Saavedra) «Етнічна інакшість проти асиміляції», у якій автор на прикладі латиноамериканської комедії у США прослідковує функціонування «етнічної інакшості» і доходить до філософських узагальнень про те, що збереження етнокультурних рис послаблюють асиміляційні впливи [90]. Ці узагальнення підтверджують закономірність і доречність аналізу ролі традиційних концепцій етнонаціонального розвитку у минулому, який ми здійснили у третьому параграфі попереднього розділу, з'ясовуючи перспективи розвитку етнічної ідентичності як структуроутворюючого компоненту етнічності узагалі.

Згадувана вище американський філософ Чіокі АйАнсон концентрує увагу на сприйнятті довколишніми представників афроамериканців як «інших», а сам історичний досвід перебування у Сполучених Штатах Америки вихідців із Африки та їх нащадків свідчить про те, що тут сформувалася своєрідна «чорна свідомість» [152], яка є досить очевидною «інакшістю» у середовищі поліетнічних американських агломерацій.

Ведучи мову про етнічні аспекти концептуалізації «інакшості» у їх філософському вимірі, варто особливу увагу звернути на систему соціальної репрезентації, оскільки у її реалізації очевиднішими стають функції етнічних маркерів репрезентантів. Щоби адекватно сприйняти це твердження, потрібно з'ясувати сутність соціальної репрезентації, що, як зазначають західні дослідники, є справою непростою [114]. Фінський філософ Фред Дервін (Fred Dervin), котрий активно займається питаннями репрезентації у сфері комунікацій, вважає, що класичне визначення останній дав французький соціальний психолог Серж Московічі (Serge Moscovici): «Соціальні репрезентації – це системи цінностей, ідей і практик, котрі уможливають комунікацію між членами спільноти, забезпечуючи їх кодом соціального обміну і кодом чіткого визначення і класифікації різних аспектів їхнього світу і їхньої індивідуальної й групової історії» [114].

Проблеми соціальних репрезентацій інтенсивно вивчають багато представників західної соціогуманістики, зокрема Кароліна Ховарт, Деніс Джоделет, Роджерс Брубекер, Даніель Мур, Алекс Джіллеспі, Рон та Сюзанна Сколлон

(Carolina Horwarth, Denis Jodelet, Rogers Brubaker, Daniel Moore, Alex Gillespie Ron and Suzanne Scollon) та інші. У дослідженнях названих вчених чітко окреслилися два напрямки: перший охоплює ті дослідження, які дуже близькі до проблемного поля стереотипів та атитюдів, а другий опікується проблемами саме «інакшості» як однією із форм соціальної репрезентації, зокрема пов'язаної з расовими і етнічними аспектами – Едвард Саїд, Джеймс Кліффорд, Грассль Маркус, Фред Дервін, Герт Хофстеде, Алекс Джіллеспі, Анна Віркама (Edward Said, James Clifford, Grassl Markus, Fred Dervin, Geert Hofstede, Anna Virkama). Для нашого контексту більш релевантним видається другий напрямок, хоча і перший є надзвичайно інформаційно насиченим і логічно інкорпорованим у дослідницьке поле «інакшості» і особливо «іншування» у розрізі міжетнічної взаємодії, оскільки у ній його напрацювання питання стереотипів та атитюдів актуалізується у зв'язку із загостренням конкуренції, зокрема у соціальній сфері життєдіяльності. Можна погодитися з висновком вже згадуваного Фреда Дервіна про те, що «інакшість» (додамо, тим більше «етнічна інакшість») спонукає людей до інтенсифікації вирізнення своєї власної групи від іншої групи, себе від іншого таким чином, що дозволяє посилити себе й захистити себе у докільлі [114]. Кожен із названих напрямків є актуальним у межах соціо-філософської парадигми, як і парадигм інших наук, й заслуговує на поглиблене дослідження. У майбутньому ми проектуємо кілька розвідок у цьому плані.

До сказаного вище можна додати ще кілька важливих, на наш погляд, думок, які циркулюють у зарубіжному філософському дискурсі з приводу «етнічної інакшості» і пов'язані соціальною репрезентацією, зокрема остання дає можливість формувати соціокогнітивні практики, які, у свою чергу, творять основу соціальності явищ, формують позиції «самих себе», утверджують ідентичності й вибудовують захисні стратегії у випадку, коли «чуже» загрожує існуванню конкретних етнофорів; у цьому сенсі соціальні репрезентації представляють досвід, людей, думки, які конституують нашу реальність (Кароліна Ховарт – Caroline Howarth); вони допомагають взаємодіяти з представниками інших спільнот (Алекс Джіллеспі – Alex Gillespie); соціальні репрезентації поряд з такими феноменами, як «сприйняття», «інтерпретації» складають перспективу розвитку світу в його епістемологічних реальностях (Роджерс Брубейкер); усі репрезентації з'являються у висліді взаємодії одного суб'єкта з іншими та об'єктивно існуючим світом (Сандра Йовчелович – Sandra Jovchelovitch); соціальні репрезентації поділяються на два типи – з макро та мікро ефектом: перші є «гегемоністичними репрезентаціями», які мають

широке поле циркуляції й які домінують у суспільстві, другі є «опозиційними репрезентаціями, що поширюються з меншою інтенсивністю у просторі того чи того суспільства (Норман Дункан – Norman Duncan) [114]. Виділені особливості соціальних репрезентацій абсолютно релевантні до предмету нашого аналізу у контексті концептуалізації «етнічної інакшості». Доречним у процесі концептуалізації поняття «етнічної інакшості» виявляється заувага польсько-англійського філософа і соціолога Зигмунта Баумана (Zygmunt Bauman) про те, що, взагалі, поняття «інакшості» є центральним для конституювання суспільством категорій ідентичностей [231].

Отже, аналіз фахової літератури з проблем «інакшості», яка відтворює частину наукового дискурсу з етнічності взагалі, дає підстави твердити, що на цьому феномені увага дослідників почала концентруватися у минулому столітті (Емануель Левінас, Жан-Поль. Сартр, Сімона де Бовуар), хоча певні її вияви можна фіксувати значно раніше. Друга половина ХХ-го ст. і нинішній час характеризується інтенсифікацією досліджень різних аспектів, пов'язаних з «інакшістю», і, практично, в усіх галузях соціогуманітарного знання, зокрема досить відчутно представлена в ньому філософська думка. На теоретичній базі загального філософського осмислення явища й з врахуванням різноманітних дослідницьких векторів останнім часом сформувався особливий напрямок його вивчення – «етнічна інакшість», де етнічні маркери лежать в основі дослідницьких проєктів. Помітний вклад у розробку саме цього вектора й, передусім, у справу концептуалізації поняття, зробили вчені Канади, Сполучених Штатів Америки, Франції, Швеції (Гуїллермо Авіла-Сааведра, Фред Дервін, Юдіт Батлер, Ріва Кастрояно, Тамізе ван Пелт та інші). Найхарактернішими темами дискурсу у його частині, пов'язаній з «етнічною інакшістю», є такі: 1) концептуалізація поняття «інакшість» з акцентом на її етнічні аспекти й етнічні складові; 2) поняття «етнічна інакшість» співвідноситься з поняттям «етнічна ідентичність» і є однією із складових останньої; 3) з'ясування ролі соціальних репрезентацій у процесі концептуалізації і утвердження поняття «етнічної інакшості» як важливого суб'єкта філософського дискурсу; 4) «етнічна інакшість» є ефективним інструментом вирізнення із етнокультурного різноманіття тієї чи тієї спільноти етнофорів; 5) «етнічна інакшість» відіграє помітну роль у формуванні моделей (переважно позитивно заряджених) міжетнічної взаємодії через механізми адекватного сприйняття етнічно маркованого й диверсифікованого довкілля, а, відтак, і формування адекватного налаштування на взаємодію одних етнофорів з іншими.

Виходячи із запропонованого вище аналізу наукового дискурсу й найчастіше вживаних дефініцій та інтерпретацій феномена «етнічна інакшість», зокрема здійснюваних Фредом Дервіном, ми у нашому дослідженні будемо дотримуватися такого її визначення, що, до речі, досить гармонійно корелює з принципами функціонування соціофілософської парадигми: це соціальне явище, чітко марковане етнічними рисами, котре об'єктивізує існування різноманітностей, представлених спільнотами або ж особами, й дозволяє їм виокремитися у сукупності цих різноманітностей й уможливорює процес їх взаємодії з урахуванням етнокультурної диверсифікації сучасного світу як даності суспільного розвитку.

3.2. Соціокультурна динаміка «інакшості» у міжетнічній взаємодії

Для з'ясування параметрів, змісту і результатів дискурсного поля зазначеної проблеми, звичайно, з акцентом на соціофілософських складових, ми пропонуємо визначитися з двома, на нашу думку, принциповими моментами, які, знову ж таки, з нашого погляду, допоможуть адекватно відтворити його (дискурсного поля) змістовну наповненість та методологічну основу аналізу. Такими моментами є: 1) концентрована акцентуація змісту концепту «інакшість» («інший», «іншування»), його динаміки у процесі взаємодії. Безумовно, передусім, йдеться про «етнічну інакшість», тобто етнічно марковану «інакшість»; 2) відтворення концепту «міжетнічна взаємодія», оскільки остання є простором реалізації «інакшості».

Отже, на основі зарубіжного досвіду концептуалізації феномена «інакшість», у тому числі й «етнічної інакшості», представленого у попередньому підрозділі, і, покликаючись на великою мірою усталену у наукових колах її парадигму [187], ми для нашого аналізу виділяємо такі принципові характеристики феномена: 1) у сьогоднішній інтерпретації «інший» («інакшість») є ключовим концептом континентальної філософії й у цьому контексті вона є протилежністю поняттю «схожий» («подібність», «тотожність»); 2) у філософському й психологічному розумінні «інший» («інакшість») є важливою складовою особистості (сукупністю властивостей конкретної людини); 3) у соціальних науках це поняття використовується для проникнення у процес відмежування індивідами

й групами «інших» у людському доквіллі з метою підкорення їх своїй волі й своїм інтересам, або ж відгородження від них у вже сформованому суспільстві; 4) «інакшість» - складова частина концепції усвідомлення сутності людини у контексті конструювання її ролей у взаєминах людей; 5) «інакшість» виступає імперативом національної ідентичності; 6) «інакшість» допомагає розрізняти між «своїм» і «чужим», між «невизначеним» і «бузсумнівним». Усі перелічені характеристики виявляються або ж описуються у західній літературі у контекстуальному (конкретному) просторі, де етнічний аспект особливо відчутний. Ця література через покликання та цитування буде представлена у процесі викладу матеріалу, оскільки вона складає частину наукового дискурсу з проблем етнічності взагалі й проблем «інакшості» у міжетнічній взаємодії зокрема.

Що ж до поняття «міжетнічна взаємодія», то ми скористаємося вже існуючими напрацюваннями у цій царині етнічної проблематики. Парадигмальним підґрунтям осягнення феномена та його пов'язаності з проблемою «інакшості» є таке: взаємодія – філософська категорія, яка відтворює процеси впливів об'єктів один на одного, у результаті чого об'єкти трансформуються, або можуть виникати нові об'єкти; об'єктивна й універсальна форма руху, котра визначає структурну організацію різного роду систем. Міжетнічна взаємодія розглядається згаданим автором як складова більш широкого поняття «взаємодія», специфіку якій надає її пов'язаність з етнічними явищами, властивими для полікультурного суспільства. Це взаємодія представників різних етносів, які проживають у межах одного етнополітичного організму (держави), через безпосередні й опосередковані контакти на індивідуальному й груповому рівнях в усіх сферах суспільного життя, у результаті яких здійснюється обмін етнічною інформацією й під впливом котрих формуються уявлення один про одного (етнічні стереотипи), коригуються уявлення про самих себе (етнічні автостереотипи) та формується відповідна етнонаціональна ситуація у конкретній країні. Структура міжетнічної взаємодії у цьому контексті має таку ієрархію: міжетнічні контакти, міжетнічне спілкування, міжетнічні зв'язки, міжетнічні відносини. При цьому, усі перелічені структурні елементи міжетнічної взаємодії реалізуються як на індивідуальному, так і на груповому рівнях [25, с. 48-53]. Зауважимо, що міжетнічна взаємодія може стимулювати як негативні, так позитивні тенденції суспільного розвитку поліетнічної країни, скажімо, у першому випадку – це сегментація суспільства, за умови відторгнення «інших», чи то його інтеграція, за умови, позитивного сприйняття «інакшості» й реальне включення «інших» («інакших») на

принципах рівноправності у життєдіяльність свого етнополітичного організму (держави).

Власне, у із цього переліку принципових положень, на яких базуються феномени «інакшість» і «міжетнічна взаємодія», можна прослідкувати їх взаємну пов'язаність. Передусім, це стає очевидним у таких моментах, як вияв стереотипизації на етапові спілкування різних етнофорів між собою, зокрема й опосередкованого – отримання інформації із друкованих джерел (наукових досліджень, художньої літератури, інтерв'ю тощо), де дискутуються проблеми, дотичні до етнічності.

Міжетнічна взаємодія досить рельєфно окреслює проблеми у парадигмі «я – він (вона)», «ми-вони». Власне, тут виявляється, що «інший» («інакший») може бути тим, хто за своїми цінностями не співпадає зі мною, представляє інший світогляд а, отже, може бути протилежним мені, навіть бути моїм ворогом; разом з тим «інший» може бути у певних вимірах таким же, як я, оскільки він може мислитити, відчувати й сприймати довкілля так, як і я. Що ж до етнічних впливів, то вони можуть посилювати як один аспект, так і інший.

На з'ясуванні взаємопов'язаності цих двох аспектів й її вислідів ролі «інакшості» у взаємодії значною мірою концентрується західний науковий дискурс у частині функціонування етнічності у полікультурному, поліетнічному доквіллі.

Аналіз західної літератури з етнічної проблематики, передовім тієї, де йдеться про «інакшість», зокрема її виявів у процесі міжетнічної взаємодії та наслідків цієї взаємодії для розвитку міжетнічної ситуації, дозволяє стверджувати, що соціофілософський дискурс у його зарубіжному вимірі концентрується на таких моментах: 1) «інакшість» у контексті глобалізаційних процесів; 2) «інакшість» - «подібність»: пошуки чинників водорозділу та компромісів; 3) стереотипи сприйняття «інакшості» у міжетнічній взаємодії. Зауважимо, що останнім часом досить таки плідним полем для обговорення зазначених питань виступає простір мігрантської проблематики [60; 88; 170]. Обґрунтування посилення дослідницького інтересу до мігрантів (до речі, цей об'єкт завжди був у полі уваги вчених) дає кілька вагомих підстав. Підкреслимо, не лише у західному соціогуманістичному дискурсі, але й і в українському дослідницькому полі [193]. Переміщення народів (індивідуальне, групове) в епоху глобалізації інтенсифікувалося (див. матеріали підрозділу 1.1. першого розділу дисертації), що, звичайно, породжує цілу низку проблем, як от: поглиблення етнокультурної й соціальної диверсифікації; зростання конкуренції, зокрема й етнічно маркованої, за життєві ніші; утвердження цінностей країни

походження, а ще більше, цінностей своєї етнічної спільноти, ядро якої, зазвичай, знаходиться за межами переміщених на нові простори; збереження, а у деяких випадках і посилення, дискримінації нетитульного населення та негативне сприйняття останнім іншоетнічних переселенців; формування на цій основі конфліктогенних ситуацій у відношенні між різними етнофорами й поглиблення поділу на «свій»/«чужий»; найновішою проблемою останнім часом стає проблема перенесення неприязного ставлення до усталених етнічних спільнот, які тривалий термін перебувають в умовах іншоетнічного докільля, зокрема до тих, хто підтримує негативні дії керівного прошарку материнської спільноти, ідентифікуючи її представників з цієї підтримкою (наприклад, сьогоденний стан відносин Росії з Україною).

Наголосимо, описані вище та ситуації, спричинені низкою інших обставин, зумовлюються, на наш погляд, поглиблення теоретичної зацікавленості проблемами співвідношення та взаємодії між явищами «інакшості» й «подібності» («схожості») у науковому дискурсі північноамериканських та багатьох європейських країн. А саме практики міжетнічної взаємодії стимулюють необхідність пошуків сучасних моделей компромісів спільної життєдіяльності (*modus vivendi*) різноманітних етнофорів у межах одних і тих же етнополітичних та етносоціальних організмів. Розгляд вказаних проблем і ситуацій у межах соціофілософської парадигми виглядає цілком логічною – саме вона дає можливість філософського осмислення складних соціальних проблем, які породжуються сучасними глобалізаційними процесами, одним із виявів яких є міжнародна міграція, котра у свою чергу етнічно диверсифікує сучасний світ і актуалізує питання вибудовування моделей компромісного (позитивного) сприйняття «іншого» («інакшого», «інакшості») у докільлі переваги «свого» («подібного», «схожого»).

У подальшому викладі ми будемо прагнути представити картину того, яким чином учасники зарубіжного наукового дискурсу намагаються репрезентувати низку окреслених проблем, наголошуючи на їх етнічних аспектах, пам'ятаючи, що проблеми «інакшості», безумовно, передусім «етнічної інакшості», є складової, дійсно, глобального феномена «етнічність».

«Інакшість» у контексті глобалізаційних процесів досить активно дискутується тема у дослідженнях з етнічності. Останнім часом вона об'єднується під парасольковою назвою «космополітизм». Цей термін відомий ще з часів німецького класика-філософа Емануїла Канта; сьогодні його вживання модернізується під впливом трансформації явища глобалізації, залишаючись у цілому у межах основних парадигм його впливу на суспільний розвиток

людських спільнот. За останню чверть століття (кінець XX-го – початок XXI-го ст.) західні дослідники створили цілий масив літератури з проблем космополітизму, зокрема його сучасного звучання, у тому числі й у контексті етнічності [112]. Серед активних учасників дискурсу з означеної проблеми – Крейг Калхон (Craig Calhoun), Скотт Малкомсон (Scott Malcomson), Ульріх Бек (Ulrich Beck), Гассан Хейдж (Ghassan Hage), Роберт Петерсон (Robert Peterson), Владімір Рудометоф (Vladimir Roudometof), Джон Ранделл (John Rundell), Георг Стоукс (George Stokes), Віктор Турнер (Victor Turner), Роберт Файн (Robert Fine), Ульф Ханнерз (Ulf Hannerz) та інші представники соціальних наук, передусім філософи, антропологи, соціологи.

Констатуючи той факт, що серед зарубіжних дослідників немає єдності у визначенні поняття «космополітизм», ми для нашого контексту обираємо інтерпретацію, яку запропонував досить плідний дослідник феномена австралійський соціальний філософ Златко Скрбіс (Zlatko Skrbis): він описує космополітизм як прогресивний гуманістичний ідеал, що формують систему відкритого простору для взаємодії [112], у нашому випадку різноманітних етнофорів. Згаданий автор, як і деякі інші науковці, у своїх пошуках часто-густо свідомо обмежуються з'ясуванням взаємодії носіїв різнокультурних ідеалів у межах визначеного простору, де у центрі уваги перебуває певне змагання між двома тенденціями – збереження елементів своєї етнокультури і прийняття таких представників інших народів, які мешкають у цьому конкретному просторі й поза ним.

За усіх обставин різновекторності й різноманітності сучасного дискурсу з проблем космополітизму й глобалізації у ньому (дискурсі) окреслюються два напрямки: перший представляє собою комбінацію елементів кантіанського універсалізму, рефлексивної модерності та ризиків (Ульріх Бек, Джон Ранделл, Віктор Турнер); другий мігрантськ на підкресленні значення культурних цінностей, власне у їх крос-культурній взаємодії (Володимир Рудометоф, Ульф Ханнерз) у межах «підходу мігрантських споживання» (споживання ми трактуємо як дії, пов'язані з використанням ресурсів, у нашому дослідницькому випадку – етнокультурних ресурсів). Головними постулатами першого напрямку є: промоція культурної різноманітності; формування толерантності й відкритості, передусім, у тих їх виявах, які стимулюють універсалізм; локальний націоналізм примешує значення універсалізму; визнання інших народів як своїх побратимів передусім визнання культурної різноманітності тощо. Прихильники другого напрямку існуючу локально-космополітичну

дихотомію розглядають під кутом зору перспективи культурного взаємопроникнення.

За певної диференціації напрямків у трактуванні взаємозв'язків між космополітизмом і глобалізацією як центральної проблеми наукового дискурсу незмінним і спільним для представників двох згаданих груп дослідників є контекстуальний підхід. Цим контекстом виступають як його широкий (соціальний, політичний, географічний), так і його конкретний (місцевий) вияви Сада Аксартова (Sada Aksartova), Мішель Лямонт (Michèle Lamont), Златко Скрбіс, Пніна Вербнер (Pnina Werbner), Ян Вудворд (Ian Woodward) [112].

Важливим моментом дискурсу проблем «інакшості», а особливо «етнічної інакшості», виявляється вибудовування методологічних концептів, а у більш широкому сенсі наукових схем, у межах яких відбувається пошук закономірностей і особливостей взаємозв'язків та взаємовпливів явищ і процесів, дотичних до феномена «інакшість». Однією з ключових схем у цьому плані виступає «когнітивна (пізнавальна) схема» [112]. Згідно з уявленнями дослідників (Поль ДіМаджіо – Paul DiMaggio, Крейг Спенсер – Craig Spencer),

мігрантськи схемами є класифікаторські системи, кластери котрих асоціюють (групують) явища у змістовні категорії, включаючи осяжні символи й мігрант судження [112]. При цьому довколишні стимули (явища) трактуються як повноцінні кластери, які генерують консолідовані поведінкові відповіді (реакції) на функціонування складових когнітивних схем, власне, на їх вияви (впливи) назовні.

Останнім часом значну частину дискурсу навколо проблеми «етнічної інакшості» як складової етнічності займають питання, пов'язані зі з'ясуванням співвідношення таких понять, як «інакшість» – «подібність» [199]. Для нашого дослідницького ракурсу особливої ваги набувають трактування цього співвідношення у контексті теорії організаційних змін. Це пояснюється тим, що ця теорія, концентруючи увагу на соціально-економічних аспектах, надає нам можливість виходити на розмірковування впливу соціально-економічних чинників на «поведінку» етнічних складових, скажімо, коли мова йде про підприємництво (ми можемо тут говорити про етнічне підприємництво та етнічний бізнес), про екологічне довкілля (його зміни обов'язково актуалізують питання про корегування наших інтерпретацій пов'язаності етносу, етнічних спільнот з природним довкіллям, зокрема впливу останнього на сам процес формування етносу й його характер взаємодії з цим довкіллям, як також з людським довкіллям, особливо мігрантськ). У більш практичному плані проникнення у зміст самих явищ «інакшість» та «подібність», як також у

сутність їхньої взаємодії, дає нам можливість оптимізувати пошуки чинників мігрантськи та компромісів між етнічно маркованими групами (спільнотами) у мігрантських суспільствах.

У вище означеному сенсі західні дослідники виділяють кілька ключових характеристик, зокрема «подібність» (поведінку носіїв-агентів «подібності»), вони пов'язують з агресивністю та підпорядкованістю, самоудосконаленням та «привласненням» [118, с. 95]. Названі судження ми у нашому (етнічному) контексті можемо інтерпретувати таким чином: 1) етнофори можуть виявляти певну агресивність, скажімо, тоді коли потрібно захищати свої етнокультурні цінності від зовнішнього тиску, особливо у тих випадках, коли це пов'язано з насильницькою асиміляцією цінностей носіїв-агентів (нагадаємо про концепцію «плавильного казана» у США, «квотних» імміграційних законів у Канаді, заборони носіння у школах арабськими дівчатами «хіджабів» – жіночий одяг в ісламі, призначений приховати фігуру, – у Франції тощо), під час збройних завоювань і силових підкорень етнічного етнічностіавтохтонного населення у країнах Африки; 2) у нашому контексті підпорядкованість передбачає, передусім, бажання «інших» етнофорів адаптуватися (й певною мірою адаптувати свою культуру й особливо свою етнополітичну поведінку) до умов мігрантських докільля з метою безконфліктного співіснування представників різних етнічних спільнот; 3) вочевидь, що самоудосконалення у ситуаціях конкурентного співіснування є необхідною умовою для соціальної мобільності етнофорів, котрі в силу тих чи тих обставин потрапляють в мігрантсь середовище; 4) «привласнення» у названому нами контексті інтерпретується нами як бажання сприйняти й освоїти основні цінності суспільства проживання й виробити відповідні патерни поведінки щодо мігрант взаємодії, що укупі допоможе уникнути виникнення конфліктогенних ситуацій.

Американські філософи Родольфе Дюранд (Rudolphe Durand) та Рональд Каролі (Roland Caroli) підкреслюють дуже важливий момент, який, на нашу думку, є синтезуючим для розуміння значення взаємопов'язаності перерахованих характеристик «подібності» у процесі міжетнічної взаємодії – за таких обставин у переважній більшості випадків «подібність» може ставати комфортним об'єднуючим дахом для «інакшості», котра, зберігаючи свої особливості (йдеться, передусім, про етнокультурні особливості), інтегрується у «mainstream» (головне русло розвитку) суспільства проживання [118, с. 95]. Вони ж наголошують на тому, що над явищами «подібність» та «інакшість» варто розмірковувати як над взаємопов'язаними концептами, але обов'язково

під кутом зору взаємної вигоди мігран, котрі беруть участь у взаємодії [118, с. 97]. Підтвердження цьому положенню знаходимо у праці американського соціального філософа Лареша Жаясанкера (Laresh Jayasanker) «Подібність у різноманітності: культура їжі та глобалізація у Сан Франциській затоці та в Америці, 1965-2005» [157, с. 82-83].

Згадані дослідники, котрі своїми працями вносять помітний вклад у науковий дискурс проблем мігрантських «інакшості» та «подібності» у контексті саме міжетнічної взаємодії, намагаються, здається, чітко поляризовані з самого початку взаємодії поняття «інакшість» і «подібність («схожість»)» показати через їх діалектичні відносини, які пов'язують «подібність» з індивідуальністю (особистістю), а «подібність»/особистість з «інакшістю». Покликаючись на доробок та викладені у ньому теоретичні філософські розмірковування Емануеля Левінаса, Мішель Фуко (їх позиція з проблем «інакшості» характеризувалася у попередньому параграфі цього розділу) та Поля Рікьора (Paul Ricoeur), Родольф Дюранд та Рональд Каролі розкривають цей діалектичний взаємозв'язок між означеними поняттями через аналіз дій і поведінки агентів у процесі взаємодії [118, с. 104-105]; щоправда, вони обмежуються переважно просторами, які входять у теорію організаційних змін. Однак, їх концепції можуть бути застосовані і до з'ясування функціонування етнічних чинників, передусім, у процесі взаємодії. Йдеться про адаптацію «подібності» до «інакшості» (і навпаки), коли обставини мігрант здійснювати свою життєдіяльність у межах одного і того ж етнополітичного чи то етносоціального організму.

Останнім часом набуває поширення й утверджується у європейському науковому дискурсі з проблем етнічності постулат: «Подібність – інакшість, чи кожен подібний з іншими, але різним чином». Така ситуація відбиває прагнення науковців і, особливо, практиків уникнути конфліктогенних ситуацій й перетворити факт етнокультурного різноманіття європейських країн у позитивний чинник суспільного розвитку. За фінансової підтримки Програми фундаментальних прав і громадянства Ради Європи був розроблений спеціальний тренінг під згаданою вище назвою. Він, передусім, був розрахований на дитячу аудиторію; і хоча тренінг розроблявся у межах європейського проекту «Ромська МАТРИЦЯ», його застосування було розраховане не лише на ромську громаду, але й на дітей іншого етнічного походження, котрі стикаються з проблемами упередженого ставлення до себе, з поширенням негативних стереотипів, з дискримінацією на основі походження, кольору шкіри, відмінної від більшості етнічно маркованої поведінки. Головна

мета тренінгу – наблизити один до одного різноманітних етнофорів й посилити інклюзивні процеси через кроскультурну взаємодію носіїв-агентів «подібності» та «інакшості» [199].

Як бачимо, у багатьох випадках, принаймні, у працях згаданих й цитованих нами зарубіжних авторів, проблеми «подібності» й «інакшості», зокрема їх співвідношення й взаємозв'язку», концептуально й контекстуально розглядаються у межах дослідницького поля проблем ідентичності. На наш погляд, саме у філософській площині вони корелюють з ключовими висновками визначних дослідників етнічності й націоналізму (Ернест Геллнер, Ентоні Сміт, Бенедікт Андерсон, Ерік Хобсбаум) про те, що поняття «ідентичність», «тотожність», «подібність», «інакшість» є однопорядковими у плані поняттєво-категорійному й продуктивними методологічними підходами у їх інтерпретації є субстанціальна та конструктивістська концепції. У першому випадку йдеться про функції природних біологічних властивостей, елементи, які ототожнюють (продукують відчуття подібності), – це ті, що вписані у генетичний код: спільне походження, («кревні зв'язки»), мова, цінності, принципи, релігія, звичаї, традиції, зразки способів думання, реагування в окреслених ситуаціях, способи відчуття та навіть способи харчування. У другому випадку ми маємо справу з активною роллю суб'єктів у творенні й підтримці як «тотожності» («подібності»), так і «інакшості» [75, с. 16-18]. Остання, до речі, коріниться у внутрішньо груповому контексті.

Дискурс з питань «подібності-тотожності», як науковий, так і практичний, набирає особливого значення для європейського соціального простору у контексті ідеї спільної Європи. Пошуками спільних рис і характеристик народів, які населяють Європу, зокрема які коріняться в їх етнокультурі, традиційно перемайлися філософи. Розмірковування у суспільно-культурному вимірі про себе у порівнянні з іншими, які виходять за межі однієї країни, були властивими для філософів Просвітництва [75, с. 14]. У межах сучасної філософських парадигм аналізуються можливості поєднання на користь утвердження ідеї спільної Європи з акцентом ролі свідомості громадян у конструюванні й сприйнятті «подібностей» у політичній та економічній сферах життєдіяльності. Головне у цьому процесові, як можна зробити висновок із досліджень, скажімо, соціального антрополога і філософа Кріса Шора (Cris Shore) у: відчуття приналежності, єдності мають прямий зв'язок з ефективністю дальшої інтеграції в економічному та політичному смислах. Без спільноти європейських суспільств у вимірі свідомості – без існування *demos*, європейська

система припинить бути демократичною і залишиться тільки *cratos* – владою [75, с. 16].

Як бачимо, розмірковування про спільність, в основі якої лежить «подібність», із площини суто наукових філософських рефлексій переходять у площину, де вимагаються практичні дії по формування спільності європейського простору, передусім, принаймі, у географічних межах Європейського Союзу. Ці практичні дії, на наш погляд, мусять мати ґрунтовний теоретичний фундамент можливого, якщо не поєднання в одному системному цілому (Європейський Союз, Рада Європи) «подібності» («схожості») та «інакшості», то, принаймні, вироблення принципів згуртування (когезії), зкріплення різноманітності (етнічної, культурної, історичної тощо) у межах згаданих і більш ширших суспільних утворень. І тому не дивно, що у західній соціогуманістиристиці, яка займається дослідженням соціокультурних, етносоціальних процесів розвитку сучасних європейських країн, значна увага приділяється питанням когезії (згуртованості), зрештою солідарності, різних компонентів їх населення [82]. Зауважимо, що на сьогоднішній день у тій же західній соціогуманістиристиці поки що не створена достатня теоретична база для осмислення того, яким чином має конструюватися платформа міцної когезії «подібності» та «інакшості» у поліетнічному суспільстві.

Мусимо відмітити, що пошуки у цьому напрямку останнім часом інтенсифікувалися у контексті подальшої активізації переміщення населення, зокрема до європейського континенту. А це у свою чергу посилює увагу до прогнозувань перебігу міжетнічної взаємодії й її спрямованості – чи то до сприяння (а ще точніше, формування) позитивних тенденцій і досягнення згадуваної когезії, чи до творення конфліктогенних ситуацій. Як свідчить аналіз літератури американських та європейських авторів, одним із центральних питань пошуків на відповідь про мотиви й мігрантс чинники тієї чи іншої тенденції є питання сприйняття етнофорів, котрі своїми культурними рисами та способом мислення й поведінковими патернами відрізняються від титульного населення (зазвичай, етнічної більшості). У цьому процесові сприйняття ключову роль відіграють стереотипи «інакшості», а згодом і у самій міжетнічній взаємодії як комплексному соціальному конструктові, котрі формуються, передусім, на етнокультурній базі.

У контексті з'ясування проблем, пов'язаних з етнічними стереотипами «інакшості», нагадаємо, що дослідження стереотипів у західній соціогуманістиристиці є досить популярним і має давні традиції. У сучасних умовах глобалізації й гомогенізації культур з паралельною активізацією

етнонаціональних почуттів і прагнень до збереження етнокультурної самобутності науковий інтерес до означеного питання посилюється. За Піотром Пішибишом, цей інтерес реалізується у трьох основних руслах – суспільно-культурному, психодинамічному і пізнавальному [59, с. 32]. Для нас найбільш цікавим виявляється перше русло, оскільки, як зазначено у вступові до монографії, ми концентруємо увагу на виявах й функціонуванні деяких аспектів етнічності у філософському дослідницькому полі, відчутно представленому у західному науковому дискурсі. До того ж, філософи, зокрема соціальні, поряд з соціальними психологами завжди були (і сьогодні продовжують цю традицію) активними учасниками цього дискурсу. Серед них – Теодор Адорно (Theodor Adorno), Ян Блушковський (Jan Błuszkowski), Волтер Ліппман (Walter Lippman), Гордон Олпорт (Gordon Allport) та інші.

У найбільш узагальненому розумінні, яке, до речі, великою мірою сформоване на дослідженнях згаданих науковців, стереотипи – це спрощена картина дійсності з виразним аксіологічним спрямуванням [59, с. 33]. До цього додамо, важливий, особливо для характеру нашого дослідження, аспект: природа стереотипів пов'язана з формами соціального пізнання. Зокрема це стосується й етнічних стереотипів, котрі є невід'ємною соціальною складовою, або ж, принаймні, характерною рисою феномена «інакшості». Тому логічним виявляється розглядати стереотипи (етнічні стереотипи) у контексті теорії соціальної ідентичності (TCI – SIT, Social Identity Theory). Детально не аналізуючи сутність цієї теорії, ми звернемо увагу на її принципові для нашого дослідження моменти: згідно з нею, стереотипи – це репрезентація поведінки учасників міжгрупових відносин (підкреслюємо, етнічні групи, спільноти); це загальна, інтегративна модель формування й динаміки контенту стереотипів, яка включає три категорії факторів, пов'язаних з причинами, які зумовлюють цю динаміку, з механізмами передачі елементів контенту та з медіативними змінами [84, с. 135]. Власне, названі складові визначають контенти стереотипів, а особливості їх функціонування найбільш очевидно виявляються у процесі міжетнічної взаємодії.

Західні дослідники, аналізуючи функціонування стереотипів, зокрема етнічних, завжди звертають увагу їх пов'язаності з такими феноменами, як прототипи та атитюди [84, с. 135-137]. Такий підхід є виправданим у ситуації відтворення явищ, пов'язаних одного з іншим, що підкреслює необхідність врахування взаємовпливів учасників міжетнічної взаємодії. Нагадаємо, прототип, як і стереотипи, є формами соціального пізнання, а атитюди є результатом дії, вони свого роду оцінка цієї дії, оскільки вони включають у себе судження й реакцію

на явище, що лінгвістично передається у словосполученнях типу «подобається/не подобається», «добре/погано» тощо.

Для відслідковування «поведінки» стереотипів у міжетнічній взаємодії, пов'язаної з виявленням функціонуванням у ній «інакшості», необхідно враховувати такі моменти, як маніфестація стереотипів, їх формування, їх підтримка («підживлення»), динаміка змін. Це важливо не лише для задоволення суто дослідницького інтересу, але й, передусім, за Джеймсом Хілтоном (James Hilton) і Вільямом фон Хіппелем (William von Hippel), тому, що вони є уявленнями про іншу групу (спільноту); додамо, й про особу як представника цієї групи, носія її ціннісних маркерів. Функціонування «інакшості» у процесі міжетнічної взаємодії є надзвичайно важливим з погляду можливостей з'ясування зв'язку перебігу «стереотипізації» з соціальною реальністю, особливо рівня абстрагування від неї та рівня інкорпорації у стереотипи реально існуючих характеристик спільноти, що, на нашу думку, можна зафіксувати (звичайно, не у абсолютному вимірі) порівнюючи внутрішньо групові уявлення (автостереотипи) та зовнішні уявлення (гетеростереотипи) про групу (спільноту), або ж окремих етнофорів як представників тієї чи тієї спільноти.

Із сказаного вище випливає, що згадані маніфестація етнічних стереотипів, їх формування, їх підтримка («підживлення»), динаміка з усією очевидністю виявляються у процесі взаємодії носіїв різноманітних етнокультурницьких традицій. Коротко проаналізуємо кожен із елементів функціонування стереотипів у дуже важливому ракурсі – реальній й можливої (бажаної) етносоціальної когезії у поліетнічному суспільстві. Пам'ятаючи про те, що наше дослідження присвячене науковому дискурсові з проблем етнічності, а у конкретному підрозділі йдеться про «інакшість» («етнічну інакшість») як її складову, то, безумовно, базу нашого аналізу формують думки, твердження, висновки зарубіжних дослідників феномена етнічності, висловлені ними у їх працях, частина яких нами згадувалася вище.

Отже, західні науковці стверджують, зокрема, що: 1) маніфестація етнічних стереотипів реалізує ментальну репрезентацію реальних відмінностей між групами (Корелл Джад – Cortll Judd, Бернадетт Парк – Bernadette Park, Міша Томпсон – Mischa Thompson). Як переконує згадуваний вище В. фон Хіппель та його однодумці: «У цьому контексті стереотипи оперують більш схоже на об'єктивні схеми, котрі дозволяють більш легко й більш ефективно мігрантськи (звертати на них увагу, включати у поле зору) інформацію про інших. Як і схеми взагалі, ці стереотипи можуть дозволяти тим, хто сприймає

інформацію, прикрашати її, або ж не помічати особистісні відмінності (наприклад, культурні стереотипи про їжу)». Іншим видом репрезентації (маніфестації) є така, коли стереотипи про різні групи формуються незалежно від наявних реальних відмінностей між групами. У цьому випадку стереотипи базуються на відносно усталених характеристиках особи, як от раса, релігія, гендер тощо. Це скоріше пов'язано, за Річардом Дженкісом (Richard Jenkins), з концепцією «автентичності» [84, с. 139]. До речі, ця думка досить таки популярна у дискурсі «інакшість» в етнічному полі.

Одним із ключів до розуміння функціонування стереотипів у міжетнічній взаємодії, зрештою, як і до розкриття кодів «стереотипізації» є встановлення шляхів (ми би сказали, траєкторії) їх формування. Західні дослідники ідентифікують різні їх види: 1) формування відмінностей між групами через наповнення бажаним змістом сконструйованих або очікуваних схем; 2) формування стереотипів через узагальнення поведінки членів однієї групи членами іншої групи. У цьому випадку меншинна група може сприйматися більш негативно, ніж більшість, хоча як перша, так і друга група поведуться ідентично; 3) у прив'язці до попереднього шляху формування стереотипів виникає ще один шлях – «ілюзорних кореляцій». Він актуалізується, тоді, коли той, хто сприймає «іншого», намагається встановлювати відносини між сукупністю змінних, котрі насправді не пов'язані й тут не може бути підґрунтя для асоціацій; 4) формування концепту «ефекту гомогенності чужої групи» на базі відмінностей між більшістю та меншістю (Бернадетт Парк – Bernadette Park). У цьому контексті члени зовнішньої (чужої) групи сприймаються не лише такими, яким властиві менш бажані риси, ніж мають члени внутрішньої групи, але й до них ставляться як до більш гомогенних, у нашому випадку в етнічному плані. На думку Патріції Лінвілл (Patricia Linvill) та її колег, така ситуація виникає тому, що сприйняття гомогенності зовнішньої групи спричинюється фактом, що члени групи знають про членів своєї групи більше, аніж про членів зовнішньої групи.

Цікавою, на наш погляд, у функціонуванні етнічних стереотипів є роль можливостей, технік та методик їх підтримання у контексті взаємодії груп та індивідів. Одні з найбільш активних розробників цієї теми згадувані нами вище Джеймс Хілтон і Вільям фон Хіппель серед багатьох чинників, задіяних у процесі підтримки, пропонують виділити чотири, котрі, на їх думку, найбільш суттєво впливають на процес: підсилення (надання пріоритетності) стереотипів, використання асиміляційних ефектів, концентрація уваги на значенні атрибутивності стереотипів та закріплення стереотипів у пам'яті мігран

взаємодії [147], у нашій ситуації міжетнічній взаємодії. Дії, пов'язані з підсиленням стереотипів є ні чим іншим, аніж стратегія процесінгу інформації, сутність якого полягає у тому, що сам процес засвоєння інформації залежить від того, яку інформацію ми засвоюємо (або ж бажаємо, щоби вона була засвоєна). Дослідники цілком логічно звертають увагу на те, що великою мірою інформація про зовнішню спільноту, її окремих представників («інших», «інакшість») базується на сформованому попередньому досвіді.

Західні учені «стереотипізації» «інакшості» особливу увагу звертають на асиміляційні процеси, які є безумовним чинником міжетнічної взаємодії. На нашу думку, до цього їх спонукає: 1) досвід асиміляції й асимілювання, успішний й паралельно проблемний, вихідців із інших країн у Сполучених Штатах Америки та деяких інших поліетнічних країнах (про це йдеться у третьому параграфі другого розділу дисертації); 2) переважання у філософській думці конструктивістських поглядів на асиміляцію, тобто переконання у тому, що ці процеси можна і варто конструювати як у тактичній, так і у стратегічній перспективі.

Як свідчить дискурс, у якому йдеться про роль стереотипів у міжетнічній взаємодії з акцентацією на феноменові «інакшості», атрибутивному компоненту «стереотипізації» приділяється велика увага. Вона, як і у першому випадку, пов'язана з процесом передачі та засвоєння інформації про інших, про зовнішню групу. Передусім, йдеться про «підходящу» інформацію, про інформацію, яка «гармоніює» з процесом формування (конструювання) етнічних стереотипів. Оскільки дослідники стверджують, що «стереотипи самі по собі забезпечують достатні пояснення багатьох гармонійно стереотипізованих подій й тому вони можуть блокувати здатності людини помічати й інтерпретувати кореляцію між непридатними для «стереотипізації» чинниками й такими, що їй сприяють» [84, с. 143].

Що ж до процесу закріплення інформації у пам'яті у контексті «стереотипізації», то, як твердять західні дослідники, у тих, хто приймає інформацію, пам'ять більш сприятлива до інформації, яка не гармоніює з їх стереотипами й їх експектаціями. Ця обставина стримує активізацію процесу «стереотипізації» [84, с.143].

Серед названих вище чотирьох чинників, які впливають на сутність стереотипів, у тому числі й етнічних, та їх роль у міжетнічній взаємодії, важливе місце посідають чинники, пов'язані з динамікою змін самих стереотипів. У цьому контексті учені говорять про те, що стереотипи мають свою організаційну структуру – ієрархію, у якій виділяється «модель субтипів»,

котра у свою чергу впливає із моделі, що базується на прототипах. Взаємодія й «співпраця» цих субтипів спричинює динаміку змін у стереотипах – вони можуть витіснити сформовані категорії стереотипів. У результаті, ті, хто сприймає «інакшість», або ж інформацію про неї, більшу довіру висловлює субтипам певної групи, аніж групі в цілому [84, с.143-144]. Такі спостереження мають своє обґрунтування – на нашу думку, судження «інших» про «інших», зазвичай, більше прив'язуються до повсякденних практик, у яких субтипи (вони відтворюють конкретні, зрозумілі для акторів ситуації) відіграють помітнішу роль. Нагадаємо думку Томаса Еріксена, яка вже стала постулатом як у зарубіжній, так і в українській соціогуманістиристиці: етнічність (додамо, з усіма її похідними) виникає там, де є досвід, як мінімум контактів груп однієї з іншою; для етнічності важлива взаємодія (у Томаса Еріксена – відносини), у якій агенти (актори) можуть відчувати себе відмінними у культурному плані [120].

Зауважимо, що зарубіжні дослідники заявленої у цьому параграфові дисертації теми схилиються до того, що описані нами вище процедури і ситуації, зокрема ті, що тим чи тим чином пов'язані з процесами стереотипізації у їх інтегративному плані, стосуються переважно національних та етнічних стереотипів [84, с. 146].

У контексті аналізу змісту наукового дискурсу феномена «інакшості», переважно «етнічної інакшості», варто звернути увагу на вихід дискурсу на дві досить важливі теми – етноцентризм та міжетнічна толерантність. Перша із них представлена у дослідженнях американських та європейських авторів вагомо, передусім у психологічному й філософському ракурсі [101; 146; 168]. Найбільш очевидні висновки щодо цього аспекту ми знаходимо у працях згаданих та й інших зарубіжних дослідників такі: 1) етноцентризм з'являється й посилюється тоді, коли етнофори, а надто лідери етнічних рухів концентрують увагу на своїй спільноті, підкреслюючи її переваги (часто-густо уявні) над іншими, а також за умов посилення дискримінації «інакшості». В останньому випадку етноцентризм розглядається як захисний засід від дискримінації; 2) етноцентризм стимулює сегментацію поліетнічного суспільства; 3) етноцентризм спричинює ситуації конфліктогенного характеру у міжетнічній взаємодії, передусім у взаєминах між меншістю та більшістю; 4) у функціонуванні етноцентризму посилюється роль транснаціональних міграцій та зв'язків з країнами походження – етнічними батьківщинами; 5) посилення етноцентричних тенденцій викликає активізацію антиіммігрантських настроїв, нетерпимості до «інакшого». Останні два моменти очевидно пов'язані один з

другим – наявність етнічної нетерпимості штовхає етнофорів до обмеження спілкування з носіями агресивної поведінки, яка розвивається на етнорасовому ґрунті, до замкнення у своєму етнічному середовищі, а це, у свою чергу, поглиблює водорозділ між акторами взаємодії.

Якщо у випадку з «етноцентричною» проблематикою, уже сформувався достатній компедіум дослідників та з'явилася ціла низка праць, як свідчення активізації етнічного дискурсу у цій його частині, дотичній до проблеми «інакшості» у міжетнічній взаємодії, то щодо проблеми міжетнічної толерантності він поки що не так чітко артикульований. Йдеться не про саму увагу до проблема, а скоріше про те, що вона не сформувалася як чітко структурований об'єкт дискурсу. Ми наголошуємо саме на тому моменті, що сучасні дослідження названого аспекту етнічної проблематики у західній соціогуманістиристиці не корелюють, на наш погляд, з важливістю проблеми не лише конкретно у міжетнічній взаємодії, але й у життєдіяльності поліетнічних суспільств узагалі. Щоправда, ми цим твердженням не заперечуємо того факту, що міжетнічна толерантність залишається поза увагою дослідників, не є помітним об'єктом дослідження й продуктивним у науковому сенсі феноменом дискурсу [100; 156; 176; 226]. У нашому застереженні йдеться про ті аспекти проблеми, корті складають предмет нашого конкретного дослідження, й зокрема «інакшті» у міжетнічній взаємодії.

Отже, із аналізу частини зарубіжного наукового дискурсу стосовно функціонування феномена «інакшості» у міжетнічній взаємодії можна зробити такі попередні висновки: 1) дослідження у цьому аспекті вивчення етнічності взагалі, результати яких реалізуються у різного роду дискурсах, останнім часом відчутно актуалізуються; 2) основними напрямками у цьому плані стали: а) питання функціонування «етнічної інакшості» як у глобальному, так і у конкретному вимірі її присутності (глобалізація мігрантських рухів й просторова динамізація етнічності, пов'язана з переміщенням етнофорів); б) етнокультурна диверсифікація регіонів та локальних осередків поселень завдяки освоєнню їх новими контенгетами етнофорів; в) вплив попередніх ситуацій на інтенсифікацію з'ясування чинників протиставлень «свого» «чужому» з одночасними пошуками компромісів у взаємодії між «інакшістю» та «схожістю» («подібністю»), між «своїми» і «чужими»; г) роль етнічних стереотипів та з'ясування причин, що їх породжують, і чинників, які визначають їх сутність та можливі наслідки їх функціонування у міжетнічній взаємодії.

Аналіз літератури засвідчує ще одну особливість наукового дискурсу з означеної проблеми – пошуки шляхів виховання толерантного ставлення до «етнічної інакшості» з пріоритетним акцентом на можливостях системи освіти [71; 72; 73]. Щоправда, як відомо, цей предмет досліджень і практичних активностей відноситься до царини філософії освіти й виховання. Однак, ми пам'ятаємо про те, що соціальні засади етнічно маркованого освітньо-виховного процесу, які досліджуються у межах різних філософських парадигм, великою мірою визначають спрямованість, сутність й результати формування і виховання толерантності у міжетнічній взаємодії. Ця обставина спонукає нас вести мову про проблему у такій постановці, принаймні, здійснити спробу у загальних рисах окреслити проблему виховання міжетнічної толерантності у контексті «інакшості» у міжетнічній взаємодії, що є перспективою на майбутнє.

3.3. Проекції західного дискурсу етнічності на перспективи досліджень феномена в Україні у контексті міжетнічної взаємодії

Проаналізовані вище ситуації з етнічністю у різних країнах світу, передусім процесами їх етнокультурної диверсифікації й інтесифікацією процесів взаємодії представників різноманітних етнічних спільнот на різних рівнях, та станом дослідження проблеми етнічності й включеності її у науковий дискурс актуалізують постановку питання про сучасні підстави і перспективи долучення до цього дискурсу українських дослідників, що дуже важливо в умовах інтернаціоналізації дослідницького поля проблем етнічності й співпраці дослідників різних її аспектів у європейських та північноамериканських країнах. Спробуємо пошукати точки дотиків й визначити платформу, спираючись на котру, можна буде у майбутньому забезпечити більш інтенсивну інтеграцію українських дослідників у європейський та світовий контексти вивчення феномена етнічності, особливу увагу звертаючи саме на соціофілософські її рефлексії в українській науковій думці.

Оскільки проблеми, пов'язані з етнічністю, найбільш очевидно виявляються у процесі взаємодії представників різноманітних груп, які проживають на території одного етнополітичного організму (держави), то про перспективи

інтегрування вітчизняних дослідників у міжнародний науковий простір через участь у дискурсі логічно було би говорити, базуючись на їх досягненнях саме у контексті міжетнічної взаємодії. Це визначається, передусім, тією обставиною, що міжетнічна взаємодія охоплює низку системних питань соціального, культурницького, психолого-поведінкового характеру, виявляючи зокрема стан відносин між носіями етнічностей та ставлення до етнокультурної «інакшості» й орієнтацію на модус співіснування «інакшостей» у межах одного соціального простору [49, с. 131-188]. За умов нестабільності й певною мірою соціальних й політичних катаклізмів, для сьогоденної України питання досягнення компромісного безконфліктного співіснування «етнічних інакшостей» набирає особливої ваги, а досконале вивчення проблеми з критичним застосування накопиченого західними дослідниками досвіду дасть можливість виробити адекватні моделі вирішення складних проблем етнонаціонального розвитку, які поглиблюють нестабільність суспільних ситуацій.

Аналіз обраних для обговорення у дисертації тем та аспектів західного наукового дискурсу – етнокультурної диверсифікації, етнічної ідентичності, етнічної «інакшості» – дає можливість визначити обставини й підстави, котрі зумовлюють формування платформи долучення українських дослідників до цього дискурсу: 1) факт поліетнічності України й до певної міри етнокультурної диверсифікованості українського суспільства та пов'язані з цим процеси вибудовування й перспектив розвитку української політичної нації; 2) стимулювання регіональних досліджень (Україна) через інтенсифікацію західного етнодискурсу, передусім у північноамериканських та європейських країнах; 3) на сьогоденній час у вітчизняній соціогуманістиристиці вже накопичився певний досвід наукового аналізу ролі етнічного чинника у суспільному розвитку країни; 4) нині формується наукове забезпечення проведення досліджень у царині міжетнічних відносин та етнонаціонального розвитку України (підготовка фахівців у вищих навчальних закладах з проблематики; видання довідково-енциклопедичної літератури; заснування фахових періодичних видань, або ж можливості публікації результатів досліджень з проблем етнічності у журналах з суспільствознавчої тематики; проведення науково-організаційних заходів, де відчутно представлена етнічна проблематика); 5) активізація участі українських науковців у міжнародних конференціях, симпозіумах, семінарах, на яких дискутуються проблеми етнічності у різних її вимірах, тощо.

Коротко охарактеризуємо кожну із визначених підстав розгортання наукового дискурсу з проблем етнічності в Україні у співставленні з досягненнями західної соціофілософської парадигми вивчення етнічної проблематики та участі українських дослідників у європейському і світовому дискурсах.

Щодо факту поліетнічності, то тут у вітчизняних науковців досить таки вагомимі підстави: перепис населення від 2001 року (на жаль, це єдиний за роки незалежності перепис, котрий на той час більш-менш достовірно відтворив етнічний склад населення країни) та соціологічні опитування й підрахунки різного роду дослідницьких установ засвідчують поліетнічність нашої країни й її етнокультурну диверсифікацію [55]:

1) за останнім переписом (2001 рік) в Україні проживають представники 127 етносів – українці та росіяни (найчисельніші етнічні спільноти – відповідно, понад 37 млн – 77,8 % усього населення України і понад 8 млн – 17,3 %), молдавани, кримські татари, болгари, білоруси, угорці, румуни, поляки, вірмени, греки (від ста тисяч); велика група етнічних спільнот нараховує від кількох тисяч членів до понад 75 тисяч; досить помітну групу населення складають спільноти у кілька тисяч та невеличкі групи населення з 2-3 чоловік – 4,9 % усього населення країни [55]; зауважимо, що у багатьох етнічних спільнотах існують свої етнічні субгрупи, котрі зберігають специфічні риси культури, плекають свої етнічні традиції й звичаї, їм властиві діалектичні особливості мови: наприклад у українців – бойки, гуцули, лемки, поліщуки, русини, литвини; 2) на території України існують етнічні ареали поселення болгар, ромів, румунів, росіян, угорців; 3) етнокультурну диверсифікацію українського суспільства поглиблюють міграційні процеси й збільшення «помітних меншин» на території нашої країни [50; 193].

Власне, можемо стверджувати, що у українських дослідників є вагомий матеріал для розгортання досліджень етнічності й, як показує ознайомлення з літературою останніх років, вони певною мірою використовують цей ресурс, зафіксований у статистичних джерелах, як от перепис. Зауважимо, що у західному науковому етнодискурсі склалася традиція насичення досліджень конкретною етнічною статистикою як базою для визначення сутності етнокультурної диверсифікації, етнічної ідентичності, етнічної «інакшості» у якості головних складових феномена етнічності [86; 93; 105; 109; 114; 116; 138; 150; 155; 182].

У контексті нашого дисертаційного дослідження, з'ясовуючи стан долучення українських дослідників до західного наукового етнодискурсу та перспективи інтеграції їх напрацювань у розвиток дослідницького поля проблем етнічності,

важливо постійно тримати у полі зору ще кілька моментів, пов'язаних з чинником поліетнічності українського суспільства. Перше, компактне розселення представників деяких етносів властиве як західним поліетнічним країнам, так і Україні. У нашій країні виділяється кілька регіонів, де ті чи ті етнічні спільноти проживають компактно і складають помітну частину їх населення. Це – тимчасово окупована Автономна Республіка Крим, де (росіяни, українці, кримські татари), східні та південні області (українці, росіяни, болгари, молдавани), Буковина (українці, румуни, молдавани), Закарпаття (українці, угорці, росіяни). За підрахунками, складеними на базі перепису населення України (2001 р.), у країні налічується 12 регіонів, де кількість інших, ніж українці та росіяни, етнічних спільнот нараховується від трьох до восьми: Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська, Чернівецька області та АР Крим [55].

Згаданий перепис населення України дає можливість виокремити ще один факт, котрий створює платформу для порівняння ситуації у етнонаціональному розвитку нашої країни й північноамериканських та європейських поліетнічних країн, зокрема й у контексті феномена «інакшості». Йдеться про наявність поліетнічних ареалів та етноконтактних зон. У деяких регіонах (Автономна Республіка Крим, Буковина, Закарпаття, Південь України) чітко окреслюються ареали, де представники тієї чи тієї етнічності досить помітні у поліетнічній палітрі населення – вірмени, кримські татари, росіяни, українці у Криму; рома, росіяни, угорці, українці на Закарпатті; молдавани, росіяни, румуни, українці на Буковині; болгари, гагаузи, молдавани, росіяни, українці в Одеській області. Феномен наявності ареалів компактного розселення у регіоні тієї чи іншої етнічності є цікавим для дослідження у плані його впливу на формування в Україні громадянської й політичної нації та вибудовування толерантних відносин у міжетнічній взаємодії. У цьому ключі, очевидно, варто трактувати й формування певною мірою усталених спільнот іммігрантів-вихідців з країн Азії та Африки.

Проблеми, пов'язані з цими феноменами, починають, за нашими спостереженнями, викликати зацікавленість у зарубіжних дослідників, яка поглиблюється у зв'язку з анексією Росією Криму та військовими діями на Сході України, як також з фактом інтенсивного включення України у міжнародні міграційні рухи. Тут важливим є з'ясування поведінки носіїв «етнічної інакшості» й їх налаштування на взаємодію з представниками інших етнофорів, передусім з етнічними українцями, й перспектив націєтворчих

процесів в Україні. Така зацікавленість додає можливостей активного включення вітчизняних науковців у західний дискурс й спільного опрацювання проблем, котрі спричинюються не лише фактором поліетнічності як таким, але передусім наявністю саме до певної міри моноетнічних ареалів у полікультурному регіоні.

Важливість цієї теми полягає у тому, щоби з'ясувати межі можливої включеності носіїв «етнічної інакшості» у загальнонаціональну концепцію розвитку поліетнічного українського суспільства, яка базується на взаємопорозумінні на рівнях відносин «етнічна більшість – етнічна меншість», «етнічна меншість – етнічна меншість» та налаштованості представників «етнічних інакшостей» щодо згуртування єдиної української (політичної) нації. У цьому плані західний науковий дискурс накопичив певний досвід, який можуть перейняти наші дослідники, а європейські чи то американські у свою чергу можуть скористатися можливістю розширити дослідницьке поле етнічності завдяки присутності у ньому зі згаданими темами українських науковців.

Стосовно твердження про вплив активізації досліджень у сфері вивчення етнічності у північноамериканських та європейських країнах на стимулювання пошуків шляхів до наукового осмислення цього феномена у незалежній Україні, то воно коріниться у появі порівняння ситуації зацікавленості результатами теоретичних пошуків, діяльністю науково-дослідницьких центрів, індивідуальним доробком дослідників та застосуванням напрацювань у соціальних і політичних практиках. Зауважимо, що ця інформація може служити певним орієнтиром для вітчизняних науковців щодо стану досліджень з етнічності у зарубіжних країнах, ефективному пошукові шляхів до долучення до наукового дискурсу в інших країнах й, зрештою, сприятиме синхронізації досліджень, що полегшить інтеграцію українських дослідників у дискурс, про який йде мова у нашій роботі. А це є об'єктивна вимога часу – консолідація зусилля вчених для вироблення ефективних теоретичних схем усвідомлення значення етнічних чинників у суспільному розвитку багатьох країн сучасного світу й використання набутого досвіду задля здійснення дій у подоланні різного роду конфліктогенних ситуацій, спричинених етнокультурною диверсифікацією. Така пов'язаність – об'єктивна закономірність, оскільки, як показує перебіг західного дискурсу, у різні періоди історії для країн Північної Америки та Європи були характерні такі проблеми, з котрими сьогодні Україна стикається у своєму етнонаціональному розвитку: актуалізація етнічності у суспільному житті, інтенсифікація міграційних рухів, прагнення вихідців із

інших країн, передовсім і з колишнього Радянського Союзу, до відродження й збереження культурних цінностей своїх етнічних батьківщин.

Дискутовані нині у західному етнодискурсі проблеми культурної безпеки у складних політичних ситуаціях, які породжуються протистоянням ідеологій й прагненням завадити демократичному розвитку суспільств, актуалізують питання збереження культурної спадщини та реалізацію прав різноманітних етнічних спільнот у нашій країні, зокрема тих, хто вимушений змінювати звичне соціальне й етнокультурне довкілля, а, відтак, і загострюють увагу дослідників на ролі «інакшості» у міжетнічній взаємодії за нових умов життєдіяльності. Засади й надбання соціофілософської парадигми у контексті опанування етнічною диверсифікацією сучасного світу західними науковцями й розгортання дискурсу навколо феномена етнічності, про що йшлося у попередньому викладі матеріалу, сприяють формуванню бази адекватної інтерпретації зазначеної вище проблеми в українському науковому середовищі, що відкриває додаткові умови до активізації участі вітчизняних дослідників у етнодискурсі на міжнародному рівні.

Впливи західного етнодискурсу на активізацію досліджень в Україні у сфері етнічності ми розглядаємо також як результат відкритості України до безпосередньої співпраці з зовнішнім світом (за радянських часів усе мусило здійснюватися за погодженням з Москвою), у тому числі й у галузі наукових досліджень. Крім того, нові підходи до інтерпретації значення феномена етнічності у суспільному житті незалежної країни на базі демократичних перетворень як важливого чинника, що відчутно впливає не лише на її етнонаціональний розвиток, але й дається взнаки у політичній, економічній та культурних сферах життєдіяльності українського суспільства, стимулювали не тільки поглиблене вивчення явища етнічності як такого, але й розширили діапазон його вивчення. Підтвердження тому, що саме з отриманням Україною своєї незалежності відкрилися реальні можливості вивчення феномена етнічності, ми можемо знайти аналізуючи, зокрема, список літератури, доданий до даного дисертаційного дослідження, передусім ту його частину, яка представляє компендіум українських авторів. А вплив досліджень західних вчених на стимулювання досліджень вітчизняними науковцями виявляється у введенні напрацювань перших у науковий обіг в українському дослідницькому просторі та їх цитувань у власних працях. Останнім часом цей процес виходить на новий рівень – започатковуються ініціативи евалюації доробку західних дослідників етнічної проблематики [15; 28; 32; 46; 52; 53; 69; 76]; наша дисертаційна робота також певним чином долучається до цього процесу,

оскільки вона осмислює науковий дискурс з етнічності, що структурувався у дослідницькому полі багатьох поліетнічних європейських країнах та у Сполучених Штатах Америки і Канаді, й можливостей запозичення прогресивних методологій його вивчення (наприклад, методу багаторівневого аналізу (вимірювання) етнічності, який сьогодні інтенсивно використовується західними дослідниками, оскільки він адекватний і релевантний щодо багатоскладового, багатовимірного явища, яким є етнічність) та критичної оцінки моделей етнонаціонального розвитку («плавильний казан», культурний плюралізм, мультикультуралізм), які виявлялися адекватними стану речей, або ж зазнавали невдач.

Важливим моментом у цьому контексті може стати дискусія зарубіжних і вітчизняних дослідників про особливості застосування одних і тих же термінів, понять, котрі розкривають зміст феномена етнічності. Така дискусія, як ніяка інша складова наукового дискурсу, стає своєрідним каналом двостороннього обміну напрацювань учених з різних країн.

Сьогодні можна стверджувати, що за часів незалежності України у вітчизняній соціогуманістиристиці вже накопичився певний досвід наукового аналізу ролі етнічного чинника у суспільному розвитку країни. До цього долучилися представники різних суспільствознавчих наук, як гуманітарних, так і соціальних, зокрема мовознавства, мистецтвознавства, етнології, педагогіки, психології, політології, соціології (у межах останніх двох активно розвиваються такі напрямки, як етнополітологія й етносоціологія, поступово перетворюючись у самостійну галузь соціального знання), релігієзнавства. Основною тематикою досліджень у перелічених науках є: білінгвізм та мультилінгвізм, стан та функціонування мов етнічних спільнот України; етнічні витоки у мистецтві України; формування українського етносу та його взаємодія з сусідніми етносами, збереження етнокультурних традицій в українському соціальному просторі; етнічні компоненти у навчально-виховному процесі, зокрема у сімейно-родинному та патріотичному вихованні дітей та молоді; вплив етнопсихологічних чинників на поведінку особистості й етапи становлення української етнопсихології; формування етнополітики української держави, етніцизація політики й політизація етнічності, етнополітичні виміри суспільного розвитку, зокрема у контексті регіональних реалій; етнонаціональна структура українського суспільства, міжетнічна взаємодія, формування й функціонування міжетнічної толерантності та міжетнічної солідарності, співвідношення етнічної, національної й громадянсько-політичної ідентичностей, мігрантський вимір етнічності та збереження й розвиток

етнічності у діаспорних спільнотах; етнічні аспекти релігій, котрі функціонують сьогодні в Україні.

Що ж до філософського осмислення українськими дослідниками феномена етнічності, то тут останнім часом з'являються праці, котрі привертають увагу й завойовують визнання в українському науковому просторі [1; 48; 49; 58; 61; 66; 77]. Вони, на нашу думку, вже сьогодні відтворюють перспективні напрямки досліджень філософських аспектів етнічності, зазначимо, переважно в українських реаліях. Щоправда, не суто у парадигмі, яка сформувала межі нашого дослідження. Однак, з часом соціофілософський аспект може посилюватися у зв'язку з динамізацією ситуації, осмислення котрої вимагає саме таких методів і підходів, які властиві названій парадигмі (про них мова йшла у підрозділі 1.2. першого розділу дисертаційного дослідження). Підставу для такого прогнозу дає той факт, що сьогодні у зв'язку з актуалізацією етнонаціональних явищ у суспільному житті нашої країни, пов'язаних з поглибленням кризових моментів, спричинених військовими діями на Сході України, зокрема формуванням масивів біженців, у тому числі і тих, котрі належать до різних етнічних спільнот, нагально постає питання про вироблення адекватних заходів на усіх рівнях з метою подолання негативних наслідків. Тут мова зокрема йде про шляхи (в теорії й на практиці) досягнення соціальної когезії за умов розмаїтої етнічної «інакшості» й необхідності уникнення конфліктогенних ситуацій у міжетнічній взаємодії в українському поліетнічному суспільстві, яка активно осмислюється представниками філософської науки, особливо у європейському науковому просторі [82; 200; 226].

Філософські засади концептуальних інтерпретацій впливу різного роду чинників на формування ситуацій у суспільному розвитку у зв'язку зі згаданою обстановкою можуть скласти добротну основу для вибудовування практик у подоланні кризових поведінкових ситуацій у посттравматичному періоді, що, передусім, стосується біженців і вимушених іммігрантів. До речі, до такої думки нас підштовхує недавній досвід країн, які утворилися на території колишньої Югославії [22, с. 3-4] й що сьогодні є надзвичайно актуально для українського суспільства.

Наша думка про те, що дослідження етнічності у контексті філософських парадигм має свою перспективу, спирається на необхідність пошуків шляхів і вироблення моделей соціальної когезії для українського поліетнічного суспільства. Досвід західного наукового дискурсу свідчить про те, що саме ця парадигма забезпечує методологічну базу досліджень цього соціального

феномена, оскільки вона, даючи підстави для загального осмислення соціетальних процесів у поліетнічному суспільстві, може відтворити їх пов'язаність з конкретними соціальними феноменами, у даному випадку з когезією.

З процесом структурування наукового забезпечення проведення досліджень у сфері міжетнічних відносин та етнонаціонального розвитку України можна пов'язувати включення доробку українських дослідників етнічності у міжнародний науковий дискурс, зокрема формування платформи для ефективної взаємодії з його акторами (індивідуальними й колективними). Шукаючи обґрунтування такому твердженню, ми звертаємо увагу на те, яким чином науковий дискурс з проблем етнічності структурувався у західному дослідницькому полі (про це йдеться у підрозділі 3.1 першого розділу даної роботи). В Україні з'являються й конститууються такі ж важливі для забезпечення наукового дискурсу компоненти як і у європейських та північноамериканських країнах, для котрих етнічна проблематика є надзвичайно актуальною. Зокрема, це: 1) передусім, включення феномена етнічності у різних його виявах у поле зору українських науковців (як вже зазначалося вище, етнологів, істориків, політологів, соціологів, лінгвістів, і, безумовно, філософів, тощо); 2) формування компендіуму дослідників, котрі стабільно працюють у галузі вивчення феномена етнічності завдяки реалізації індивідуального наукового інтересу та створенню спеціалізованих структурних одиниць у межах дослідницьких установ, зазвичай, НАН України. Серед таких - Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, Інститут філософії імені Г.С. Сковороди, Інститут історії України, Інститут політології і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса.

Порівнюючи досвід структурування дослідницького поля етнічності у західному дискурсі з таким, який формується в Україні, та ролі у ньому наукових центрів, стає очевидним, що теоретико-методологічний компонент їх діяльності, зокрема у висвітленні міжетнічної взаємодії «інакшостей» (представників різноманітних етнічностей), займає помітне місце, для України, передусім, у її регіональному вимірі [27, с. 118-130, 228-234]. Опанування досвідом процесу структурування дослідницького поля як одним із головних компонентів наукового дискурсу дає можливість чітко визначатися з рівнем актуалізації тих чи тих питань, тем етнічної проблематики і на цій основі ефективно включатися у загальний дискурс. До речі, філософські парадигми з їх акцентами на етнічних аспектах соціетальних процесів особливо стимулює до співпраці вітчизняних дослідників з зарубіжними, оскільки, що стає

очевидним, вони є предметом великої наукової зацікавленості як перших, так і других.

Публікація результатів дослідницьких пошуків у фахових журналах, як свідчить досвід західного наукового дискурсу, є важливим компонентом формування платформи для розгортання етнодискурсу. Подібна традиція складається і в Україні, у формуванні якої важливу роль відіграють такі періодичні видання, як «Філософська думка» (свого часу «Філософська і соціологічна думка»), «Соціологія: теорія, методи, маркетинг», «Народна творчість та етнологія», «Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент», «Евалюація. Наукові, освітні, соціальні проекти», «Ethnicity: Ukrainian Perspectives». Нагадаємо, що саме у філософському часописі «Філософська і соціологічна думка» чи не вперше почали з'являтися статті присвячені теоретичному тлумаченню тих чи тих аспектів етнічності чи то її складових та проблем творення етносів [20].

Світова практика дискурсів із суспільствознавчої тематики засвідчила, що надзвичайно продуктивним його компонентом є проведення науково-організаційних заходів, де відчутно представлена етнічна проблематика (див. згадуваний вище підрозділ 1.3. першого розділу). Українські дослідницькі установи, які вони представляють, вже накопичили певний досвід у цьому плані. Цей досвід збагачується у процесі проведення науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, останнім часом Інтернет-конференцій у вітчизняному науковому просторі, із залученням зарубіжних фахівців з етнічної проблематики (29; 51), як також участі українських дослідників у міжнародних конференціях, симпозіумах, що відбуваються за межами нашої держави, зокрема у європейських та північноамериканських країнах [89].

Дискусії у межах конференцій та симпозіумів представляють собою позитивний досвід наукових практик, де формуються концепції, теорії, уточнюються значення термінів та понять, властивих етнічним дослідженням, зокрема і здійсненням на основі методології соціофілософської парадигми. Добрим стимулом для розгортання етнонаціональних досліджень у середовищі науковців України можуть стати презентації дослідників українського походження із інших країн, присвячених ролі ідентичностей у міжетнічній взаємодії та їх збереження в українському суспільстві, які, зазвичай, мають місце на міжнародних конференціях і симпозіумах. Скажімо, прикладами цього можуть служити доповіді професора Мічіганського університету (США) Оксани Маланчук «Багаторівнені ідентичності у сучасній Україні» та професора Нью Йоркського технологічного коледжу (США) Галини Лемех

«Українські ідентичності у їх флюїдній артикуляції» на 17-ому щорічному конгресі Асоціації вивчення національностей, який відбувся у квітні 2012 року [89, с. 71].

У цьому контексті вочевидь актуалізується питання необхідності концентрації зусиль на спільних дослідженнях ідентичностей, зокрема етнічної, у процесі формування, становлення й розвитку української нації та ролі ідентичностей різних компонентів населення України у міжетнічній взаємодії. Досвід зарубіжного дискурсу засвідчує, що особлива увага у формуванні етнічних ідентичностей звертається на символи, які великою мірою визначають контент ідентичностей, а, відтак, і націєтворчих процесів. Той же досвід показує, що для безконфліктогенного розвитку поліетнічного суспільства важливо не тільки утвердження культурницьких, соціальних, політичних символів (у ширшому розумінні цінностей) титульної спільноти (для європейських країн) й структуроутворюючого компоненту соціуму (для країн Північної Америки), але й інкорпорування (визнання) ними демократичних елементів меншинних груп населення, котрі для більшості мешканців країни певною мірою сприймаються як такі, що збагачують культурне надбання і стають ціннісною спадщиною країни проживання. В українському контексті такий підхід набирає особливого звучання, оскільки утвердження у життєдіяльності суспільства цінностей титульної етнічної спільноти (скажімо, кольори державного прапора і слова гімну, української мови, спадщини українських письменників, митців, учених тощо) стикається з певними, а подеколи й значними труднощами, що, зрештою, ускладнює інкорпорування у загальний націєтворчий процес елементів культур інших етнічних спільнот, для котрих Україна вже стала країною їхнього постійного проживання й їхнього громадянства й для котрих вона може стати такою у майбутньому.

Власне, окреслені у цьому підрозділі питання у контексті долучення українських дослідників до зарубіжного етнодискурсу, потребують подальшої наукової розробки. Соціофілософська парадигма дискурсу, зокрема із застосуванням компаративного методу, відкриває перспективи інтенсифікації цього процесу.

Таким чином, коротка характеристика стану вивчення феномена етнічності у контекстуальному порівнянні з західним науковим дискурсом дає підстави стверджувати, що в українському дослідницькому просторі формуються умови для глибинного вивчення явища етнічності усіма соціогуманітарними науками, започатковані важливі напрямки його дослідження, активізується здійснення структурно-організаційних наукових заходів, що сприяє структуруванню

самого дискурсу. Значна увага у цьому процесі концентрується на питаннях, пов'язаних з міжетнічною взаємодією як важливим компонентом етнодискурсу. Усе це відкриває можливості долучення українських дослідників до дискурсу у європейському й світовому науковому просторі, який уже має свої традиції, зокрема у межах соціофілософської парадигми. Продуктивними у цьому плані, на нашу думку, мають стати три аспекти – етнічна ідентичність, «етнічна інакшість» та соціальна когезія у міжетнічній взаємодії, котрі тим чи тим чином були предметом аналізу у нашому дисертаційному дослідженні як такі, що найбільш суттєво відтворюють зміст феномена етнічності та його функціонування у поліетнічних суспільствах.

Підсумовуючи аналіз місця і ролі феномена «інакшості» («іншування») з акцентом на етнічному аспекті його функціонування у соціальному просторі поліетнічних країн й особливостей перебігу наукового західного дискурсу з проблем, пов'язаних з феноменом у контексті міжетнічної взаємодії, пропонуємо звернути увагу на кілька моментів:

- 1) проблема «інакшості» («іншування») у сьогодиншній західній соціогуманістиристиці є достатньо актуальною, зокрема у філософському науковому дискурсі. Це зумовлюється, передусім, такими обставинами, як поглиблення диверсифікації (соціальної, економічної, релігійної, культурної, етнічної тощо) країн у сучасному світі та прагнення політичних й іншого роду сил уніфікувати управління суспільними процесами на регіональних (європейському, американському, азійському) та міжнародному (світовому) рівнях з метою упередження та розв'язання конфліктних ситуацій й, не в останню чергу, створення центрів глобального управління; помітний внесок у концептуалізацію поняття «інакшість» у філософському його вимірі зробили Емануель Левінас, Жан-Поль Сартр, Сімона де Бовуар, Ж. Лакан. У результаті концептуалізації поняття «інакшість» розуміється як процес з'ясування своєї сутності й свого соціального іміджу, процесу порівняння себе з іншими, виокремлення себе серед інших й, можливо, дистанціювання від них з метою збереження своєї самобутності. Оскільки етнічна (етнокультурна) диверсифікація у сучасному світі поглиблюється, то і зростає увага до етнічних аспектів «інакшості» і, зрештою, конститується поняття «етнічна етнічність»;
- 2) сутність, закономірності й особливості «етнічної інакшості» найбільш очевидно виявляються у міжетнічній взаємодії, про що свідчить процес структурування дискурсного поля у цій його частині, де основні акценти робляться на питаннях функціонування «етнічної інакшості» як у глобальному, так і у конкретному вимірі її присутності (глобалізація мігрантських рухів й

просторова динамізація етнічності); акценти робляться на етнокультурній диверсифікації регіонів та локальних осередків поселень завдяки освоєнню їх новими контингентами етнофорів; на впливові попередніх ситуацій на інтенсифікацію з'ясування чинників протиставлень «свого» «чужому» з одночасними пошуками компромісів у взаємодії між «інакшістю» та «схожістю», між «своїми» і «чужими»; на ролі етнічних стереотипів та їх функціонуванні у міжетнічній взаємодії. Серед активних акторів дискурсу з проблем «етнічної інакшості» - такі дослідники, як Фред Девлін, М Джонс, Едвард Саїд, Террі Голді, А. Мохамед, Юдіт Батлер, Ріва Кастрояно, Гушддермо Авіла-Сааведра, Чіюкі АйАнсон та інші;

3) найхарактернішими темами дискурсу, пов'язаного з «етнічною інакшістю», є такі: концептуалізація поняття «інакшість» з акцентом на її етнічні аспекти й етнічні складові; співвіднесення поняття «етнічна інакшість» з поняттям «етнічна ідентичність»; з'ясування ролі соціальних репрезентацій у процесі концептуалізації і утвердження поняття «етнічної інакшості» як важливого суб'єкта соціофілософського дискурсу; «етнічна інакшість» як ефективний інструмент вирізнення із етнокультурного різноманіття тієї чи тієї спільноти етнофорів;

4) «етнічна інакшість» відіграє помітну роль у формуванні моделей (переважно позитивно наповнених) міжетнічної взаємодії через механізми адекватного сприйняття етнічно маркованого й диверсифікованого довкілля, а, відтак, і формування адекватного налаштування на взаємодію одних етнофорів з іншими;

5) важливим моментом західного наукового дискурсу проблем «етнічної інакшості», виявляється вибудовування методологічних концептів, а у більш широкому сенсі наукових схем, у межах яких відбувається пошук закономірностей і особливостей взаємозв'язків та взаємовпливів явищ і процесів, дотичних до феномена «інакшість». У дискурсі, який аналізується у дисертації, однією з ключових схем у цьому плані виступає «когнітивна (пізнавальна) схема», свого роду класифікаторська система, кластери котрої асоціюють (грукують) явища у змістовні категорії, включаючи осяжні символи й ціннісні судження;

6) у сприйнятті «етнічної інакшості» та реагуванні на неї, як впливає із дискурсу, ключову роль відіграють стереотипи, де акценти робляться на пов'язаності стереотипів з різними формами соціального пізнання, на чому великою мірою концентрується увага дослідників у межах соціофілософської

парадигми. У цьому контексті актуалізуються питання маніфестації стереотипів, їх формування, їх підтримка та їх динаміка.

7) у перебігу наукового дискурсу, де основним об'єктом є «етнічна інакшість» у контексті міжетнічної взаємодії, виокремлюються дві важливі теми – етноцентризм та міжетнічна толерантність. Основним висновком тут є те, що посилення етноцентричних тенденцій у міжетнічній взаємодії активізує антиіммігрантські настрої та нетерпимість до «інакшості», а це у свою чергу вимагає як поглиблення уваги до дослідження проблем міжетнічної толерантності, так і формування практик її поширення у повсякденній життєдіяльності індивідів, окремих спільнот та суспільстві в цілому;

8) в українському науковому просторі формуються передумови долучення вітчизняних дослідників у якості активних акторів дискурсу з етнічних проблем, зокрема «етнічної інакшості», у межах філософських парадигм, й тих можливостей, які надає саме феномен міжетнічної взаємодії. Такими є: факт поліетнічності України й до певної міри етнокультурної диверсифікованості українського суспільства; на сьогоднішній час у вітчизняній соціогуманістиристиці вже накопичився певний досвід наукового аналізу ролі етнічного чинника у суспільному розвитку країни; нині формується наукове забезпечення проведення досліджень у царині міжетнічних відносин та етнонаціонального розвитку України; поступове долучення українських науковців до міжнародних конференцій, симпозіумів, семінарів тощо.

ОСНОВНІ ВИСНОВКИ

Аналіз різного роду компонентів та змісту перебігу наукового західного дискурсу з етнічності у філософській науці дає підстави зробити такі висновки. Основним стимулятором цього дискурсу є те, що етнічність розглядається як один із головних маркерів соціальних структур, індивідуальної й групової ідентичності, транснаціональних мереж та конфліктів у сучасному світі. А поліетнічність стає доконаним чинником суспільного розвитку північноамериканських та європейських країн, зокрема і України.

Важливо, що серед чинників, котрі активізують дискусії про роль етнічності у життєдіяльності сучасних суспільств, – твердження про те, що етнічна різноманітність несе у собі нестабільність та посилює ймовірність насильства, а, з іншого боку, вона динамізує й збагачує суспільний розвиток країн з поліетнічним складом населення. У полі цих дискусій знаходяться такі головні його складові:

1) *етнічна (етнокультурна) диверсифікація* сучасного світу з її джерелами, сутністю її концептів та впливів на суспільний розвиток країн і відносини між різними етнічними сегментами, функціонування етнічних соціальних мереж, моделювання політики стосовно феномена етнічної різноманітності тощо.

Процес філософського осмислення етнічної різноманітності інтенсивно розгортається серед американських, канадських та західноєвропейських філософів: Альберто Алесіна, Елліотт Грін, Міхаель Ігнат'єфф, Вілл Кімлічка, Річард Лі, Джером Мелансон, Тед Мігуель, Чарльз Тейлор, Джеймс Туллі, Мерлін Шефер, Річард Шефер та інші. Вони розв'язують проблеми, спричинені етнічною диверсифікацією у межах трьох основних підходах до вивчення етнічності: асиміляціоністського, стратифікаційного і мобілізаційно-солідаристського.

У розрізі філософського осмислення явища «етнічність» найбільш активно дискутується у контексті антрополого-філософської (філософсько-антропологічної) та соціофілософської парадигм: Фредрік Барт, Франц Боас, Макс Глюкман, Томас Еріксен, Брюс Капферер, Клод Леві-Строс, Марсель Мосс, Мауро Перессіні, Фред Воррен Рігтс та інші. У центрі уваги їх досліджень перебувають такі проблеми: тяглість культурницьких традицій, звичаїв, культурницькі аспекти повсякденного життя, зразки поведінки, передусім ті, що виявляються у взаємодії носіїв різних культурницьких

традицій, умови та перспективи їх збереження і практикування у різних соціальних середовищах, процеси їх трансформації, зокрема при поколінній передачі: Фредрік Барт, Деніель Белл, Майкл Бентон, П'єр ван ден Берге, Макс Вебер, Роджерс Брубейкер, Герберт Ганс, Натан Глейзер, Мілтон Їнгер, Алекс Інкелес, Всеволод Ісаїв, Горас Каллен, Деніель Мойніхен, Сініса Малесеві, Джон Рекс, Фред Ріггс, Ентоні Сміт, Вернер Соллорс, Дж. Хатчінсон, Стів Фентон, Джошуа Фішман, Томас Еріксен та інші.

Характерною рисою сучасного дискурсу з окресленої проблеми є спроби концептуалізації поняття «етнічність» для розкриття контенту однойменного феномена через трьохступеневу класифікацію усіх наявних наукових пошуків: об'єктивістські концепти, конструктивістські концепти, інтегративні концепти. У більшості випадків поняття «етнічність» концептуалізується через поняття «етнічна група».

Простір дискурсу та його тематична теоретична структуризація вибудовується на основі таких складових дослідницького (проблемного) поля, яке покриває складний соціальний конструкт «етнічність»;

2) *теоретичні проблеми концептуалізації поняття «етнічність»*. Аналіз наукового пошуку у цьому напрямку базується на визначенні, запропонованому у 1896 році французьким вченим Жоржом Вашером де Лапужом як сукупність «природних та імітаційних» культурних, психологічних і соціальних характеристик. Найбільш поширеною у дискурсові західного наукового простору сьогодні є запропонована Ллойдом Ворнером концепція: етнічність він пов'язує зі спільним минулим, культурницькими традиціями, релігією, мовами та ідентичністю. Основними напрямками західного дискурсу у контексті концептуалізації поняття «етнічність» стали пошуки взаємозв'язку його структурних елементів, його маркерів, котрі дозволяють виокремити етнічність як особливий конструкт серед собі подібних, а також визначення факторів, під впливом яких вона (етнічність) трансформується і, відповідно, змінюється динаміка її ролі у соціальному розвитку країн з поліетнічним складом населення;

3) *ідентичність (індивідуальна і групова), у формуванні якої етнічні маркери відіграють визначальну роль – «етнічна ідентичність»*. Аналіз дискурсу засвідчив, що філософське осмислення ідентичності людини в усій її різноманітності такими ученими і дослідниками, як Рой Баумайстер, Юрген Габермас, Карл Поппер, Еріх Фромм (модерністський підхід), Фредрік Джеймисон, Розалінда Краус, Чарльз Тейлор (постмодерністський та постструктуралістсько-герменевтичний підходи) заклали стійкий фундамент

конструювання теоретичних інтерпретацій етнічної ідентичності. Серед західних дослідників етнічної ідентичності науковою активністю виділяються Генрі Гейл, Джоан Нейджел, Мері Нічтер, Жан Фінні, Аня Ройс, Савіті Сахарсо, Ентоні Сміт, Джозеф Трімбл, Райен Діксон, Жанн Цаї, Канчан Чандра та інші.

Сформоване у західному науковому просторі об'єктно-предметне поле дослідження етнічної ідентичності базується на таких принципах: співвіднесення етнофора з тією чи іншою етнічною спільнотою (як самим етнофором - самоідентифікація, так і довколишніми); маніфестація себе у якості члена цієї спільноти; прийняття способу мислення і поведінки, властивих конкретній етнічній спільноті; підтримка своїми діями життєдіяльності спільноти (членство у різного роду етнічних організаціях, моральна і матеріальна допомога у проведенні етнокультурних активностей, розвиток етнічного бізнесу та інше); важливим елементом функціонування етнічної ідентичності є феномен етнічного антрепренерства як сукупності дій з формування позитивного іміджу і просування своєї етнічності у системі суспільних відносин з метою зайняти більш престижні ніші в усіх сферах життя суспільства.

Характерними рисами західного наукового дискурсу у цій частині загального дискурсу з проблем етнічності, пов'язаної з етнічною ідентичністю, є такі: а) західні вчені, зазвичай, вивчають етнічну ідентичність у контексті формування етносів, етнічних груп; б) проблемними полями у дослідженні етнічної ідентичності виступають титульні етнічні спільноти; етнічні спільноти, котрі тривалий час проживають у тій чи тій країні, – автохтонні спільноти і спільноти, які складає аборигенне (туземне) населення; в) діаспори; г) компаративістський підхід до визначення сутності і особливостей вияву (функціонування) етнічної ідентичності, з особливим наголосом на конкретних історичних, соціокультурних умовах носіїв етнічності (етнофорів).

У цьому контексті нагадаємо, що західні класики дослідження етнічності (Фредрік Барт, Реймонд Бретон, Фрідріх Гекманн, Ерік Еріксон, Всеволод Ісаїв, Джон Рекс, Фред Ріггс, Ентоні Сміт, Річард Шермерхорн) розглядають етнічну ідентичність як структуроутворюючий компонент етнічності й формування різного роду етнічних спільнот – від субетносів до націй.

Релевантно для контексту філософських парадигм етнічну ідентичність, спираючись на дискурс, можна визначити як спосіб, у який особи на основі їх етнічного походження психологічно локалізують себе по відношенню до однієї чи більшої кількості соціальних систем і яким чином вони сприймають

представників інших спільнот, також локалізованих тим чи тим способом по відношенню до цих систем. Соціальними системами можуть виступати своя етнічна спільнота чи суспільство в цілому, або ж інші етнічні спільноти чи інші суспільства, або ж комбінація їх усіх. Що ж до позиціонування (самопозиціонування) відносно етнічної ідентичності, то західні вчені визначилися з чотирма шляхами, або вимірами: когнітивний, моральний, емоційний (афективний) та довірливий (заснований на довірі).

Найбільш активно дискурс щодо етнічної ідентичності розгортається у таких країнах, як США, Канада, а також у країнах Європи – Велика Британія, Данія, Німеччина, Норвегія, Франція, Швеція, а основні акценти соціофілософського дискурсу стосовно етнічної ідентичності робляться на таких питаннях, що, зрештою, становить основу концептуалізації цього феномена: з'ясування співвідношення етнічної ідентичності з персональною (психологічною) та соціальною ідентичностями; аналіз взаємозв'язку між об'єктивним та суб'єктивним вимірами етнічної ідентичності; динаміка етнічної ідентичності у конкретних етнокультурних і соціальних контекстах, зокрема її трансформація; вплив етнічної ідентичності на формування ситуацій у міжетнічній взаємодії, конструювання моделей розвитку етнічної ідентичності.

Західна філософська наука пропонує виділити кілька видів етнічної ідентичності: моноетнічна ідентичність, біетнічна ідентичність, маргінальна етнічна ідентичність, гібридна етнічна ідентичність, розмита (розсіяна) етнічна ідентичність. Головні твердження парадигми є те, що групи, спільноти, сформовані на базі етнічних маркерів, – ніщо інше як штучні конструкти сучасних еліт для досягнення їх власних цілей: Бенедікт Андерсон, Джон Бреуїллі, Роджер Брубейкер, Ерік Хобсбаум, Канчан Сандра та інших. У ході дискурсу встановлені типи етнічної ідентичності – колективна (соціальна) й персональна, індивідуальна (психолого-поведінкова, психолого-діяльнісна), які пов'язуються з рівнем етнічної самосвідомості та ступенем маніфестації своєї етнічності; а кількість форм (видів) вияву етнічної ідентичності визначаються критеріями, котрі пов'язані з рівнем етнічної ідентифікації, зі ступенем вияву етнічної ідентичності, із закономірностями та особливостями зародження, функціонування й трансформації етнічної ідентичності.

У процесі аналізу західного наукового дискурсу встановлено, що структура етнічної ідентичності має чотири основні компоненти: *основа* (вона формується на базі успадкованих чи набутих етнічно маркованих елементів культури, традицій, звичаїв, ментальності); *діяльнісно-функціональний прошарок* (етнокультурні практики, спрямовані на розвиток етнічно маркованих

елементів життєдіяльності етнічних громад); *сприйняття довоколишнього етнокультурного середовища* під кутом зору адаптивних можливостей своєї етнічності; *етносоціальна, подеколи етнополітична, поведінка* (реагування етнофорів на значимі соціальні й політичні події на рівні своєї етнічної спільноти, на рівні місцевої громади, на рівні регіону й усієї країни).

Встановлено, що формування моделей й передбачення перспектив розвитку етнічної ідентичності займає помітне місце у дискурсі. Перебіг дискурсу з цього предмету свідчить, що їх формування базується: на культурі, релігії, географічній локалізації (розміщенні), мові індивідів, котрі пов'язані лояльним ставленням один до другого, родинними зв'язками, а також на врахуванні особливостей довоколишніх обставин, зокрема необхідністю взаємодіяти з тими, хто тебе оточує. Найбільш репрезентативними вважаються такі моделі: 1) описова модель; 2) модель активних дій; 3) модель перспективного розвитку; 4) *дискурс засвідчує, що феномен «інакшості»* став одним із ключових концепцій сучасної філософії, а сутність і сприйняття «іншого», «відмінного» («other», «otherness») у просторі міжетнічної взаємодії у контексті поліетнічного середовища однією з найбільш дискутованих тем. Аналіз західного дискурсу у названому ракурсі підтверджує тезу про те, що два моменти є головними у визначенні сутності «іншого» («відмінного»): 1) наявність поліетнічного середовища; 2) існування, творення атмосфери для взаємодії різноманітних етнофорів.

Серед тих, хто закладав теоретичні основи сучасного осмислення «інакшості» – французькі філософи Емануель Левінас, Жан-Поль Сарт та Сімона де Бовуар, а успішно продовжували Гуїллермо Авіла-Сааведра, Тамізе ван Пельт, Родольф Дюран, Лин Калькутт, Іан Вудворд, Златко Скрбіс, Ріва Кастрояно, Деннис Мішке, Ліза Онбелет, Жан-Франсуа Сташак, Сандра Торрес, Поль Хієберт та інші.

Дискурс з цього питання розгортається на базі трьох підходів: *інтерактивний*, пов'язаний із взаємодією різноманітних етнічних спільнот й визнанням факту їх існування та визнанням прав їх членів; *нормативний*, який базується на справедливості й рівності усіх спільнот; *політичний* підхід, сутність якого полягає у визнанні емпіричної реальності та нормативного сприйняття факту етнокультурної диверсифікації, що веде до інституалізації таких спільнот і відповідного регулювання суспільними процесами.

Спираючись на результати західного наукового дискурсу, у нашому дослідженні ми дотримуємося такого визначення «інакшості», що корелює з принципами функціонування парадигм філософської думки: це соціальне

явище, чітко марковане етнічними рисами, котре об'єктивізує існування різноманітностей, представлених спільнотами або ж особами, й дозволяє їм виокремитися у сукупності цих різноманітностей й уможливорює процес їх взаємодії з урахуванням етнокультурної диверсифікації сучасного світу як даності суспільного розвитку.

Аналіз західної літератури й програм наукових конференцій, симпозіумів та діяльності центрів з етнічної проблематики дозволяє стверджувати, що філософський дискурс щодо феномена «інакшість» концентрується на таких моментах: 1) «інакшість» у контексті глобалізаційних процесів, з акцентом на її космополітичному вимірові (Крейг Калхон, Скотт Малкомсон, Ульріх Бек, Гассан Хейдж, Роберт Петерсон, Владімір Рудометоф, Джон Ранделл, Георг Стоукс, Брайєн Турнер, Роберт Файн, Ульф Ханнерз); 2) «інакшість» – «подібність»: пошуки чинників водорозділу та компромісів; аксіома дискурсу – за сприятливих обставин «подібність» може ставати комфортним об'єднуючим дахом для «інакшості», котра, зберігаючи свої особливості, інтегрується у головне русло розвитку суспільства проживання (Родольфе Дюранд, Рональд Каролі); 3) стереотипи сприйняття «інакшості» у міжетнічній взаємодії; досить плідним полем для дискурсу зазначених питань виявився простір мігрантської проблематики.

Для відслідковування «поведінки» стереотипів у міжетнічній взаємодії західні дослідники роблять особливий наголос на таких моментах, як маніфестація стереотипів, їх формування, їх підтримка, динаміка змін. У цьому контексті великої ваги у дискурсі набирають дві важливі теми – етноцентризм та міжетнічна толерантність. Зафіксовані такі висновки акторів дискурсу щодо цього аспекту: а) етноцентризм з'являється й посилюється тоді, коли етнофори, і особливо лідери етнічних рухів, концентрують увагу на своїй спільноті, підкреслюючи її переваги (часто-густо уявні) над іншими, а також за умов посилення дискримінації носіїв «інакшості»; б) етноцентризм стимулює сегментацію поліетнічного суспільства й спричинює ситуації конфліктогенного характеру у міжетнічній взаємодії; в) міжетнічна толерантність виявляється дійовим інструментом утвердження компромісних тенденцій розвитку поліетнічного суспільства.

Сутність, закономірності й особливості «етнічної інакшості» найбільш очевидно виявляються у міжетнічній взаємодії, про що свідчить процес структурування дискурсного поля у цій його частині, де основні акценти робляться на питаннях функціонування «етнічної інакшості» як у глобальному, так і у конкретному вимірі її присутності (глобалізація мігрантських рухів й

просторова динамізація етнічності); акценти робляться на етнокультурній диверсифікації регіонів та локальних осередків поселень завдяки освоєнню їх новими контингентами етнофорів; на впливові попередніх ситуацій у міжетнічній взаємодії на інтенсифікацію з'ясування чинників протиставлень «свого» «чужому» з одночасними пошуками компромісів у взаємодії між «інакшістю» та «схожістю», між «своїми» і «чужими»; на ролі етнічних стереотипів та їх функціонуванні у міжетнічній взаємодії. Серед активних акторів дискурсу з проблем «етнічної інакшості» такі дослідники, як Гуїллермо Авіла-Сааведра, Чіюкі АйАнсон, Юдіт Батлер, Фред Дервін, Мартін Джонс, Террі Голді, Ріва Кастроаяно, Абдула Мохамед, Едвард Саїд та інші.

Найхарактернішими темами дискурсу, пов'язаного з «етнічною інакшістю», є такі: концептуалізація поняття «інакшість» з акцентом на її етнічних аспектах й етнічних складових; співвіднесення поняття «етнічна інакшість» з поняттям «етнічна ідентичність»; з'ясування ролі соціальних репрезентацій у процесі концептуалізації і утвердження поняття «етнічної інакшості» як важливого суб'єкта соціофілософського дискурсу; «етнічна інакшість» як ефективний інструмент вирізнення із етнокультурного різноманіття тієї чи тієї спільноти етнофорів.

Важливим результатом західного наукового дискурсу проблем «етнічної інакшості» виявляється вибудовування методологічних концептів, а у більш широкому сенсі наукових схем, у межах яких відбувається пошук закономірностей і особливостей взаємозв'язків та взаємовпливів явищ і процесів, дотичних до феномена «інакшість». У дискурсі, який аналізується у дисертації, однією з ключових схем у цьому плані виступає «когнітивна (пізнавальна) схема», свого роду класифікаторська система, кластери котрої групують явища у змістовні категорії, включаючи осяжні символи й ціннісні судження.

5) питання *віртуалізації етнічності* у кінці XX-го – XXI-го століть висувається в авангард дискурсу. Інтернет-технології дозволяють інтенсифікувати його процес. Багато західних вчених і дослідників, котрі вивчають етнічність, не лише користуються можливостями, які їм надає Інтернет, але і досліджують закономірності і особливості циркулювання у ньому етнічної інформації, вибудовування наукової дискусії, тим самим вносячи вклад у структурування особливої організації дискурсу. Серед них – Деніел Еспарца, Лінда Лейнг, Ліза Накамура, Вольфганг Ньехьюес, Айхва Онг, Девід Паркер, Юженія С'япера, Іоана Флореа. Інтенсифікація переміщення дискурсу в Інтернет-простір, на

нашу думку, буде сприяти та обставина, що конструктивістська перспектива інтерпретації етнічності поступово витісняє есенціалістську перспективу.

Зважаючи на універсальність феномена «етнічність» й формування широкого дослідницького поля, яке включає у себе усе більше і більше країн, вважаємо, що у українських дослідників є вагомі підстави долучення до міжнародного наукового дискурсу з цієї проблематики: факт поліетнічності України й до певної міри етнокультурної диверсифікованості українського суспільства; на сьогоднішній час у вітчизняній соціогуманістиці вже накопичився певний досвід наукового аналізу ролі етнічного чинника у суспільному розвитку країни; нині формується наукове забезпечення проведення досліджень у царині міжетнічних відносин та етнонаціонального розвитку України; поступова активізація участі українських науковців у міжнародних конференціях, симпозіумах, семінарах тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аза Л. Ідентифікаційне розмаїття в поліетнічному просторі України / Л. Аза // Українське суспільство. 1992-2008. Соціологічний моніторинг. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 296-304.
2. Алиева К. Мультикультурализм как объединяющий фактор национального самосознания / Камиля Алиева // Материалы Бакинского международного форума. 31 октября – 1 ноября 2013. Том I. – Баку, 2014. – С. 125-126.
3. Бакланов И. С. Человек этнический: проблема этнической идентичности / И. С. Бакланов, Т. В. Душина, О. А. Микеева // Вопросы социальной теории. – 2010. – Том IV. – С. 396-408.
4. Барбашин М. Современный западный примордиализм: методологические проблемы в изучении этничности / Максим Барбашин // Гуманитарный ежегодник. – 2011. - № 10. – С. 362-371.
5. Брук С. И. Атлас народов мира / [С. И. Брук, В. С. Апенченко Ответственные редакторы]. - М. : Главное управление геодезии и картографии Государственного геологического комитета СССР, 1964. – 157 с.
6. Бушмакина О. Н. Конструирование дискурса воображаемой этничности / О. Н. Бушмакина // Вестник Удмуртского университета. Искусство и дизайн. – 2005. – № 12. – С. 14 – 20.
7. Воронкова В. Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : Видавництво ЗДІА, 2010. – 272 с.
8. Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку: пер. з англ. / С. П. Гантінгтон. - Львів: Кальварія, 2006. – 472 с.
9. Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии / Г. Гарфинкель. – Спб. : Питер, 2007. – 335 с.
10. Головаха Є. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» / Головаха Євген, Андрій Горбачик. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2010. – 118 с.
11. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність / Оля Гнатюк. – Київ : Критика, 2005. – 528 с.
12. Даниленко О. А. Язык конфликта в трансформирующемся обществе: от конструирования истории – к реформированию социокультурных идентичностей / О. А. Даниленко. – Вильнюс : ЕГУ, 2007. – 404 с.
13. Денисова Г. С. Теоретические споры о сущности этничности в западной науке [Электронный ресурс] / Г. С. Денисова, М. Р. Радовель. – Режим доступа : http://society.polbu.ru/denisova_ethnosociology/ch05_all.html

14. Диверсифікація етнічностей у Криму: компоненти, структурування, взаємодія. Програма II засідання Наукової етносоціологічної школи професора Володимира Євтуха. 07 квітня 2012. – Ялта : 2012. – 8 с.
15. Евтух В. Б. Концепции этносоциального развития США и Канады : типология, традиции, эволюция / В. Б. Евтух. – К. : Наукова думка, 1991. – 180 с.
16. Етнічний довідник. У трьох частинах. Ч. I. Поняття та терміни / [Володимир Євтух (головний редактор)]. – К. : ЕРІДС, 1997. – 141 с.
17. Етноенциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yevtukh.info/etnoentsiklopediya/>
18. Етнологія США та Канади – Ethnology of the USA and Canada // Народна творчість та етнологія. – 2012. - № 5. – 128 с.
19. Євтух В. Етносоціологічний та епістемологічний дискурс у науковому просторі / В. Євтух, Р. Радзій, Г. Кісла (ред.). – К. : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. – 260 с.
20. Євтух В. Б. Етнічна меншина: поняття, ознаки, функції / В. Б. Євтух // Філософська і соціологічна думка. – 1994. - № 1/2. – С. 159-175.
21. Євтух В. Б. Етносоціологія: довідник / В. Б. Євтух. – Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 205 с.
22. Євтух В. Б. Модулі психосоціальної допомоги у міжетнічній взаємодії / В. Б. Євтух // Методології та технології практичної психології в системі вищої освіти. Друга міжнародна науково-практична конференція. Тези доповідей. – Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова МОН України, Поліграф-Центр, 2009. – С. 3-4.
23. Євтух В. Б. Структурування ідентичностей у пограничному просторі Карпатського регіону / В. Б. Євтух, Б. Г. Гвоздецька. – Київ : 2015. – 160 с.
24. Євтух В. Етнічність у транснаціональному соціальному просторі: дизайн дослідницького проекту / Володимир Євтух // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013. - № 1. – С. 3-26.
25. Євтух В. Етнічність: Енциклопедичний довідник / Володимир Євтух. – К. : Фенікс, 2012. – 396 с.
26. Євтух В. Поліетнічність як конструкт *modus vivendi* / Володимир Євтух // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2014. - № 4. – С. 133-155.
27. Євтух В. Центри етнічної проблематики / Володимир Євтух. – Київ : ТОВ «НВП» Інтерсервіс», 2014. – 253 с.
28. Задулина Н. В. Манифестация идентичности в интернете: виртуальные проекции / Н. В. Задулина // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2012. - № 1. – С. 68 – 74.
29. IX Міжнародна науково-практична конференція «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». Програма. – Київ – Кам'янець-Подільський, 2015. – 50 с.
30. Исмаилова А. Национальная идентичность в английской постмодернистской литературе / Айбаниз Исмаилова // Материалы Бакинского

- міжнародного форуму. 31 жовтня – 1 листопада 2013. Том II. – Баку, 2014. – С. 23-25.
31. Кара-Мурза С. Що таке етнічність. Перше наближення [Електронний ресурс] / Сергей Кара-Мурза. – Режим доступу : http://www.e-reading.club/chapter.php/127452/9/Kara-Mursa_-_Demontazh_naroda.html
32. Картунов О. В. Концепції прав людини та етніонаціональних меншин: від конфлікту до компромісу / О. В. Картунов // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 311-321.
33. Кауценко І. Культурне і етнічне самоопреділення в Молдові [Електронний ресурс] / Ирина Кауценко. – Режим доступу: <http://www.tolerance.ru/VT-5-kulturnoe.php?PrPage=VT>
34. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / Вілл Кимлічка. – Харків : Центр освітніх ініціатив, 2001. – 172 с.
35. Кісла Г. О. Етносоціальне вимірювання життєвих цінностей особистості / Г. О. Кісла // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. Випуск 2. – 2010. – С. 26-32.
36. Коган К. М. Соціальні мережі як елемент нового соціального середовища / К. М. Коган // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – Випуск 16. – 2014. – С. 61-71.
37. Колесніченко М. До питання філософського осмислення етнічної диверсифікації сучасного світу / Максим Колесніченко // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Збірник наукових праць. Педагогіка. Психологія. Філософія. Випуск 36. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 260-273.
38. Колесніченко М. Етнічна основа формування та генеза сучасної української культури / Максим Колесніченко // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти. Випуск 4. Збірник наукових праць. – Львів : Видавництво «СВІТ», 1999. – С. 274-290.
39. Колесніченко М. В. Концептуалізація поняття «етнічність» у соціофілософській парадигмі / М. В. Колесніченко // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. – Випуск 95. – Київ : 2015. – С. 185-190.
40. Колесніченко М. В. Особливості національного характеру українського етносу / М. В. Колесніченко // Соціальні виміри суспільства. Збірка наукових робіт молодих науковців. Випуск 2. – Київ : 1998. – С. 191-197.
41. Колесніченко М. В. Теоретичні засади філософської концептуалізації поняття «інакшості»: етнічний аспект / М. В. Колесніченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 7. Культурологія. Релігієзнавство. Філософія. Вип. 35 (48). – Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – С. 50-58.
42. Корек Я. Поліетнічність, багатомовність і культурне розмаїття в дискурсах польської й української інтелегенції після 1945 р. / Януш Корек // Проблеми слов'язнавства. – 2004. – Вип. 54. – С. 20-25.

43. Косухин Н. Д. Политическое лидерство в Африке: прошлое и настоящее [Н. Д. Косухин]. – Москва : ИА ФГ РАН, 2015. – 178 с.
44. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – Москва : Прогресс, 1997. – 300 с.
45. Лебедева Н. М. Социально-психологические факторы этнической толерантности и стратегии межгруппового взаимодействия в поликультурных регионах России / Н. М. Лебедева, А. Н. Татаренко // Психологический журнал. – 2003. – Том 24. – № 5. – С. 31 – 44.
46. Майборода А. Н. Теория этнополитики в западном обществоведении / А. Н. Майборода. – Киев : Наукова думка, 1993. – 228 с.
47. Макар В. Соціально-політична інтеграція українців у політичне суспільство Канади / Віталій Макар. – Чернівці : Прут, 2006. – 284 с.
48. Максименюк М. Ю. Соціально-філософський дискурс етнонаціональних конфліктів та умов їх подолання / М. Ю. Максименюк // Соціальні технології: Актуальні проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць. Випуск 49. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2011. – С. 383-393.
49. Монолатій І. Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2007. – 280 с.
50. Малиновська О. А. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС / О. А. Малиновська. – Київ : Бланк-Прес, 2004. – 171 с.
51. Матеріали наукової етносоціологічної школи професора Володимира Євтуха. 2011-2012. – Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2012. – 178 с.
52. Матузкова Е. П. Актуальность исследований идентичности в современном научном знании / Е. П. Матузкова // Записки з ономастики. – 2012. – Випуск 15. – С. 91-98.
53. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Лариса Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с.
54. Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине / В. И. Наулко. – Киев : Наукова думка, 1975. – 276 с.
55. Національний склад населення України 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://uk.wikipedia.org/wiki/Національний_склад_населення_України
56. Пестрецов А. Ф. К вопросу о философских основаниях в исследовании феномена этничности [Электронный ресурс] / А. Ф. Пестрецов. – Режим доступа : http://www.idmedina.ru/books/materials/faizhanov/2/world_pestretsov.htm
57. Попович М. В. Нариси історії культури України / М. П. Попович. – Київ : «АртЕк», 1998. – 728 с.
58. Попович М. Нація як Gesellschaft і нація як Gemeinschaft: український і польський досвід [Електронний ресурс] / Мирослав Попович. – Режим доступу : www.ji.lviv.ua/n13texts/popovych.htm

59. Пшибиш П. Стереотип і національна тотожність. Декілька зауважень на полях роману Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем» / Піотр Пшибиш // Тотожність і політика. Причини для міркувань про українську, польську, європейську тотожності. – Люблін : Люблінський католицький університет Іоанна Павла II, 2007. – С. 30-47.
60. Ровенчак О. А. Міжнародна міграція: теорія та практика / О. А. Ровенчак, В.В. Володько. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. – 412 с.
61. Ручка А. Соціокультурні ідентичності в контексті глобалізаційних перетворень / А. Ручка // Культура-суспільство-особистість: Курс лекцій: Навч. посіб. – Київ : ІС НАНУ, 2006. – С. 7-49.
62. Рыбаков С. Е. К вопросу об этническом феномене / С. Е. Рыбаков // Мониторинг общественного мнения. – 2012. - № 2 (108). – С. 147-156.
63. Сачок М. В. Евалюація як об'єкт наукової рефлексії / М. В. Сачок // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : збірник наукових праць. – Вип. 4. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – С. 159-170.
64. Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Сміт. – Київ : Основи, 1994. – 224 с.
65. Сорока Ю. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття іншого / Юлія Сорока. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 332 с.
66. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування / М. Т. Степико. – Київ : НІСД, 2011. – 336 с.
67. Тишков В. А. Реквием по этносу. Исследования по социально-культурной антропологии / В. А. Тишков. – М. : Наука, 2003. – 544 с.
68. Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-культурне явище / В. П. Троцинський. – Київ : Інтел, 1994. – 259 с.
69. Файзулліна Г. С. Філософсько-антропологічний та етнокультурний сенс українських літературних антиутопій [Електронний ресурс] / Г.С. Файзулліна. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vdakkm_2014_2_29
70. Хамитов Н. Антропологические парадигмы и мифологемы европейской философии (Средневековье, Новое время, Немецкая классика, Новоклассическая парадигма) / Н. Хамитов, Л. Менжулина. – К. : ВІПОЛ, 1998. – 96 с.
71. Хараджи М. В. Міжетнічна толерантність у шкільному середовищі: українські реалії / М. В. Хараджи // Наукові студії із соціальної та політичної психології. Інститут соціальної та політичної психології, 2011. – Вип. 29 (32). – С. 89-100.

72. Хараджи М. В. Теоретико-методологічні засади дослідження міжетнічної толерантності / М. В. Хараджи // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. – Вип. 5. – С.160-174.
73. Хараджи М. В. Чинники та особливості практик формування міжетнічної толерантності у шкільному середовищі / М. В. Хараджи // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної АПН України, 2011. – Том 13, частина 6. – С.379-391.
74. Чешко С. В. Человек и этничность / С.В. Чешко // Этнографическое обозрение. – 1994. - № 6. – С. 35-49.
75. Швед Р. Конструювання європейської тотожності / Роберт Швед // Тотожність і політика. Причини для міркувань про українську, польську, європейську тотожності. – Люблін : Люблінський католицький університет Іоанна Павла II, 2007. – С. 13-29.
76. Шипка Н. Проблема етнічності в наукових концепціях та школах / Н. Шипка // Українська національна ідеяЖ реалії та перспективи розвитку. – 2009. - Випуск 21. – С. 193-196.
77. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности / Н. А. Шульга. – Киев : 1996. – 200 с.
78. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI - початку XVIII століття / Наталя Яковенко. – Київ : Laurus, 2012. – 472 с.
79. Яценко К. А. Ідентичність як внутрішній аспект мультикультуралізму: соціально-філософський аналіз / К. А. Яценко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2013. - № 54. – С. 82-90.
80. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Пер. с англ. / Э. Эриксон. – Москва : Флинта, 2006. – 342 с.
81. Этничность на постсоветском пространстве: роль в обществе и перспективы. – Киев : Феникс, 1997. – 110 с.
82. Achieving Social Cohesion in a Multicultural Europe. Concepts, Situation and Development // Trends in Social Cohesion, № 18. – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2006. – 402 p.
83. Ahmad A. Pulsations of Ethnicity and Epitome of Globalization / Ashhad Ahmad // Pakistan Geographical Review. – 2005. – Vol. 60. – № 2. – P. 87-92.
84. Ajtony Z. Ethnic Stereotypes – Impediments or Enhancers of Social Change / Zsuzsanna Ajtony // Acta Universitatis Sapientiae, Philologica. – 2011. – Vol. 3. – № 2. – P. 134-155.
85. Aldrich H. Ethnicity and Entrepreneurship / H. Aldrich, R. Waldinger // Annual Review of Sociology. – 1990. – № 16. – Pp. 111-135.
86. Alesina A. Ethnic Diversity and Economic Performance / Alberto Alesina, E. La Ferrara // Journal of Economic Literature. – 2012. –September 13. – P. 762-800.

87. Alterity. From Wikipedia, the Free Encyclopedia [Electronic Resource]. – Mode of Access : <https://en.wikipedia.org/wiki/Alterity>
88. Anthias F. Intersections and Translocations: New Paradigms for Thinking About Cultural Diversity and Social Identities / Floya Anthias // *European Educational Research Journal*. – 2011. – Vol. 10. – № 2. – P. 204-217.
89. ASN 15th Annual Convention Program. 15-17 April 2010 // *ASN NEWS*. – Vol. 6. – 108 p.
90. Avila-Saavedra G. Ethnic Otherness Versus Cultural Assimilation: U.S. Latino Comedians and the Politics of Identity / Guillermo Avila-Saavedra // *Mass Communication and Society*. – 2011. – Vol. 14. – № 3. – P. 271-291.
91. Banks J. Teaching Strategies for Ethnic Studies, 8th Edition / James Banks. – Chesterton Mill : Pearson Publishing, 544 p.
92. Barrett G. A. Ethnic Minority Business: Theoretical Discourse in Britain and North America / G. A. Barrett, T. P. Jones, D. McEvoy [R. Blackburn, C. G. Brush (eds.)] // *Small Business and Entrepreneurship*. – Volume I. – London: Sage, 2008. – P. 421-452.
93. Barth F. Ethnic Group and Boundaries. The Social Organisation of Cultural Difference / Fredrik Barth. – Bergen-Oslo : Universitetsforlaget, 1969. – 153 p.
94. Baycan-Levent T. Migrant Entrepreneurship in a Diverse Europe // *In Search of Sustainable Development* / T. Baycan-Levent, P. Nijkamp [Electronic Resource]. – Mode of Access: dare.ubvu.vu.nl/bitstream/handle/1871/15386/20070014.pdf?sequence=5
95. Bell D. Ethnicity and Social Change / D. Bell / [N. Glazer, D. P. Moynihan (Eds.)] // *Ethnicity: Theory and Practice*. – Cambridge : Harvard University Press, 1975. – P. 175.
96. Benoît-Rohmer F. The Minority Question in Europe. Texts and Commentary / Florence Benoît-Rohmer. – Strasbourg : Council of Europe, 1996. – 180 p.
97. Banton M. Progress in Ethnic and Racial Studies / Michael Banton // *Ethnic and Racial Studies*. – 2001. – Vol. 24. - № 2. – P. 173-194.
98. Banton M.. The Sociology of Ethnic Relations / Michael Benton // *Ethnic and Racial Studies*. – 2008. – Vol. 31. Issue 7. – P. 1267-1285.
99. Bauman Z. Identity: Conversations with Benedetto Vecchi / Zygmunt Bauman. – Cambridge : Polity, 2004. – 104 p.
100. Bettelheim B. Ethnic Tolerance: A Function of Social and Personal Control / [Electronic Resource] / Bruno Bettelheim, Morris Janowitz. – Mode of Access : www.jstor.org/stable/2770891
101. Bircan T. Diversity, Perception and Ethnocentrism. A Multilevel Analysis of Ethnocentrism in Belgian Communities [Electronic Resource] / Tuba Bircan. – Mode of Access : <https://soc.kuleuven.be/web/files/11/72/W13-65.pdf>
102. Blum L. Ethnicity, Disunity and Equality / Lawrence Blum // *Contemporary Debates in Social Philosophy* / [Laurence Thomas (ed.)]. – Chicester : Wiley-Blackwell, 2007. – P. 193 – 211.

103. Bonacich E. Theory of Middleman Minorities / E. Bonacich // American Sociological Review. – 1973. – Vol. 38 (October). – Pp. 583-594.
104. Bowen J. The Myth of Global Ethnic Conflict / John Bowen // Journal of Democracy. – 1996. – Vol. 7. № 4. – P. 3-14.
105. Brubaker R. Ethnicity without groups / Rogers Brubaker. – Cambridge : Harvard University Press, 2006. – 296 p.
106. Butler J. Who Sings the Nation-State? Language, Politics, Belonging / Judith Butler, Gayatri Chakravorty. – Chicago : The University Chicago Press, 2007 - 128 p.
107. Chandra K. What is Ethnic Identity and Does It Matter? / Kanchan Chandra // Annual Review of Political Sciences. - 2006. – № 9. – P. 397-424.
108. Cheung Y. W. Approaches to Ethnicity: Clearing Roadblocks in the Study of Ethnicity and Substance Abuse / Y. W. Cheung // International Journal of Addictions. – 1993. – Vol. 28. – № 12. – P. 1209-1226.
109. Chavez A. Racial and Ethnic Identity and Development [Electronic Resource] / Alicia Chavez, Florence Guido-DiBrito. – Mode of Access : <http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic551690.files/Chavez%20and%20Guido%20Debritto.pdf>
110. Chiesa L. Subjectivity and Otherness: A Philosophical Reading of Lacan (Short Circuits) / Lorenzo Chesa. – The MIT Press, 2007. – 248 p.
111. Cresswell J. Including Social Discourses and Experience in Research on Refugee, Race and Ethnicity / James Cresswell // Discourse & Society. – 2012. – Vol. 23. - № 5. – P. 553-575.
112. Calcutt L. Conceptualising Otherness: An Exploration of the Cosmopolitan Schema [Electronic Resource] / Lyn Calcutt, Ian Woodward, Zlatko Skrbis. – Mode of Access : http://www98.griffith.edu.au/dspace/bitstream/handle/10072/30000/6169_pdf.jsessionid=B0214FB21B1D479AB87C37A914F569F?sequence=1
113. Dacyl J (ed.). Management of Cultural Pluralism in Europe / Janina Dacyl. – Edsbruk : Akademityck, 1995. – 469 p.
114. Dervin F. Cultural Identity, Representation and Othering / [Electronic Resource] / Fred Dervin. – Mode of Access : users.utu.fi/freder/dervinhandbookcorrect.pdf
115. Desmet K. Culture, Ethnicity, Diversity [Electronic Resource] / Klaus Desmet, Ignacio Ortu-Ortin, Roman Wacziarg. – Mode of Access : http://www.anderson.ucla.edu/faculty_pages/romain.wacziarg/downloads/culture.pdf
116. Diversity in Action. Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe / [Edited by Anna-Mária Bíró and Petra Kovács]. – Budapest : Local Government and Public Service Reform Initiative, 2001. – 390 p.
117. Diversity of Race. Sociological and Philosophical Content [Electronic Resource]. – Mode of Access : <https://www.ukessays.com/essays/sociology/diversity-of-race-and-ethnicity-sociology-essay.php>
118. Durand R. Sameness, Otherness? Enriching Organizational Change Theories with Philosophical Considerations on the Same and the Other / Rodolphe Durand,

- Ronald Caroli // Academy of Management Review. – 2006. – Vol. 31. – № 1. – P. 93-114.
119. Durovic J. Intercultural Communication and Ethnic Identity [Electronic Resource] / Jedena Durovic. – Mode of Access : <http://immi.se/intercultural/nr16/durovic.htm>
120. Eriksen T. Ethnic Identity, National Identity and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experience [Electronic Resource] / Thomas Eriksen. – Mode of Access : https://www.academia.edu/2035912/Ethnic_Identity_National_Identity_and_Intergroup_Conflict
121. Eriksen T. The Epistemological Status of the Concept of Ethnicity [Electronic Resource] / Thomas Eriksen // Mode of Access : https://www.ufpe.br/nepe/publicacoes/publicacoes_13.pdf
122. Ethnic Identity [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://www.uky.edu/Classes/FAM/357/fam544/ethnic_identity.htm
123. Ethnicity [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://what-when-how.com/sociology/ethnicity/>
124. Ethnicity Is Now Seen as a Major Feature of the Social Structure [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://www.bristol.ac.uk/media-library/sites/ethnicity/migrated/documents/ethnicity10.pdf>
125. Ethnic/Racial Identity [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://internal.psychology.illinois.edu/~lyubansk/Conflict/Identity.htm>
126. Fearon J. Ethnic Structure and Cultural Diversity around the World: A Cross-National Data Set on Ethnic Groups [Electronic Resource] / James Fearon. – Mode of Access : <http://web.stanford.edu/group/ethnic/workingpapers/egroups.pdf>
127. Fearon J. Ordinary Language and External Validity: Specifying Concepts in the Study of Ethnicity [Electronic Resource] / James Fearon, David Laitin / Mode of Access : <https://web.stanford.edu/group/fearon-research/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/Ordinary-Language-and-External-Validity-Specifying-Concepts-in-the-Study-of-Ethnicity.pdf>
128. Fearon J. What Is Identity (As We Now Use the Word)? [Electronic Resource] / James Fearon. – Mode of Access: [http://www.seminario2005.unal.edu.co/Trabajos/Fearon/What%20is%20identity%20\(as%20we%20now%20see%20the%20world\).pdf](http://www.seminario2005.unal.edu.co/Trabajos/Fearon/What%20is%20identity%20(as%20we%20now%20see%20the%20world).pdf)
129. Fisher M. 2013. A Revealing Map of the World's Most and Least Ethnically Diverse Countries [Electronic Resource] / Max Fisher. – Mode of Access: <http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2013/05/16/a-revealing-map-of-the-worlds-most-and-least-ethnically-diverse-countries/>
130. Fishman J. (ed.). Language Loyalty in the United States: The Maintenance and Perpetuation of Non-English Mother Tongues by American Ethnic and Religious Groups / Joshua Fishman. – The Hague : Mouton & Co., 1966. – 478 p.
131. Florea I. A. Symbolic Ethnic Borders in the Virtual Space [Electronic Resource] / I. A. Florea. – Mode of Access : www.urmila.de/UDG/Lehre/ws0405/Florea_essay_WS0405.pdf

132. Foucoult Michel. Andere Raeume. In Wentz Martin (Hg.). Stadt-Raeume. – Frankfurt a. M./New York, 1991. – Pp. 65 -72.
133. Galkina H. Theoretical Approaches to Ethnic Identity [Electronic Resource] / Helen Galkina. – Mode of Access : <http://xroads.virginia.edu/~DRBR2/galkina.html>
134. Gans H. J. Symbolic Ethnicity: The Future of ethnic Groups and Cultures in America / H. J. Gans / [W. Sollars (ed.)] // Theories of Ethnicity: A Classical Reader. – New York : New York University Press, 1996. – P. 425-459.
135. Geismar L. A Scale for the Measurement of Ethnic Identification / Ludwig Geismar // Jewish Social Studies. – 1954. – Vol. 16. - № 1. – P. 33-60.
136. Gellner E. Nations and Nationalism. Second Edition / Ernest Gellner. – Ithaca: Cornell University Press, 2009. – 208 p.
137. Gil-White F. The Study of Ethnicity and Nationalism Needs Better Categories / Francisco Gill-White // Journal of Bioeconomics. – 2005. – Vol. 7. – Issue 3. – P. 239-270.
138. Glazer N. Beyond the Melting Pot: the Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City / N. Glazer, D. Moynihan. - Cambridge, MA: MIT Press, 1970. - 363 p.
139. Green E. Redefining Ethnicity [Electronic Resource] / Elliott Green. - Mode of Access : personal.lse.ac.uk/greened/ISA.pdf
140. Grier P. (ed.). Identity and Difference. Studies in Hegel's Logic, Philosophy of Spirit and Politics / Philip Grier. – New York : State University of New York Press, 2007. – 289 p.
141. Hale H. Explaining Ethnicity / Henry Hale // Comparative Political Studies . – 2004. – Vol. 37. – № 4. – P. 458-485.
142. Hansen M. L. The Problem of the Third Generation / M. L. Hansen // Commentary. – 1952. – Vol. 14. - № 5. – P. 492-500.
143. Hechter M. Group Formation and the Cultural Division of Labor / M. Hechter // American Journal of Sociology. - 1978. - Vol. 83. - № 2. – P. 293-318.
144. Heckmann F. Ethnische Minderheiten, Volk und Nation; Soziologie inter-ethnischer Beziehungen / Friedrich Heckmann. – Stuttgart : Ferdinsnd Enke Verlag, 1992. – 279 p.
145. Heimonen M. Pluralism and Minority Rights in Music Education: Implications of the Legal and Social Philosophical Dimension [Electronic Resource] / Marja Heimonen, David G. Herbert // Mode of Access: <http://www-usr.rider.edu/~vrme/v15n1/visions/Pluralism%20and%20Minority%20Rights%20in%20Music%20Education.Heimonen%20and%20Hebert.pdf.pdf>
146. Hiebert P. Ethnocentrism: Western Images of Others and Otherness / Paul Hiebert // Ethnicity (Bob Priest,ed.). – Oxford : Oxford Press, 2006 [Electronic Resource]. – Mode of Eccess: <http://hiebertglobalcenter.org/blog/wp-content/uploads/2013/04/8-Ethnocentrism-Western-Images-of-Others-and-Otherness.pdf>

147. Hilton J. Stereotypes / James Hilton, William von Hippel // *Annual Review of Psychology*. – 1996. – № 47. – P. 237-271.
148. Hinman L. A Bibliographical Survey on Philosophical Literature on Diversity and Ethical Theory [Electronic Resource] / Lawrence Hinman. – Mode of Access : <http://ethics.sandiego.edu/theories/Race/>
149. Hirschman C. How to Measure Ethnicity: An Immodest Proposal / Charles Hirschman // *Challenges of Measuring an Ethnic World. Science, Politics and Reality. Proceedings of the Joint Canada-United States Conference on the Measurement of Ethnicity*. April 1-3, 1992. – Ottawa : STATISTICS CANADA, 1993. – P. 547-560.
150. Holly T. H. National Identity: Civic, Ethnic, Hybrid and Atomised Individuals / T. H. Holly // *Europe-Asia Studies*. – 2009. – Vol. 61. – № 1. – P. 1-28.
151. Horowitz D. *Ethnic Groups in Conflict* / Donald Horowitz. – Berkeley : University California Press, 1985. – P. xii, 697.
152. I'Anson C. Otherness and Blackness [Electronic Resource] / Chioke I'Anson. – Mode of Access : <http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2395&context=etd>
153. Identity (social science) / [Electronic Resource]. – Mode of Access : [en.wikipedia.org/wiki/Identity_\(social_science\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Identity_(social_science))
154. IDENTITY (Social Science) / [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://what-when-how.com/social-sciences/identity-social-science/>
155. Isajiw W. Definition and Dimensions of Ethnicity: A Theoretical Framework / Wsevolod Isajiw [Electronic Resource] / Mode of Access : https://tspace.library.utoronto.ca/retrieve/132/Def_DimofEthnicity.pdf
156. Jackman M. Prejudice, Tolerance and Attitudes toward Ethnic Group / Mary Jackman // *Social Science Research*. – 1977. – № 6. – P. 145-169.
157. Jayasanker L. Sameness in Diversity: Food Culture and Globalization in San Francisco Bay Area and America, 1965-2005 / Laresh Jayasanker. – Austin : The University of Texas at Austin, 2008. – 381 p.
158. Jewtuch W. Ethnischer Antagonismus und ethnische Solidarität in den Ländern Nordamerika / Wolodymyr Jewtuch // *Migrationsforschung*. – 1989. – Heft 22.
159. Joireman S. Nationalism and Political Identity / Sandra Joireman. – London ; New York : Continuum, 2003. – P. 6-8.
160. Kallen H. *Culture and Democracy in the United States: Studies in Group Psychology of the American Peoples* / H. Kallen. – New York : Boni and Liveright, 1924. – 250 p.
161. Kallen H. *Cultural Pluralism and the American Idea: An Essay in Social Philosophy* / H. Kallen. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1956. –
162. Kastroyano R. Codes of Otherness / Riva Kastroyano // *Social Research*. – 2010. – Vol. 77. – № 1. – P. 79-100.
163. Katz J. H. *The Challenges of Diversity* / J. H. Katz / [C. Woolbright (ed.)]. *College Unions at Work. Monograph No. 11*. – Bloomington, Ind. : Association of College Unions-International, 1989. – P. 1-17.

164. Kemenyfi R. The Notion of Ethnic Space / Robert Kemenefi // *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. – 2011. – 3,2.
165. Kulyk V. The Politics of Ethnicity in Post-Soviet Ukraine: Beyond Brubaker / Volodymyr Kulyk // *Journal of Ukrainian Studies*. – 2001. – Vol. 26. - № 1-2. – P. 197-221.
166. Kusio U. The Stranger/Other in Poland in the Context of Unifying Europe / Ursula Kusio // *Contemporary Problems of Social Change: Polish and Ukrainian Experience*. – Kyiv : SPA «Interservice» Ltd., 2015. – P. 216-227.
167. Kymlicka W. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights / Will Kymlicka. – Oxford : Clarendon Press, 1995. – 296 p.
168. Laurence J. The Effect of Ethnic Diversity and Community Disadvantage on Social Cohesion: A Multi-Level Analysis of Social Capital and Interethnic Relations in UK Communities / James Laurence // *European Sociological Review*. – 2011. – Volume 27 1. – № 1. - P. 70-89.
169. Legrand P. Ethnizität-Kontroverse – zwischen konstruierter Objektivität und subjektivem Konstrukt / Philipp Legrand. – *Tabularasa. Zeitung für Gesellschaft & Kultur*. – 2011. – № 63.
170. Levitt P. Towards an Understanding of Transnational Community Forms and Their Impact on Immigrant Incorporation [Electronic Resource] / Peggy Levitt. – Mode of Access : https://migration.ucdavis.edu/rs/more.php?id=47_0_3_0
171. Light I. Ethnicity and Business Enterprise / I. Light // *Making it in America* | Ed. by M. Stolarik and M. Friedman. – London and Toronto: Associated University Press, 1986. – P. 13-32.
172. Li Sherry Xin. Social Identities, Ethnic Diversity and Tax Moral [Electronic Resource] / Sherry Xin Li. – Mode of Access : ssrn.com/abstract=1422121
173. Martinello M. Researching and Teaching in the Field of Ethnic and Racial Studies : A View from Continental Europe [Marco Martinello] // *Ethnic and Racial Studies*. – 2003. - Vol. 26. - № 3. – P. 537-545.
174. Medina J. Pragmatism and Ethnicity: Critique, Reconstruction and the New Hispanic / José Medina // *Metaphilosophy*. – 2004. – Vol. 35. - № ½. – P. 115-146.
175. Melançon J. Multinationalism and Polyethnicity in the Canadian Philosophy of Multiculturalism [Electronic Resource] / Jérôme Melançon. – Mode of Access : <http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2012/Melancon.pdf>
176. Mihulka D. Tolerance or Acceptance – Ethnic Attitudes in Contemporary Poland: An Analysis of Empirical Studies [Electronic Resource] / Dorota Mihulka. – Mode of Access : orgs.bloomu.edu/gasi/Proceedings/PDFs/Mihulka.pdf
177. Mineva S. Identity, Otherness and Their Postmodern Ethical Discourse / S. Mineva // *European Journal of Science and Theology*. – 2007. – Vol. 3. – № 2. – P. 31 – 39.
178. Miske D. Othering Otherness – Stephen Mucke's Fictocriticism and the Cosmopolitan Vision [Electronic Resource] / Dennis Miske // Mode of Access: http://www.academia.edu/5816850/Othering_Otherness_Stephen_Mueckes_Fictocriti

- cism_and_the_Cosmopolitan_Vision_DENNIS_MISCHKE_Postcolonial_Studies_Alterity_and_the_Cosmopolitan_Imagination
179. Multiculturalism: A Policy Response to Diversity [Electronic Resource] . – Mode of Access : www.unesco.org/most/sydpaper.htm
180. Multikulturalität und Multiethnizität in Mittel-, Ost- und Südosteuropa / Herausgegeben von Ernst-Peter Brezovszky, Arnold Supan, Elisabeth Vyslonzil. – Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 1999.
181. Nagel J. Ethnic Mobilization in New and Old States: An Extension of the Competitive Model / Jane Nagel, S. Olzak // Social Problems. – 1982. – Vol. 30. – P. 127-143.
182. Nichter M. Conceptualization of Self, Ethnic Identity and the Experience of Acculturation [Electronic Research] / Mary Nichter. – Mode of Access : <http://www.shsu.edu/piic/spring2001/nichter.htm>
183. Novak M. Unmeltable Ethnics: Politics and Culture in American Life / Michal Novak. – New Jersey : Transaction Publisher, 1995. – 486 p.
184. O IS for Othering. Scott Thornbury Blog [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://scottthornbury.wordpress.com/2012/04/08/o-is-for-othering/>
185. Onbelet L. Imaging the Other: The Use of Narrative as an Empowering Practice [Electronic Resource] / Lisa Onbelet // Mode of Access : <http://www.mcmaster.ca/mjtm/3-1d.htm>
186. Osborn P. Philosophies of Race and Ethnicity / Peter Osborn, Stella Sandford (eds.). – London and New York : Continuum, 2002. – 220 p.
187. Other. From Wikipedia, the Free Encyclopedia [Electronic Resource]. – Mode of Access : en.wikipedia.org/wiki/Other
188. Othering. Aus Wikipedia, der freien Enzyklopädie [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://de.wikipedia.org/wiki/Othering>
189. Riggs F. The Modernity of Ethnic Identity and Conflict / Fred Riggs // International Political Science Review. – 1998. – Vol.19. – № 3. – P. 269-288.
190. Phinney J. Ethnic Identity, Immigration and Well-Being: An Interactional Perspective / Jaen Phinney, Gabriel Horenczyk, Karmela Liebkind, Paul Vedder // Journal of Social Issues. - 2001. – Vol. 57. - № 3. – P. 493 – 510.
191. Phinney J. Conceptualization and Measurement of Ethnic Identity: Current Status and Future Directions / Jean Phinney, Anthony Ong // Journal of Counseling Psychology. – 2007. – Vol. 54. – № 3. – P. 271-281.
192. Pichler F. Theoretical and Methodological Backgrounds for the Studies of European, National and Regional Identities of Ethnic Minorities in European Borderlands. Research Report # 01/ F. Pilcher, I. Vassiliev, T. Agarín and Others. – Aberdeen : University of Aberdeen, 2011. – 104 p.
193. Pozniak O. Problems of Migrant Integration in Ukraine [Electronic Resource] / Oleksii Pozniak. – Mode of Access : <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-RR-2012-45.pdf>

194. Program Schedule//2015. The Association for the Study of Nationalities 2015 World Convention. Columbia University, 23-25 April 2015 [Electronic Resource]. – Mode of Access : nationalities.org/conventions
195. Quintana S. Racial and Ethnic Identity. Developmental Perspectives and Research / Stephen Quintana // Journal of Counseling Psychology. – 2007. – Vol. 54. – № 3. – P. 259-270.
196. Riggs F. The Modernity of Ethnic Identity and Conflict / Fred Riggs // International Political Science Review. – 1998. – Vol.19. – № 3. – P. 269-288.
197. Said E. Orientalism / Edward Said. – London: Penguin Books, 2003. – 396 p.
198. Salway S. Can the Quality of Social Research on Ethnicity Be Improved through the Introduction of Guidance? Findings from a Research Commissioning Pilot Exercise / Sarah Salway, Ruth Barley, Peter Gerrish, Kate Higginbottom, Gina and Ellison // International Journal of Social Research Methodology. – 2012. – Vol. 15. – № 5. – P. 385-401.
199. Sameness – Otherness, or Everyone Is the Same in a Different Way [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://rodolphedurand.com/wp-content/uploads/2012/09/Durand_Calori_AMR_2006.pdf
200. Schaeffer M. Ethnic Diversity and Social Cohesion [Electronic Resource] / Merlin Schaeffer. – Mode of Access : http://www.migrationeducation.org/fileadmin/uploads/SCHAEFFER_01.pdf
201. Schiller N. Beyond Methodological Ethnicity: Local and Transnational Pathways of Immigrant Incorporation [Electronic Resource] / Nina Schiller. – Mode of Access : https://dspace.mah.se/bitstream/handle/2043/7491/WB%202_08%20MUEP.pdf?sequence=3
202. Schöpflin G. Minorities and Democracy / Georg Schöpflin // Diversity in Action. Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe | Edited by Anna-Mária Bíró and Petra Kovács. – Budapest : Local Government and Public Service Reform Initiative, 2001. – P. 5-18.
203. Smith M. Postmodernism, Urban Ethnography and the New Social Space of Ethnic Identity / Michael Smith // Theory and Society. – 1992. – Vol. 21. – Issue 4. – P. 493-531.
204. Smith T. The Subjectivity of Ethnicity [Electronic Resource] / Tom Smith. – Mode of Access : <https://gssdataexplorer.norc.umd.edu/download>
205. Sollors W. Beyond Ethnicity: Consent and Descent in American Culture / Werner Sollors. – Oxford : Oxford University Press, 1986. – 298 p.
206. Spivak Gayatri Chakravorty. Who Claims Alterity / Gayatri Chakravorty Spivak / [Barbara Kruger, Phil Mariani (ed.)]. Remaking History. Dia Art Foundation. Discussions in Contemporary Culture. – № 4. – Washington: Bay Press, 1989. – P. 269 - 292.
207. Staszak J.-F. Other/Otherness [Electronic Resource] / Jean-François Staszak. – Mode of Access : www.unige.ch/sciences-societe/geo/collaborateurs/publicationsJFS/OtherOtherness.pdf

208. Stender W. Ethnische Erweckungen. Zum Funktionswandel von Ethnizität in modernen Gesellschaften – ein Literaturbericht / Wolfram Stender // *Mittelweg* 36. – 2000. – № 4. – P. 65-82.
209. Syed M. A Two-Factor Model of Ethnic Identity Exploration: Implication for Identity Coherence and Well-Being [Electronic Resource] / Moin Syed and Richard M. Lee, Brian E. Armeata, Adriana J. Umana-Taylor, Que-Lam Huynh. – Mode of Access : <http://sethschwartz.info/wp-content/uploads/2010/08/Ethnic-Identity-Exploration-Pepper1.pdf>
210. Tajfel H. The Social Identity Theory of Inter-Group Behavior / Henri Tajfel, John Turner / [S. Worchel, W. Austin (eds.)]. *Psychology of Intergroup Relations*. – Chicago : Nelson-Hall, 1986. – P. 7-24.
211. Teleky R. «Entering the Silence»: Voice, Ethnicity, and the Pedagogy of Creative Writing / Richard Teleky // *MELUS*. – 2001. – Vol. 26. – № 1. – P. 201-219.
212. Torres S. Understanding of Ethnic “Otherness” in Relation to Elderly Care Provision/Reciprocity: Empirical Insights from Sweden [Electronic Resource] / Sandra Torres // http://sites.brunel.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0004/253966/Sandra-Torres-Understanding-of-Ethnic-Otherness.pdf
213. Trimble J. Ethnic Identity [Electronic Resource] / Joseph Trimble, Rayan Dickson. – Mode of Access : http://pandora.cii.wvu.edu/trimble/research_themes/ethnicity_identity.htm
214. Tsai J. Why and How Researchers Should Study Ethnic Identity, Acculturation and Cultural Orientation / Jeanne Tsai, Yulia Chentsova-Dutton, Ying Wong // *Asian American Psychology: The Science of Lives in Context* | Nagayama Hall, Gordon G., Okazaki Sumie (eds.). – Washington, DC, US : American Psychological Association, 2002. – P. 41 – 65.
215. United Nation News Centre. 2013. Number of International Migrants Rises Above 232 Million, UN Reports [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=45819&Cr=migrants&Cr1=#.Ux2pzs59tKA>
216. Van den Berghe Pierre. The Ethnic Phenomenon / Pierre van den Berghe. – New York : Elsevier, 1981. – 301 p.
217. Van Houtum Henk. Bordering, Ordering and Othering / Henk van Houtum, Ton van Naerssen // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. – 2002. – Vol. 93. - № 2. – P. 125-136.
218. Virkama A. From Othering to Understanding: Perceiving ‘Culture’ in Intercultural Communication, Education and Learning / Anna Virkama / [V. Korhonen (ed.)] // *Cross-Cultural Lifelong Learning*. – Tampere : Tampere University Press, 2010. – P. 39-60.
219. Waldinger R. Ethnicity and Entrepreneurship / R. Waldinger, E. Aldric // *Annual Review of Sociology*. – 1990. – № 16. – P. 111-135.
220. Wan E. A Review of the Literature on “Ethnicity” and “National Identity” and Related Missiological Studies [Electronic Resource] / Enoch Wan, Mark

- Vanderwerf. – Mode of Access : ojs.globalmissiology.org/index.php/english/article/view/194/542
221. Ward R. Ethnic Communities and Ethnic Business: An Overview / R. Ward // Journal of Ethnic and Migration Studies. – 1983. – Volume 11. – Issue 1-2. – P. 1-9.
222. Warner L. New World Encyclopedia / Lloyd Warner // [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://www.newworldencyclopedia.org/entry/W._Lloyd_Warner
223. Waters M. Social Science and Ethnic Options / Mary Waters // Ethnicities. – 2009. – Vol. 9. - № 1. – P. 130 – 135.
224. Weidmann N. Representing Ethnic Groups in Space: A New Dataset [Electronic Resource] / Nils Weidmann, Rod Jan, Cederman Lars-Erik. Mode of Access : <https://www1.ethz.ch/icr/data/other/greg/weidmann10greg.pdf>
225. Why Ethnic Marketing? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.manifolddatamining.com/html/products/ethnicmarketing.html>
226. Wiater W. Tolerance and Education in Multicultural Societies / Werner Wiater, Doris Manschke. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2011. – 142 p.
227. Wokabi F. Ethnicity and Globalization [Electronic Resource] / Francis Wokabi, Stephen Owino // Mode of Access: <http://www.crvp.org/conf/istanbul/abstracts/Wokabi%20and%20Owino.htm>
228. Wolff S. Ethnic Minorities in Europe: The Basic Facts [Electronic Resource] / Stefan Wolff. – Mode of Access : www.stefanwolff.com/files/min-eu.pdf
229. Yevtukh V. Russkiye in Ukraine: Myths Versus Realities or Vice Versa / Volodymyr Yevtukh // Ethnicity: Ukrainian Perspectives. General Introduction. – Warsaw-Kiev : DUX Sp. z o.o., 2013. – P. 89-103.
230. Yevtukh.info. Ethnicity: Selected Works [Electronic Resource]. – Mode of Access : yevtukh.info
231. Zevallos Z. The Other Sociologist – Analysis of Difference... [Electronic Resource] / Zuleyka Zevallos. – Mode of Access : othersociologist.com/otherness-resources/

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Етнічна диверсифікація сучасного світу (приклади країн з поліетнічним складом населення)

Австралія. Населення: 21,5 млн чол. (2011 р.). Етнічний склад: англійці – 36,1 %; австралійці – 35,4 %; ірландці – 10,4 %; шотландці – 8,9 %; італійці – 4,6 %; німці – 4,5 %; китайці – 4,3 %; індійці – 2, %; греки – 1,9 %; голландці – 1,7 %; ліванці – 0,92 %; вірмени – 0,82 %; новозеландці – 0,81 %; філіппінці – 0,81 %; мальтійці – 0,77 %; хорвати – 0,59 %; австралійські аборигени – 0, 58 %; валійці – 0,57 %; серби – 0,48 %; індонезійці – 0,47 %; іспанці – 0,42 %; македонці – 0,42 %; сінгалезьці – 0,37 %; американці – 0,28 %; французи – 0,5 %; південноафриканці – 0,4 %; угорці – 0,3 %; росіяни – 0,3 %; турки – 0,3 %; українці – 0,1 %.

Австрія. Населення: 8,4 млн чол. (2011 р.). Етнічний склад: австрійці – 91,1 %; вихідці із колишньої Югославії (хорвати, словени, серби, босняки) – 4,0 %; турки – 1,6 %; німці – 0,9 %; інші та невизначені – 2,4 % (перепис 2001 р.).

Бельгія. Населення: 11,041 млн чол. (2012 р.). Етнічний склад: фламандці – 58 %; валлонці – 31 %; інші – 2007 р. (італійці – 171 918, французи – 125 061, голландці – 116 970, марокканці – 80 579, португальці – 43 509, іспанці – 42 765, турки – 39 419, німці – 37 621) – громадяни Бельгії; іммігранти (2012 р.): марокканці – 450 000, турки – 220 000.

Болгарія. Населення: 7,3 млн чол. (2011 р.). Етнічний склад: болгари 83,9 %; турки – 9,4 %; цигани – 4,7 %; інші – 2,0 %.

Велика Британія. Населення: 63,181 млн чол. (2011 р.). Етнічний склад: білі британці – 85,67 %; білі інші – 5,27 %; індійці – 1,8 %; пакистанці – 1,6 %; ірландці – 1,2 %; змішаного етнічного походження – 1,2 %; чорношкірі з Карибів – 1,0 %; чорношкірі африканці – 0,8 %; бангладешці – 0,5 %; вихідці із азійських країн – 0,4 %; китайці – 0,4 %; інші – 0,4 %; чорношкірі інші – 0,2 %.

Вірменія. Населення: 3,262 млн чол. (2010 р.). Етнічний склад: вірмени – 97,9 %; єзиди – 1,3 %; росіяни – 0,5 %; асирійці – 0,1 %.

Грузія. Населення – 4,5 млн чол. (2012 р.). Етнічний склад: грузини – 83,3 %; аzeri – 6,5 %; вірмени – 5,7 %; руськіє – 1,5 %; інші – 2,5 %.

Данія. Населення: 5,45 млн чол. (2006 р.). Етнічний склад: датчани – 87,0 %; вихідці із скандинавських країн – 8,5 %; інші національності (інуїти, фарерці, німці) – 4,5 %.

Ірландія. Населення: 4,558 млн чол. (2011 р.). Етнічний склад: ірландці – 87,0 %; інші білі – 7,5 %; азійці – 1,3 %; чорні – 1,1 %; змішаного етнічного походження – 1,1 %; невизначеного етнічного походження – 1,6 % (перепис 2006 р.).

Іспанія. Населення: 47,15 млн чол. (2011 р.). Етнічний склад: касталійські іспанці – 74,4 %; каталанці – 6,4 %; баски – 1,6 %; цигани – 1,2 %; інші (вихідці із колишніх іспанських колоній: кубинці, аргентинці, еквадорці, пуерторіканці, чилійці, уругвайці; африканці і азійці; східноєвропейці: росіяни, серби, хорватці, босняки, українці, албанці; вихідці із країн Європейського Союзу: британці, румуни, португальці, поляки, німці) – 16,4 %.

Італія. Населення: 59,57 млн чол. (2011 р.). Етнічний склад: італійці – 93,52 %; румуни – 1,32 %; вихідці із країн Північної Америки – 1,01 %; вихідці із азійських країн – 0,74 %; албанці – 0,73 %; вихідці із країн Латинської Америки – 0,50 %; вихідці із країн Центральної і Південної Африки – 0,44 %; китайці – 0,28 %; українці – 0,26 %; інші – 1,19 % (2009 р.).

Канада. Населення: 33,476 млн чол. (2011 р.). Етнічний склад: етнічні групи європейського походження – 76,7 % (англійці – 21,0 %; французи – 15,8 %; шотландці – 15,1 %; ірландці – 13,9 %; німці – 10,2 %; італійці – 4,6 %; українці – 3,9 %; голландці – 3,3 %;); етнічні групи азійського походження – 14,2 %; аборигенне населення – 4,3 %; чорні – 2,9 %; латиноамериканці – 1,2 %; багаторасове населення – 0,5 %; інші – 0,3 %.

Латвія. Населення: 2,217 млн чол. (2012 р.). Етнічний склад: латиші – 62,1 %; росіяни – 26,9 %; білоруси – 3,3 %; українці – 2,2 %; поляки – 2,2 %; литовці – 1,2 %; євреї – 0,3 %; цигани – 0,3 %; німці – 0,1 %; естонці – 0,1 %; інші та невизначені – 1,3 %.

Литва. Населення: 2,972 млн чол. (2013 р.). Етнічний склад: литовці – 84,2 %; поляки – 6,6 %; росіяни – 5,8 %; білоруси – 1,2 %; українці – 0,5 %; цигани – 0,1 %; інші та невизначені – 1,6 %.

Люксембург. Населення: 524,8 тис. чол. (2012 р.). Етнічний склад: люксембурзці; вихідці із Бельгії, Франції, Італії, Німеччини, Португалії; іммігранти складають 37 % усього населення країни.

Молдова. Населення: 3,559 млн чол. (2013 р.). Етнічний склад: молдавани – 75,8 %; українці – 8,4 %; росіяни – 5,9 %; гагаузи – 4,4 %; румуни – 2,2 %; болгары – 1,9 %; інші – 1,4 %.

Нідерланди. Населення: 16,751 млн чол. (2013 р.). Етнічний склад: голландці – 80,7 %; вихідці із інших країн Європейського Союзу – 5,0 %; голландці із євразійських країн – 2,4 %; турки – 2,2 %; марокканці – 2,0 %; вихідці із Суринаму – 2,0 %; вихідці із країн Карибського басейну – 0,8 %; інші – 4,8 %.

Німеччина. Населення: 81,799 млн чол. (2010 р.). Етнічний склад: німці – 81,0 %; турки – 4,0 %; вихідці із азійських країн – 3,2 %; поляки – 2,0 %; росіяни і вихідці із інших східноєвропейських країн – 1,7 %; вихідці із африканських країн – 1,0 %; змішаного походження або ж невизначені – 2,0 %; інші – 1,8 %.

Норвегія. Населення: 5,063 млн чол. (2013 р.). Етнічний склад: норвежці – 86,0 %; саамі – 1,3 %; інші (лісові фіни, квени, рома, євреї, сучасні іммігранти) – 12,7 %.

Північна Ірландія. Населення: 1,775 млн чол. (2009 р.). Етнічний склад: англо-ірландці, шотландо-ірландці – 1,0 млн; корінні жителі (ірландці-католики) – 500 тис.

Польща. Населення: 38,54 млн чол. (2012 р.). Етнічний склад: поляки – 94,0 %; сілезійці – 0,9 %; білоруси – 0,08 %; німці – 0,07 %; українці – 0,04 %; інші – 4,01 %.

Португалія. Населення: 10,487 млн чол. (2012 р.). Етнічний склад: португальці – 96,87 %; інші – 3,13 %.

Росія. Населення: 143,548 млн чол. (2013 р.). Етнічний склад: руськіє-росіяни – 80,90 %, татари – 3,87 %, українці – 1,41 %, башкири – 1,15 %, чуваші – 1,05 %, чеченці – 1,04 %, інші (близько двохсот етнічностей) – 11,42 %.

Румунія. Населення: 19,952 млн чол. (2014 р.). Етнічний склад: румуни – 88,92 %, угорці – 6,50 %, цигани – 3,29 %, українці – 0,27 %, інші – 1,02 %.

Словенія. Населення: 2,058 млн чол. (2013 р.). Етнічний склад: словенці – 80,00 %, хорвати – 2,80 %, серби – 2,40 %, боснійці – 1,40 %, угорці – 0,07 %, інші – 5,50 %.

США. Населення: 318,548 млн чол. (2014 р.). Етнічний склад: біле населення – 77,7 % (німці – 17 %, ірландці – 10 %, англійці – 8 %, італійці – 5 %, французи – 3,5 %, поляки – 2,9 %, шотландці – 1,6 %, голландці – 1,5 %, норвежці – 1,5 %, шведи – 1,3 %); латиноамериканці – 17,1 %; афроамериканці – 13,2 %; азійці – 5,3 %; індіанці і корінні мешканці Аляски – 1,2 %; гаїтянські корінні мешканці

та мешканці островів Тихого океану – 0,2 %; мультирасові (мультиетнічні) групи мешканці – 2,4 %.

Таїланд. Населення: 66,720 млн чол. (2011 р.). Етнічний склад: етнічні тайці (центральні, північно-східні, південні, китайські) – 95,9 %; бурмези – 2,0 %; інші – 1,3 %; невизначені – 0,8 %.

Україна. Населення: 45,6 млн (2012 р.). Етнічний склад: українці – 77,8 %; руськіє – 17,3 %; білоруси – 0,6 %; молдовани – 0,5 %; кримські татари – 0,5 %; болгари – 0,4 %; угорці – 0,3 %; румуни – 0,3 %; поляки – 0,3 %; євреї – 0,2 %; інші – 1,8 %.

Фінляндія. Населення: 5,457 млн чол. (2014 р.). Етнічний склад: фінни – 96,6 %; інші (росіяни, естонці, шведи, саамі, рома) – 3,4 %.

Франція. Населення: 66,6 млн чол. (2014 р.). Етнічний склад: біле населення європейського походження (французи, італійці, іспанці, португальці, поляки, греки) – 85 %; вихідці із північноафриканських країн – 10,0 %; темношкіре населення з інших регіонів – 3,5 %; вихідці із азійських країн – 1,5 %.

Хорватія. Населення: 4,284 млн чол. (2011 р.). Етнічний склад: хорвати – 90,4 %, серби – 4,4 %, інші (босняки, угорці, італійці, словени, німці, чехи, рома, албанці, чорногорці тощо) – 5,2 %.

Швейцарія. Населення: 8, 01 млн (2012 р.). Етнічний склад: швейцарці – 94,0 % (німецькомовні – 65,0 %, французькомовні – 18,0 %, італомовні – 10,0 %, ретороманці – 1,0 %); інші (португальці, серби, турки, іспанці, вихідці із азійських країн) – 6,0 %.

Швеція. Населення: 9,6 млн чол. (2013 р.). Етнічний склад: шведи – 80,0 %; інші – фіни (2,4 %), вихідці із країн колишньої Югославії (2,06 %), іракці (1,74 %), поляки (0,91 %), іранці (0,84 %).

Додаток 2.

Наукові терміни етнодискурсу

Автохтонне населення – термін, що вживається для означення: 1) населення, яке (або їх предки) з давніх-давен проживало на даній території і відіграло вирішальну роль у етногенезі того чи іншого народу (тих чи інших народів); 2) туземного, аборигенного населення, яке зберігає традиційні системи життєзабезпечення, особливі форми господарської діяльності, культурницькі традиції, звичаї, обряди, сповідує древні релігії. Представниками першої групи є, наприклад, слов'яни – а. н. Європи, яке своїм корінням сягає часових глибин, вирізняється самобутньою духовною культурою, народними звичаями, традиціями, власним менталітетом. Слов'яни розселені у великій частині Європи, де вони складають титульну етнічну спільноту, скажімо, Білорусь, Польща, Росія, Словаччина, Чехії. Слов'яни мешкають також у багатьох інших країнах світу, де вони не є автохтонним населенням і складають меншинні групи. Другу групу а. н. представляють корінні жителі країн Африки, індіанці в Америці тощо, які і сьогодні зберігають значні елементи первісного укладу життєдіяльності, хоча у їх середовище проникають сучасні цивілізаційні норми. В Україні до автохтонного населення можна віднести предків українців, білорусів, росіян, котрі тривалий час проживали на територіях, які утворюють сучасну Україну й склали основу для формування трьох однойменних етнічних спільнот, із котрих українці сформували титульну спільноту, а білоруси та росіяни є нині етнічними меншинами України. Щодо кримських татар, лідери яких прагнуть того, щоб їх визнали корінним народом Криму, то це питання є дискусійним.

Акомодація етнічна (пристосування етнічне) (від латин. *assomodatio* - пристосовування) – етнічні практики у поліетнічних суспільствах, які передбачають: 1) взаємну адаптацію між етнічними організаціями (об'єднаннями) та тими, хто править суспільством (зазвичай, представники домінантної у суспільстві етнічної спільноти), у якому вони знаходяться; 2) ситуація, за якої домінантна група суспільства дозволяє іммігрантській групі облаштовувати своє поселенське та економічне життя, що забезпечує іммігрантській групі можливість пристосуватися до домінантних зразків поведінки, які вже існують в ареалі поселення іммігрантів. Термін а. спочатку вживався у мовознавстві й означає пристосування приголосних і голосних

звуків один до другого, ви слідом чого властивості перших поширюються на других. Останні у результаті цього втрачають деякі свої властивості. У практиках співіснування різних етнічних спільнот у рамках одного етнополітичного організму (держави) спільноти з більш слабким етнічним полем, прилаштовуючись до умов існування у довкіллі, втрачають такі властивості їх етнічності, як елементи мови країни походження (у результаті браку мовного середовища та матеріальних можливостей для його підтримання), відправлення релігійних ритуалів (із-за браку культових споруд), послаблення мережі інформаційних зв'язків у середині своєї спільноти (внаслідок дисперсного розселення у країні чи регіоні). Випадки свідомої відмови від певних етнічних маркерів (наприклад, зміна транскрипції прізвищ, запис в офіційних документах під новим прізвищем, обрання для себе іншої національності) пов'язані з прагненням тієї чи тієї частини спільноти, передусім, представників молодших поколінь, прискорити свою соціальну мобільність й інтегруватися у основне русло розвитку, яке, зазвичай, формує титульний етнос. Такі практики були властиві для США і Канади, коли іммігранти змінювали свої прізвища, для колишнього СРСР, коли чимало вихідців із тодішніх радянських республік записували себе росіянами, особливо під час переписів населення.

Акультурація (від латин. *acculturare*: *ad* – до, *cultura* - освіта, розвиток) – процес взаємовпливу культур, а також результат цього впливу, що характеризується сприйняттям однією з культур (частіше тією що менш розвинена, хоча теоретично можливим є і протилежний вплив, однак такі випадки фіксуються надзвичайно рідко, якщо ми, описуючи феномен взаємодії культур, користуємося терміном а.) елементів іншої, а також виникненням нових культурних явищ; процес, у ході якого індивід чи то група через контакт культур пізнає культурні характеристики інших індивідів чи то груп; акультурація – односторонній процес абсорбції (поглинення) однією культурою (більш розвиненою) інших (менш розвинених). Феномен акультурації почали вивчати у другій половині XIX-го такі американські дослідники-етнографи, як Х. Хоумз, В. Дж. Макджі, які акультурацію трактували, відповідно як уподібнення з іншою культурою та процес передачі елементів однієї культури іншій. У пізніших дослідженнях а. виділялися донорська та реципієнтна групи міжкультурної взаємодії (Р. Лінтон, Б. Малиновський, М. Мід, Л. Спайер, Р. Турнвальд, М. Херсковіц), підкреслювалося, що реципієнтна культура відбирає елементи культури в «культурному фокусі», адаптуючи, відкидаючи або синкретизуючи їх, що домінуюча спільнота примусовим шляхом спричиняє

«прямі культурні зміни» підлеглої спільноти, тоді як сама вільно обирає напрям культурного розвитку. Сучасні інтерпретації а., особливо на пострадянському просторі, значною мірою базуються на концепції Дж.Беррі про два чинники, які однаково діють у виборі так званих стратегій міжкультурної взаємодії. Ними є: а) збереження культури (якою мірою визнається необхідність підтримки культурної ідентичності) і участь в контактах (якою мірою меншості включаються в іншонаціональну культуру чи залишаються серед «своїх»). Залежно від варіантів відповідей на ці два основні питання Дж. Беррі визначив чотири стратегії акультурації: асиміляція (відмова від своєї культури й перехід у іншу культуру), сегрегація (збереження своєї етнокультурної ідентичності й утримання від контактів з культурою домінуючої спільноти чи то обмеження таких контактів), маргіналізація (за відсутності прагнення чи можливості зберігти свою етнокультурну самобутність й слабо вираженому бажанні інтенсивно контактувати з іноетнічним довкіллям) та інтеграція (збереження етнокультурної ідентичності у процесі міжетнічної взаємодії у широкому суспільному контексті). До речі, згідно з цією концепцією лідери етнічних спільнот мають право обирати будь-яку із стратегій; це залежить від того, які цілі вони ставлять для своєї спільноти, вступаючи у міжкультурну взаємодію.

Багатоетнічність (поліетнічність; мультиетнічність) – цим терміном визначається: **1)** ситуація співіснування у рамках однієї структурованої людської спільноти (етнополітичний, етносоціальний організм) осіб різного етнічного походження, носіїв різних етнокультурницьких традицій, етнічного менталітету; **2)** концепція, яка стверджує, що різні етнічні й мовні групи можуть безконфліктно, у взаємодії проживати у рамках однієї держави й розвивати свої мови та культури. Сьогодні практично усі країни світу є багатоетнічними; особливою строкатістю етнічного складу населення вирізняються такі країни, як Сполучені Штати Америки, Канада, Росія; значна кількість етнічних спільнот чи то вихідців із різних етносів налічується у Німеччині, Румунії, Франції, Швеції тощо. Україна є також країною з поліетнічним складом населення і ця поліетнічність посилюється з посиленням міграційних процесів, активним учасником котрих є сьогодні Україна. Тут мова йде про формування на основі іммігрантського компоненту нових етнічних спільнот. Моноетнічні країни на сучасній карті світу – виняток: до таких умовно можна віднести Болгарію, Південну та Північну Корею, деякі африканські країни, кордони яких утворювалися за етнічними маркерами.

Багатокультурність (мультикультурність) – термін, яким визначається: 1) ситуація співіснування у рамках однієї структурованої спільноти (етнополітичний, етносоціальний організми) носіїв різних культурницьких традицій; 2) термін, яким іменується концепція, котра підкреслює велике значення культурного плюралізму у суспільному розвитку сучасних людських спільнот та необхідності окремого простору, у рамках якого групи, носії різних культурницьких традицій можуть розвивати свої культури. Термін «багатокультурність (мультикультурність)» вперше був вжитий канадськими дослідниками етнонаціональних процесів у 1960-х рр. на заміну терміну «бікультуралізм», який на той час популяризувався Королівською комісією з двомовності і двокультурності, надаючи особливого статусу англійській та французькій мовам й культурам, ігноруючи вклад вихідців з інших етносів в етнокультурний розвиток Канади. Цей термін використовується у наукових інтерпретаціях розвитку поліетнічних країн та практик, властивих взаємодії різних культур у рамках однієї держави і стосується: а) суспільства, для якого характерні етнічна та культурна гетерогенність (різноманітність); б) ідеальний стан взаємної поваги представників етнічних чи культурних груп один до другого; в) політики урядів поліетнічних держав щодо етнокультурного розмаїття як чинника їх суспільного розвитку. При сучасній рухливості та інтенсивній взаємодії носіїв різних культурницьких традицій та елементів культури явище б. є звичним станом розвитку поліетнічних країн сучасного світу. Концепція б. вибудовувалася на практиках співіснування та взаємодії різних культур, передусім, у Канаді. Теоретичні витоки концепції б. ведуть до спроб канадських етносоціологів у 1920-х рр. пояснити причини збереження представниками різних етнонаціональних груп своєрідності побуту та культури після їх тривалого перебування на канадській землі. Ця концепція активно розроблялася таким дослідниками, як Дж.Гіббон, А. Грегорович, В. Кей, Дж.Портер, А.Річмонд, Б.Хейдеркорн тощо. До кінця 1960-х рр. концепція багатокультурність утверджується як панівна в етносоціологічній науці та громадській думці Канади, а на початку 1970-х вона стала офіційною політикою федерального уряду у сфері етнонаціонального розвитку країни.

Діаспора – від грецького слова «diaspora», що означає розсіяння, перебування певної частини того чи іншого народу поза межами країни свого походження. Поняття «діаспора» тривалий час асоціювалося лише з євреями, котрі від часу Вавілонського полону опинилися поза територією своєї первісної батьківщини й розселилися по усьому світу. З часом зміст цього терміну розширився і д. стали називати й представників інших народів, як от, вірменів, греків, індійців,

поляків, а згодом українців. Згідно з новітніми визначеннями, діаспора – це усталена сукупність людей одного й того ж етнічного походження, які проживають в іноетнічному довкіллі за межами своєї історичної батьківщини, або за межами ареалу розселення свого народу й утворили соціальні, культурні (й, не виключено, політичні) інститути (організації) для збереження, відтворення, функціонування та розвитку своєї спільноти як компонента етнонаціональної структури суспільства проживання. Д. формувалися, переважно, унаслідок міграційних процесів, які стали характерною особливістю суспільного розвитку різних країн, починаючи з XI віку. Особливо інтенсивними міграціями відзначаються XIX, XX, XXI ст. Скажімо, витоки української д. у Північній Америці знаходимо у другій половині XIX ст. Сьогодні досить таки вживаним є термін «глобальні діаспори», що, передусім пов'язано з фактом інтенсивного переселення представників різних етнічних спільнот із однієї країни в іншу. Нині понад 150 мільйонів людей живуть не у тій країні, де вони народилися. Класичними у цьому контексті є Аргентина, Великобританія, Іспанія, Канада, Німеччина, Португалія, Росія, Франція, США, Швеція. Найбільшими донорами уже існуючих д. є Польща, Румунія, Україна, Японія, деякі країни Південної Америки та Північної Африки. Характерними ознаками сучасних д. є такі: 1) переважне компактне поселення у країні входу, особливо, на початкових етапах формування; 2) налагодження стійких внутрішніх зв'язків; 3) вибудовування й наповнення інституційної структури своєї спільноти, зазвичай, моноетнічної (наявність етнічних організацій, передусім, соціального, етнокультурного, а подеколи й політичного, спрямування; шкіл з етнічними мовами навчання; конструювання релігійних громад; засобів масової інформації та комунікації етнічними мовами (газети, часописи, інші періодичні видання, радіо – та телеканали чи програми, а останнім часом комп'ютерні технології); видання літератури мовою етнічної батьківщини); 4) заснування й розвиток етнічного бізнесу, зазвичай малого; 5) підтримання безпосередніх (на індивідуальному рівні через рідних, знайомих, земляків) і опосередкованих (через ЗМІ, літературу тощо) контактів, зв'язків з країнами походження. Серед характерних маркерів процесів, які відбуваються нині у середовищі діаспорних спільнот, а також у процесах, у яких вони задіяні, й великою мірою впливають на перспективу їхнього існування в іноетнічному довкіллі, – налагодження взаємодії з суспільством проживання за специфічних умов прагнення, з одного боку, до інтеграції у соціальні, політичні, громадські, культурницькі структури суспільства проживання, а, з другого, потяг до збереження, підтримки та розвитку етнічної

спадщини (елементів культури, звичаїв, традицій). У першому випадку визначальним моментом є прагнення прискорити свою соціальну мобільність, намагання здобути престижні ніші у новому суспільстві. Це, безумовно, вимагає до певної втрати етнічної спадщини й прискореної асиміляції, й що особливо відчутно у сфері культури (акультурація). У другому випадку йде постійний пошук можливостей затримати цю спадщину, якщо не у її візуальних виявах (етнічні фестивалі, мистецькі виставки, аматорські художні колективи тощо), то, принаймні, у віртуальних формах (історична пам'ять, етнічний менталітет). Доля д. визначається рівнем і змістом взаємодії цих двох тенденцій: якщо вони вступають у суперечність, то у суспільстві виникають конфліктогенні ситуації (й нерідко конфлікти) й у більшості населення країни проживання формується негативне ставлення до представників діаспоральних спільнот (воно, наприклад, матеріалізується у вимогах обмеження міграцій); коли ж між більшістю і меншістю (а діаспори завжди складають меншинні групи населення) налагоджується соціальний й міжкультурний діалог, то з'являються умови для безконфліктної реалізації зазначених двох вище тенденцій.

Однією з найчисельніших діаспор є українська діаспора Термін «українська діаспора» утвердився в дослідницькій і публіцистичній літературі відносно недавно. Раніше говорили про українців поза межами України (територіального ядра етносу), про українські меншини у сусідніх країнах, про емігрантів, в окремих випадках – про політичну еміграцію, про українських колоністів і колонізацію або про етнічних українців, які в іншоетнічному довіллі були об'єктом асиміляції, різного ступеня інтегрування та відчуження від материнського етносу. Сьогодні важко сказати, хто й коли став уживати термін «українська д.» для означення всіх людей українського походження за межами України. Ще в 1920 – 1930-х рр. цим терміном користувався визначний український політолог, етнолог і соціолог В.Старосольський. Остаточно ж він утвердився на початку 1980-х рр., коли у дев'ятому томі Енциклопедії українознавства з'явилася стаття під назвою «Українська д.». В основі поняття «українська діаспора» лежить визнання сучасних кордонів України як історичної та політичної реальності, а також наявності проживання українців у багатьох інших країнах на території кількох континентів. Поняття «українська діаспора», якщо скористатися класифікацією, запропонованою В.Маркусем, охоплює різні категорії людей українського походження з різним ступенем зв'язків з історичною батьківщиною: українське населення на суміжних українських етнічних землях, які нині не входять до складу України; соціально-

економічну еміграцію з України колонізаційного типу від початку XIX ст. до 1960-х-1970-х рр., спрямовану на Схід, головним чином в межах території колишнього СРСР; соціально-економічну (заробітчанську) еміграцію з кінця XIX ст. переважно в західну півкулю; політичну еміграцію після 1917-1920 рр. та з кінця Другої світової війни; індивідуальних різного часу та з різних причин українських емігрантів, які в нових місцевостях свого перебування прагнуть зберегти етнічну ідентичність та підтримувати зв'язки з Україною. В Україні за даними перепису 2001 р. налічується 37,5 млн. українців. За її межами – від 10 до 13 млн. Тобто, кожен четвертий-п'ятий українець у світі проживає за межами своєї історичної батьківщини, вони мешкають майже у 100 країнах світу. Найбільш численна українська д. перебуває у таких країнах, як Аргентина, Канада, Казахстан, Польща, Росія, Румунія, США. Через свої громадські організації українська д. впродовж усього свого існування у різних формах підтримує зв'язки зі своєю етнічною батьківщиною – Україною.

Етнічна адаптація – процес пристосування прибулих носіїв іншої етнічності до нового етнічного довкілля й сприйняття маркерів етнічності спільноти поселення та інкорпорації їх, зазвичай, частково, у свою етнічну самосвідомість та у зразки своєї поведінки. В сучасних умовах цей феномен набирає великого значення й він є невід'ємним атрибутом етнонаціонального розвитку переважної більшості країн сучасного світу, оскільки сьогодні практично не існує етнічно гомогенних країн; більше того, з інтенсифікацією міграційних процесів посилюється гетерогенність держав. До таких держав вже впродовж тривалого часу належать Бельгія, Канада, Росія, Сполучені Штати Америки, Франція тощо. Скажімо, за часів інтенсивного освоєння європейцями американського континенту (XVIII-XIX ст.) європейцями останні вимагали, щоб аборигенне населення адаптувалося до культурницьких традицій, звичаїв переселенців з Англії та Франції, часто-густо прагнули під тиском насадити свої цінності, котрі на той час носили чітко виражений етнічний характер (англійський, валлійський, французький). Наприкінці XIX-XX-го ст. змінюється напрям етнічної адаптації, хоча головний актор залишається той же (європейські колонізатори) – іммігранти, які прибували у цей час до США і Канади, мусили адаптуватися до англосаксонських (США, Канада) та французьких (Квебек у Канаді) етнокультурних цінностей. До речі, у більшості випадків такого роду адаптація відбувалася добровільно, без примусу, оскільки прийняття новоприбулими вже усталених цінностей відкривало їм шлях до соціальної мобільності – зайняття у новому суспільстві більш престижних, ніж на етнічній батьківщині, соціальних та культурних ніш, просування по

соціальній драбині й поліпшення свого статусу. Україна є також поліетнічною (гетерогенною) країною – на її території мешкають вихідці близько 130 етносів; у роки незалежності ця гетерогенність посилювалася завдяки процесу репатріації (повернення) примусово виселених за її межі представників різних етносів (наприклад, кримських татар), а також за рахунок іммігрантів із країн Азії та Африки. В Україні феномен етнічної адаптації актуалізується ще й з етнополітичним відродженням, який для певних етнічних спільнот характеризується пошуком своєї етнічності, повернення до неї, втраченої під тиском ідеологічних постулатів, на кшталт нової спільності «єдиного радянського народу», для інших, котрі, не дивлячись на примусову деетнізацію, зберігали свою етнокультурну ідентичність, а у незалежній Україні отримали можливість її не тільки підтримувати, але й розвивати. За таких умов процес етнічної адаптації ускладнюється, оскільки основна увага концентрується на відроджувальних моментах своєї етнічності, що певним чином послаблює взаємодію з іншими етнічностями, а, відтак, і адаптації до етнічного довкілля. Усе це вкупі може посилювати сепаратистські тенденції, етнічну автаркизацію (усамостійнення), зумовлювати ускладнення у стосунках між представниками різних етнічних спільнот, зокрема із представниками титульного етносу. Останні тенденції (надання переваги етнічній мові перед державною мовою, нехтування традиціями титульного етносу) відчутно виявляються у регіонах, де вихідці із інших спільнот розселені компактно.

Етнічна батьківщина – країна, звідки походять представники етнічних спільнот, які на даний час проживають на даній території, так і на території іншої країни в умовах іноетнічного довкілля. Етнічна батьківщина є соціально-економічним феноменом, котрий характеризується взаємодією у рамках одного територіального ареалу соціальних, культурних, економічних, екологічних чинників. Крім цього, людей, які вважають той чи той природно-географічний ареал етнічною батьківщиною, мають спільну історію й історичні символи. Поняття «етнічна батьківщина» має особливе значення для розсіяних народів, класичний приклад яких становлять євреї, змушені колись залишити терени стародавнього Ізраїлю. Унаслідок розвитку з кінця XIX ст. єврейського національного руху з повернення на історичну батьківщину утворилася Держава Ізраїль (1947 р.). Парадоксом ситуації, що склалася, є те, що цей же терен вважають своєю етнічною батьківщиною і араби-палестинці, які стали там жити вже після вигнання євреїв.

Етнічна група – (від фран. *groupe* – сукупність людей), певна кількість людей, які представляють собою частину того чи того етносу, перебувають за межами розміщення його основного масиву, усвідомлюють спільність свого походження, постійно взаємодіють між собою й характеризуються певним ступенем внутрішньої згуртованості й солідарності, об'єднані спільними інтересами, спільним походженням та спільною історичною пам'яттю (реальними або уявними). Сукупність людей стає етнічна група тоді, коли вони ідентифікують себе один з одним, чи ідентифікуються іншими як цілісний організм на основі расових, культурних, мовних, економічних, релігійних, політичних маркерів. Базовими характеристиками етнічної групи має бути, передусім, культурна й біологічна подібність, а також тяглість у часі (від минулого до майбутнього), яка забезпечується міжпоколінною передачею спільної мови, культурницьких традицій. У сучасних етносоціологічних дослідженнях етнічна група розглядається як різновид соціальної групи; вона може бути як автохтонного, так і іммігрантського походження. У західній науковій літературі термін *e. g.* вживається для підкреслення її відмінностей від суто іммігрантських груп, особливо на перших етапах їх перебування у країні входу.

Етнічна дискримінація – неоднакове поводження держави (через уповноважених своїх представників) з певними категоріями громадян чи негромадян на основі, передусім, їх етнічного походження, а також релігії (оскільки несподівані випадки, коли релігія співпадає з етнічністю), кольору шкіри чи то національності. Розрізняють такі види етнічної дискримінації: пряма – неоднакове поводження у конкретних ситуаціях стосовно різних етнофорів (наприклад, відмова обслуговувати чорних у місцях, призначених для білого населення, – історія США); непряма – створення умов (свідомо чи несвідомо), за яких одним етнофорам надаються привілеї перед іншими (скажімо, відмова у працевлаштуванні на основі незнання мови, навіть якщо ця мова не є необхідною для виконання професійних обов'язків); цькування (переслідування), приниження гідності на основі етнічності. Сьогодні етнічна дискримінація виявляється в існуванні етнічних гетто, у різних можливостях доступу до ринку праці, до культурних надбань суспільства, в обмеженні в'їзду в країну, у відсутності адекватних можливостей збереження й розвитку культури й мови країни походження тощо. Для подолання явища етнічної дискримінації міжнародними організаціями, урядами, громадськими об'єднаннями здійснюються різного роду заходи – прийняття нормативно-правових документів (скажімо, Декларація ООН про ліквідацію усіх форм

расової дискримінації); заснування інституцій (Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин); громадські акції на підтримку прав етнічних меншин; введення спеціальних квот для представників расових і етнічних спільнот при прийнятті на роботу, забезпеченні місць у вищих навчальних закладах тощо. Останні заходи отримали назву «дискримінація навпаки» або «програми позитивних дій»; вперше вони почали застосовуватися у США та Канаді, а згодом й у деяких європейських країнах.

Етнічна диференціація (від латин. *differere* – розрізняти) – процес формування маркерів, за допомогою яких розрізняють одну етнічну спільноту від іншої. Серед основних маркерів – мова, елементи побуту, звичаєва культура, обрядова активність, подеколи релігія. Етнічна диференціація може стимулювати формування нових етнічних спільнот, як також серапаративногенних тенденцій в етнонаціональному розвитку поліетнічних країн. Міжетнічна, міжкультурна взаємодія послаблює дію силового поля етнічної диференціації.

Етнічна ідентифікація (від латин. *identifico* – ототожнення) – психологічний процес ототожнення, когнітивне й емоційне уподібнення індивідом себе з іншою особою, групою, етнічною спільнотою. Це процес усвідомлення індивідом своєї належності до етнічної групи, котрий виявляється у власній концепції «Я» щодо стосунків з іншими. Він допомагає індивіду оволодівати різними видами соціальної діяльності, засвоювати і втілювати соціальні норми і моральні цінності. Витоки етнічної ідентифікації знаходяться в минулому на конкретному етапі етногенезу спільноти (історична доля свого народу, етнічні символи культури, традиції, звичаї, мова, релігія, територія тощо). А елементи етнічної ідентифікації включають у себе ступінь віднесення всіх процесів ототожнення суб'єкта зі своїм етносом. До етноідентифікаційних маркерів етнічного розвитку спільноти належать расово-біологічний (родові корені), клімато-географічний (історична територія) та соціо-культурний (історичне минуле, етнічні символи культури тощо). Індивідуальна етнічна самоідентифікація людей із різними етнічними коренями визначається місцем проживання й етнічним оточенням, мовою спілкування, сімейними та культурними традиціями. В аспекті групової свідомості е. і. треба досліджувати як процес самопізнання. У структурі етнічної ідентифікації саме цінності займають особливе місце, оскільки вони представляють частину світогляду спільнот і виступають своєрідною системою, яка забезпечує ідентичність. Етнодиференціюючі ознаки ідентичності – це «зворотній бік» самоідентифікації, оскільки через її критерії відбувається світосприйняття «не-нас». Засвоюючи «об'єктивну ідентичність», індивід реалізує власну

«суб'єктивну». Для етнічної ідентифікації важливе значення мають різні символи: будівлі, етноніми, право, прапори, репрезентативні постаті. Етнічна ідентифікація має два напрями спрямованості: зовнішню і внутрішню. Перший напрям спрямований на фіксацію свого місця у системі суспільних відносин, ставлення до подій свого життя. Другий надає відчуття впевненості, безперервності і протяжності в процесі психологічної цілісності. Етнічна ідентифікація може виявлятися у будь-яких формах, що включають в себе різні психологічні механізми та види діяльності, різні ступні засвоєння індивідом будь-яких ролей, норм та цінностей. Існує три форми ідентифікації: звичайне емоційне ототожнення себе з реальною чи вигаданою особою, включення себе до окремої номінальної соціальної групи (вікової, національної), зарахування індивідом себе до реальної соціальної групи.

Етнічна категорія (від грець. *kategoria* – висловлювання) – це термін, який вживають аутсайтери (особи, котрі не є членами даної етнічної спільноти) для означення належності осіб до тієї чи іншої спільноти на основі певних етнічних маркерів, навіть і у тому випадку, коли останнім не властива етнічна самосвідомість, тобто усвідомлення себе членом тієї чи тієї етнічної спільноти.

Етнічна культура (від латин. *cultura*) – сукупність матеріальних і духовних цінностей, які вироблені тією чи тією етнічною спільнотою, система ціннісно-культурницьких традицій, яка базується на етнічних маркерах, усвідомлюється представниками певних людських спільнот як атрибут їх життєдіяльності, що передбачає їх підтримку й розвиток. В сучасних умовах етнічну культуру розуміють як систему визначених стереотипів, норм поведінки представників етнічних спільнот; серед головних функцій етнічна культура – етноутворююча, етноадаптивна, етнозберігаюча, етнозахисна.

Етнічна ментальність (від латин. *mens, mentis* – розум, інтелект) – це форма духовно-культурного самовияву представників етнічних спільнот, яка засвідчує наявність у них етнодиференціюючих ознак. Останні коріняться в особливостях культурно-господарської діяльності, у психічному складі, поведінці, етнокультурних конструктах; етнічна ментальність – це спосіб сприйняття довколишнього світу й особливостей реагування на його явища, що визначається етнічними чинниками. Етнічна ментальність є важливою складовою етногенезу будь-якого народу, а її виявом – характерні особливості світосприйняття, моральні норми та цінності, настрої, форми взаємин.

Етнічна меншина – сегмент (група) населення у суспільстві, яка вирізняється спільним (дійсним або уявним) походженням, системою поглядів на довколишній світ та зразками поведінки, має відмінні від собі подібних культурні й фізичні характеристики. Термін «етнічна меншина» у науковій зарубіжній та вітчизняній літературі вживається не так давно, хоча термін «етнос», від якого він походить, відомий науці вже довший час. Він більш інтенсивно використовується десь з середини 1960-х років (у колишньому Радянському Союзі – з початку 1970-х років) а до цього як синонім частіше вживався термін «національна меншина». Такий стан з термінологією був зумовлений об'єктивними причинами. Саме в останній третині ХХ століття відбувався етнічний ренесанс у поліетнічних країнах Америки і Європи, а етнічний фактор почав відігравати неабияку роль у їхньому суспільному житті. Щоправда, ще з початку 1950-х років здійснювалися спроби Ф.Капоторті замінити поширений термін «національна меншина» терміном «етнічна меншина». Етнічна меншина, як і етнос, може існувати і дисперсно й у її долі головну роль відіграють не етнополітичні, а етнокультурні цінності, які об'єднують вихідців одного й того ж етносу в інонаціональному середовищі. Етнічна ментальність – це різновид етнічної групи населення тієї чи тієї держави. Оскільки сьогодні практично не існує етнічно гомогенних (однорідних) держав, то населення кожної із них за їхнім складом можна уявити як суму існуючих в її рамках етнічних груп. На основі визначень меншини, однією з ознак котрої є її занедбане становище (у результаті не лише безпосередньої дискримінації, але й як наслідок невикористаних потенцій), відомий німецький етносоціолог Фрідріх Гекманн робить такий висновок про сутність етнічної меншини: «Етнічна меншина – це занедбані, пригноблені, дискриміновані й відзначені певним тавром етнічні групи, які існують у рамках системи етнічної ієрархії». Додамо, що таке визначення є у дусі оцінки реалії сьогодення, коли у міжетнічних стосунках у поліетнічних країнах дуже чітко виявляється прагнення з боку етнічної більшості підкорити собі меншини, а з боку меншин – прагнення до етнічної автономії, або й до витворення національної держави (прикладом може бути колишня Югославія, Грузія, Росія). Продуктивною ідеєю у Ф.Гекманна є типологія етнічної меншини, в основу якої покладено три базові принципи: а) походження (шляхи формування); б) структурно-соціальне становище у суспільстві; в) політичні орієнтації. Згідно з цим, етнічна меншина можуть бути п'ятьох типів: 1) національні меншини; 2) регіональні меншини; 3) емігрантські меншини; 4) колонізовані меншини; 5) нові національні меншини. Інтерпретацію кожного

із типів етнічної меншини можна концентровано передати таким чином: 1) національні меншини утворилися внаслідок виникнення націй-держав (національних держав), для котрих важливою умовою було співпадання державної самоорганізації й етнічної приналежності їхнього населення. «Острівки» з відмінною етнічною ідентичністю у рамках утворених національних держав й складала національні меншини як різновид етнічної меншини; 2) регіональними меншинами є групи населення, які з різних причин всупереч уніфікації та асиміляції зберегли етнічну ідентичність, або ж завдячуючи етнічним і політичним рухам заново хочуть відкрити і оживити «призабуті» етнічні традиції й культуру, а також окремі образи минулого. До таких меншин, зокрема, належать баски й каталонці в Іспанії, валлійці й шотландці у Великобританії тощо; 3) емігрантський тип меншини добре знайомий і українській науковій літературі. Серед емігрантських етнічних меншин виділяються поселенські та заробітчанські. Перші утворюються із іммігрантів, які прибули, чи то прибувають на постійне місце мешкання, другі – із іммігрантів, які прибувають з метою працевлаштування; 4) щодо колоніального типу етнічних меншин, то їх приклади легко віднайти у багатьох поліетнічних країнах світу: індіанці у Північній Америці, древні жителі Австралії, полінезійське населення Австралії, пігмеї та бушмени Африки. Згідно з визначенням Ф.Гекманна, «колоніальні меншини – це нащадки древнього населення завойованих і заселених колоністами територій, які у процесі пограбування, знищення й витіснення були позбавлені їхньої успадкованої економічної основи життя й соціальна структура та культура котрих була вкрай знищена»; 5) «нові національні меншини» – є результатом утворення нових національних держав, причому на етапі становлення останніх; мова йде про «третій світ», у якому національні держави виникли у результаті чисто колоніального поділу територій та встановлення кордонів без врахування етнічної специфіки. Для розуміння структури та функцій е. м. (у соціологічних студіях вони є чи не найважливішими), необхідно чітко уявляти собі її якісні характеристики та механізм відтворення. Крім того, варто пам'ятати, що терміном «етнічна меншина» визначається статус груп населення в ієрархії поліетнічного суспільства та їхнього місця у системі міжетнічної взаємодії у двох головних напрямках: меншина – домінуюча більшість; меншина – меншини. Серед якісних характеристик е. м. можна виділити ті, які складають її сутність й через котрі вона себе реалізує. Передусім, спільне походження. Цю ознаку можна вважати базовою, оскільки за всіх обставин вона залишається у системі етнічних характеристик. Скажімо, у складі якого б етнополітичного

організму (держави) не перебували вихідці з України, вони там за певних умов (необхідних для визначення статусу меншини) складають меншину з відповідним етнонімом (самоназвою) – українська, за країною походження, якщо не окремих даних суб'єктів, то їхніх предків. Іншими важливими індексами будь-якої етнічності є мова, релігія, культура, ціннісні орієнтації, почуття й поведінка у довколишньому середовищі. Перераховані індекси відносяться в основному до сфери духовного життя та психологічної сутності людей. Є ще одна група ознак етнічності, яка пов'язана з фізичними характеристиками людей – колір шкіри, конституція тіла. У Великобританії, наприклад, колір шкіри використовувався як етнічний індикатор у переписах населення у 1983-1984 рр., оскільки вважалося, що дискримінація здійснюється на основі кольору шкіри (чорні – білі). Щоправда, наступний перепис (1991 р.) дещо розширив діапазон етнічної класифікації, додавши такі показники, як «азіати», «інша раса чи етнічна група». Існування етнічної меншини пов'язане, передовсім, з можливостями збереження себе як певної цілісності та розвитку тих аспектів етнокультурного буття, за якими (якщо відсутні чіткі фізичні ознаки) ця меншина вирізняється з-поміж інших. Самовідтворення етнічної меншини відбувається за таких умов: 1) наявність природного приросту; 2) збільшення кількості (або ж фіксація стабільності складу) у результаті зростання рівня етнічної самосвідомості серед населення й ідентифікації себе з тією чи тією меншиною; 3) безперервність процесу міжпоколінної передачі етнічної інформації, що забезпечує тяглість етнічності; 4) наявність інституційної наповненості меншин, наявність у них інституцій (організацій культурного, політичного, соціального плану, засобів масової інформації, культурно-мистецьких, навчальних закладів, які готують кадри для етнічних меншин тощо), власне, тих структур, які сприяють зміцненню зв'язків у середині меншини й забезпечують її життєдіяльність.

Етнічна самоідентифікація – свідомий акт етнічного самовизначення людини, процес ототожнення, уподібнення себе особою з певною етнічною спільнотою. Етнічна самоідентифікація має зовнішню і внутрішню спрямованість. У першому випадку йдеться про з'ясування сутності особи, свого місця у суспільно-громадських стосунках через ставлення до минулого, сучасного і майбутнього. У другому випадку мова йде відбиває почуття послідовності, тяглості, належить до єдиної психологічної цілісності. У цьому когнітивному процесі особою усвідомлюються деякі її власні риси, властивості, та якості, які повторюються у людях тієї чи тієї спільноти. Це може бути мова, особливості поведінки, риси способу життя, традиції та звичаї, антропологічний тип, іноді

релігійні вірування тощо. Процес етнічної самоідентифікації на особистісному рівні протікає не у «чистому» вигляді, а разом з іншими процесами: трудової, громадської, політичної діяльності, спілкування, побутової поведінки тощо. Почуття етнічної належності в сучасних індустріальних суспільствах виконує компенсаторну функцію. Воно відшкодовує ті втрати у сфері особистісно-психологічного комфорту, які створюються у результаті виконання соціальних ролей.

Етнічна самосвідомість – усвідомлення індивідом належним себе до певної етнічної спільноти та своєї відмінності й спорідненості у процесі порівнянні себе з іншими етнічними спільнотами. Етнічна самосвідомість формується на основі засвоєння елементів культури, звичаїв, традицій, які є якісними характеристиками етнічних спільнот; вона складає основу їх формування й великою мірою нею визначається рівень стійкості тієї чи тієї етнічної спільноти. Головними ознаками етнічної самосвідомості є усвідомлення спільного етнічного походження, спільних етнопсихологічних рис, спільності етнічної культури, етнічна само ідентифікація. Етнічна самосвідомість є одним із основних критеріїв виокремлення тієї чи тієї етнічної спільноти у поліетнічному суспільстві. Зовнішнім виявом етнічної самосвідомості виступає самоназва (етнонім). У теоретичному плані етнічну самосвідомість можна розглядати на психологічному й ідеологічному рівнях. Перший – це складова повсякденної свідомості, яка включає у себе когнітивні уявлення, стереотипи, установки тощо; другий – це ідеологеми, які формуються й пропагуються цілеспрямовано, передусім інтелігенцією.

Етнічна спільнота – сукупність людей, об'єднавчим моментом для котрих виступає, передовсім, їх однакове етнічне походження та подібні етнокультурні практики; представляє собою окрему культурну цілісність, яка склалася історично і усвідомлює свою окремішність (тобто є носієм певної ідентичності). Термін «етнічна спільнота» походить від слова «етнос» і охоплює етнічні групи вищого рівня етносоціальної ієрархії – субетноси та етноси, вищі етнічні спільноти (наприклад, мовні спільноти, суперетноси). Тобто поняття «етнічна самосвідомість» охоплює найбільш вагомі та насичено виражені етнічні одиниці. Виходячи з цього, етнічна самосвідомість не є тотожними етнографічним спільнотам чи історико-етнографічним областям, оскільки ті, зазвичай, не володіють самосвідомістю. Можна назвати шість основних атрибутів етнічної самосвідомості: групова власна назва; міф про спільних предків; спільна історична пам'ять; один або більше елементів спільної культури, який чи які вирізняють цю спільноту із-поміж подібних;

зв'язок з конкретним рідним краєм; чуття солідарності у значній частини населення. У процесі історичного розвитку етнічної самосвідомості змінюються в етнокультурному та етносоціальному вимірах, проте залишаються достатньо усталеними, здатними до тривалого збереження своїх конституюючих ознак, репродукування своєї самобутності. Е. с. залежно від історичної долі, чисельності свого складу, геополітичного розташування, економічної функції, своєї соціальної структури і місця в інших політичних, етнічних, соціальних, культурних системах здатні в процесі своєї еволюції виступати як об'єкти і суб'єкти асиміляції, брати участь в етнічних міксаціях, мати статус державної і титульної нації або, навпаки, національної меншини. Часто усі ці процеси можуть відбуватися з однією і тою ж етнічною спільнотою протягом різних історичних періодів або на теренах різних державних утворень. В етнологічній та етносоціологічній науковій літературі вирізняють такі види етнічної самосвідомості: **етнічна спільнота з невизначеним статусом** – спільнота, яка не володіє критеріями віднесення її до певного типу (національна спільнота, етнос тощо); **етноконфесійна спільнота** – спільнота, яка виникає на основі поєднання (співпадіння) етнічних та релігійних маркерів; **етнолігвістична спільнота** – етноспецифічна сукупність людей, яка базується на лінгвістичних маркерах й яка включає носіїв літературної мови, а також діалектів; **етнонаціональна спільнота** – цей термін вживається для означення сукупності людей, у яких маркери належності до тієї чи тієї нації при збереженні суто етнічних характеристик є превалюючими; **суперетнос (мегаетнос)** – згідно з пасіонарною теорією етногенезу, це етнічна система, яка складається із кількох етносів, котрі одночасно виникли в одному ландшафтному регіоні і взаємодіють у різних сферах життя.

Етнічна структура суспільства (від латин. *structura* – взаєморозміщення, устрій) – наявність у суспільстві різних етнічних організованих спільнот, які проживають на спільній території й перебувають у постійній взаємодії одна з одною. Етнічна структура суспільства – значно ширше поняття, ніж етнонаціональна структура, яка включає у себе не лише етнонацію, національні меншини (етнічного й іммігрантського походження), але і субетноси, малочисельні етнічні групи.

Етнічне (від грець. *ethnos* – народ) – специфічні елементи матеріальної та духовної культури людських спільнот, які виконують функції об'єднання та розмежування етносів; такими елементами (носіями етнічного) є мова, культура (передовсім, звичаї, обряди, народне мистецтво), психіка.

Етнічне відродження (етнічний ренесанс) (від фран. *Renaissance* – «Відродження») — процес, пов'язаний з активізацією зацікавленості широких мас того чи того народу у пізнанні власної історії, культури, побуту, традицій, з підвищеним прагненням до відтворення у різних формах (через етнічні організації, культурно-мистецьку діяльність, сім'ю, наукові та просвітительські товариства) своєї самобутності, завдяки якій той чи той народ, та чи та людська спільнота вирізняється у поліетнічному середовищі. Ознаками етнічного відродження є утвердження позицій мови у лінгвістичній ситуації поліетнічної держави, звільнення від впливів іноетнічних елементів культури, що неприродним шляхом нав'язувалися певній етнічній спільноті (наприклад, «русифікація» в Україні, «американізація» корінного населення сучасних США), поживлення діяльності організацій, утворених вихідцями з однієї країни, зокрема церкви, інтенсифікація зв'язків між різними частинами етносу, що внаслідок певних обставин опинилися у різних країнах. Процес етнічного відродження у кінцевому результаті має завершуватися поліпшенням становища того чи того етносу або ж його частини, вдоволенням потреб, пов'язаних з етнічним походженням особи. Етнічне відродження – процес циклічний. Він може тривати кілька десятків років – поки не задовольняться етнічні запити тієї чи тієї спільноти людей. Згодом настає період розбудови етнічної самобутності аж до тих пір, поки вже на новій стадії не виникне суперечностей у стосунках між більшістю та меншинами. Історичний досвід західних країн (США, Канада, Великобританія, Бельгія) свідчить, що процес етнічного відродження у новій фазі відновлюється через 30-40 років після завершення попередньої, тобто, коли змінюються соціальні умови існування у поліетнічній державі, а форми регулювання міжетнічних стосунків залишаються без змін. Етнічне відродження є продуктивним предметом етносоціологічних досліджень, зокрема як особливий вид соціального процесу, соціальних відносин, а також у плані з'ясування трансформацій етнічної самосвідомості, етнічної самоідентифікації й національної свідомості. Феномен відродження етнічностей чітко виявляє себе починаючи з середини 1960-х років і з різною силою у різних поліетнічних країнах світу дає себе знати вже впродовж останніх майже п'ятидесяти років. Одним з перших дослідників, який спробував дати характеристику цьому явищу і узагальнити його вплив на суспільні процеси, був англійський етнолог Ентоні Сміт. Він для означення феномену вжив термін «етнічне відродження» («етнічний ренесанс»). Підкреслимо, що і Е.Сміт, й інші етологи, етносоціологи та етнополітологи (маються на увазі зарубіжні) більшою мірою користуються саме цим терміном.

Ми ж частіше користуємося терміном «етнополітичний ренесанс». Перший термін більш доречний до вживання, коли мова йде про відродження етнічностей (етнічних меншин) у рамках поліетнічних країн, де сформувалися політичні нації з чітко визначеною домінуючою більшістю, а інші етнічні компоненти етнонаціональної структури інтегровані у ці нації. Кожному із компонентів етнонаціональної структури українського суспільства різною мірою властивий етнічний ренесанс. Найбільш очевидно він виявився в українського етносу і окремих національних меншин. Український етнос, незважаючи на обмежені (ідеологічно й економічно) можливості за часів Радянського Союзу, зберіг потенціал своєї самобутності, а після отримання незалежності почав реалізовувати цей потенціал, і не лише у рамках географічної території, яка і раніше була населена переважно етнічними українцями у складі іншої держави, але вже у рамках етнополітичного організму (ЕПО), де він складає домінуючу частину населення. За цих умов, особливо у перші роки незалежного розвитку, були відчутні результати е. в. українців: від впровадження української етнічної символіки як державної до формування досить стійкої етнічної самосвідомості й почуття належності до єдиної спільноти. Цей процес супроводжувався утвердженням позицій української мови в усіх сферах суспільно-громадського життя, зокрема у державному управлінні, і навіть у сфері особистісних стосунків; мала місце до певної міри інтенсивна дерусифікація різними обставинами зрусіфікованих українців. Відбувалося відродження традицій та історичної пам'яті українського народу, прикладом чого може слугувати козацький рух, відновлення діяльності громадських організацій (що було притаманно українському національному рухові, зокрема, на початку XIX століття) й різних форм участі громадян країни у її суспільному житті (наприклад, жіночі клуби, народні доми, об'єднання за позапрофесійними інтересами тощо). Специфічним чином етнічний ренесанс українського етносу відбився у середовищі його субетнічних груп. Це виявилось, передовсім, у зацікавленості особливостями (історичними, географічними, етнокультурними) свого походження та свого статусу в сучасній ієрархії українського етносу. Така зацікавленість, зазвичай, переростала у більш бережливе ставлення до етнографічної спадщини груп і плекання самобутніх традицій і звичаїв у рамках українського етносу як частки цієї етнічної спільноти. Щодо е. в. у середовищі національних меншин, то тут варто звернути увагу на два моменти: 1) інтенсивне «пробудження» етнічної самосвідомості і прагнення до відродження етнічної самобутності; 2) пошуки шляхів до ефективної участі у

суспільно-політичних процесах, до самоутвердження як дійових чинників державотворення зі зайняттям відповідних ніш в економічному і політичному житті нової держави. Серед типових і найхарактерніших рис е. в. національних меншин можна назвати такі: 1) утворення організацій з переважаючим членством однієї етнічності. Станом на 2011 рік таких організацій на всеукраїнському, регіональних та місцевих рівнях нараховується понад 1200; 2) діяльність художньо-мистецьких колективів, які збирають, відтворюють і пропагують фольклор, традиції, звичаї своїх етносів; 3) функціонування державних шкіл з повним, частковим або епізодичним навчанням етнічними мовами; недержавних учбових закладів (зазвичай, недільні школи); наявність середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, які готують фахівців мовами етнічних меншин або ж у яких викладаються спеціальні дисципліни (переважно філологічного циклу та народознавчого характеру); 4) видання преси етнічними мовами або ж для етнічних меншин – вони виходять з різною періодичністю і різними накладом (на початок нинішнього століття їх кількість сягала майже 100, а з'являлися вони 23 мовами); 5) радіомовлення (угорською, румунською, єврейською, болгарською), телемовлення (тими ж мовами); 6) видання літератури (не лише підручників) мовами національних меншин. Свої особливості етнічне відродження має у середовищі етнічних спільнот з «невизначеним статусом», до яких ми пропонуємо віднести кримських татар, гагаузів, кримчаків та караїмів. У цьому контексті варто мати на увазі кілька моментів: 1) сьогодення кримськотатарська спільнота складається переважно з репатріантів – депортованих та їхніх нащадків, які повернулися до Криму, в основному із Узбекистану. Високий ступінь етнічної солідарності та опанування ареалом попереднього розселення (звісно, не завжди у окремих випадках тотожного до того, який був до депортації) — два визначальні фактори темпів етнічного відродження кримських татар. Наявність етнічного ареалу, практично всього переліку індикаторів «інституційної наповненості» (етнічні організації, церква, середні та вищі навчальні заклади, преса, художні колективи, література кримськотатарською мовою тощо), координуючого політико-адміністративного органу (Меджліс кримськотатарського народу), представництво у органах місцевого управління сприяють формуванню нового типу етнічного самоврядування. Тут поєднуються риси територіальної і національно-культурної автономії; 2) гагаузи чи не єдина етнічна спільнота України, яка практично на сто відсотків розселена компактно (Одеська область, на кордоні з Молдовою). Маючи свій етнічний ареал, досить високу ступінь етнічної солідарності, тісні

контакти з гагаузькою спільнотою Молдови, ця спільнота за умов сприятливої офіційної етнополітики зберігає добрі шанси для підтримання і розвою своєї етнічної самобутності; 3) основні зусилля кримчаків та караїмів у процесі етнічного ренесансу зосереджуються на відродженні і підтриманні символів та знакових рис своєї самобутності: мови, пам'яток історії та культури. У випадку з цими етнічними спільнотами йдеться не про відтворення, репродукування себе як спільноти (принаймні цей мотив не є превалюючим), а швидше про збереження історичної пам'яті через збереження пам'яток історії і культури, про дуже специфічні етнічні групи населення України й інтегрування своєї історичної пам'яті в історичну пам'ять всього українського народу. Останній термін вжито тут у політичному контексті – всі громадяни України. Щодо такої категорії громадян України, як «представники інших етносів», то етнічне відродження у їхньому середовищі має обмежені можливості для свого вияву. Можливо, найхарактернішими його ознаками є усвідомлення належності до тієї чи іншої етнічності й співвіднесення себе з етносом, який розташований за межами України; спроби реанімувати свою історичну пам'ять через реалізацію інтересу до свого етнічного походження і етнічної батьківщини (не обов'язково у розумінні етнополітичного організму, але й у прив'язці до певного місця у цьому ЕПО, яке є тим чи тим етнічним ареалом); інтенсифікація зв'язків з етнічною батьківщиною.

Етнічне походження – належність до певної етнічної спільноти за народженням. Етнічне походження виступає важливим етнічним маркером особи. Воно не набувається, а встановлюється за народженням, тому, на відміну від інших етнічних маркерів, не втрачається. Щоправда, за певних умов носії цього маркера можуть відмовлятися від нього, або приховувати його. Така ситуація складалася в іммігрантському середовищі в Америці у кінці ХІХ – на початку ХХ ст., передусім, серед українців, коли заради соціальної мобільності у новому етнічному докільлі вони приховували своє етнічне походження, чи модифікували свої прізвища, зазвичай, на польський лад. В умовах етнічного ренесансу етнічне походження ставало базовою ознакою, яка давала можливість маніфестувати свою належність до тієї чи тієї етнічної спільноти.

Етнічний консенсус (від латин. *consensus* – згода) – досягнення згоди, однастайності між двома, або більшою кількістю акторів зі спірного питання; узгодження позиції й дій різних етнічних спільнот щодо сприйняття одного й того ж явища й, відповідно, реакції на нього, що відтворюється у спільних заявах та організаційних заходах. Етнічний консенсус як шлях до розв'язання проблемних питань у відносинах між різними етнічними спільнотами набирає

особливого значення, починаючи з середини минулого століття, коли у поліетнічних країнах світу загострюються стосунки між правлячою (домінантною) етнічною спільнотою, вихідці з якої, зазвичай, представляють владу, і меншинними компонентами етнонаціональної структури суспільства, а подеколи й на рівні меншина-меншина.

Етнічний конфлікт (від латин. *conflictus* – зіткнення, боротьба) – ситуація, яка виникає у результаті загострення стосунків, основним спонукальним чинником якого є етнічність. Дослідники, використовуючи термін «етнічний конфлікт», концентрують увагу на внутрішніх (на відміну у випадку, коли мова йде про міжетнічний конфлікт) характеристиках етнічних явищ, корті можуть генерувати етнічний конфлікт, наприклад, негативні етнічні стереотипи у представників тих чи тих етнічних спільнот щодо інших етнофорів.

Етнічний маркер (від нім. *markieren* – відмічати, ставити знак) – ознака, риса, характерна для особи чи то спільноти, пов'язана з їх походженням, що виокремлює особу або спільноту в етнічних мережах. Етнічними маркерами можуть бути мова, елементи культури, звичаї тощо. Етнічні маркери відграють важливу роль у згуртуванні етнічних спільнот.

Етнічний менталітет (від латин. *mens* – те, що стосується розуму) – структуроване сприйняття довколишнього світу й реагування на нього конкретним індивідом, представником тієї чи іншої спільноти, за якими визначається його належність до визначеної спільноти. Дослідники етнічності, зокрема і природи етносу, етнічний менталітет розглядають, передусім, у контексті поняття «традиція» (у більш вузькому розумінні, та її частина, яка не матерілізується), тобто традиція, яка пов'язана з етнічно маркованою психікою. Етнічний менталітет, згідно з сучасним трактуванням (скажімо, істориками), має дві складові – світосприйняття і самосвідомість. Представники інших наук, наприклад, етнології, етнопсихології, увагу акцентують на неусвідомленому й усталеному пласті, який включає у себе певні розумові моделі, котрі можуть визначати поведінку етнічно маркованого індивідуума стосовно того чи того явища, процесу.

Етнічний стереотип – спрощений усталений образ носіїв тієї чи тієї етнічності (групи, окремої особи), через який докільля сприймає їх у процесі взаємодії з ними; схематизований, емоційно забарвлений і надзвичайно стійкий образ етнічної групи спільноти, який легко розповсюджується на всіх її представників; схематизована програма поведінки, яка є типовою для представників будь-якої етнічної спільноти. В етнічному стереотипі, зазвичай,

зафіксовані оцінювальні думки про моральні, розумові, фізичні якості представників різноманітних етнічних спільнот. Уперше термін «стереотип» у 1922 р. використав американський журналіст і соціолог У. Ліпман, роблячи наголос на впорядкованій, детермінованій культурою «картинки світу» у голові людини. Етнічний стереотип слід розглядати як невід’ємний компонент буденної свідомості, адже він виконує важливу функцію, визначаючи поведінку людини і допомагаючи орієнтуватися у незвичайній обстановці та зберегти високу самооцінку. Етнічний стереотип в силу обмеженості інформаційного поля може виявитися хибним і формувати помилкові знання людей про етнічні спільноти. Серед найбільш суттєвих властивостей етнічного стереотипу виділяють: 1) їх емоційно-оцінювальний характер; 2) стійкість та ригідність до нової інформації, щоправда стійкість стереотипів є відносною: при зміні відносин між групами або при надходженні нової інформації їх зміст і навіть спрямованість може змінитися; 3) узгодженість, тобто висока ступінь єдності уявлень членів групи як про власну етнічну групу (автостереотипи), так і інші етнічні групи (гетеростереотипи). *Етнічний автостереотип* – уявлення членів етнічної спільноти про самих себе, самооцінка себе у контексті взаємодії з іншими, зазвичай, іноетнічним доквіллям. *Етнічний гетеростереотипи* – сукупність уявлень про риси і особливості інших етнічних груп. Гетеростереотипи можуть суттєво відрізнятися від власних уявлень іншого етносу про себе.

Етнокультурна дистанція – різниця у рівні розвитку і відмінностей між культурами людських спільнот, в основі якої лежать такі чинники, як етнічне походження, етнічні звичаї, традиції. Етнокультурна дистанція виявляється, передовсім, у процесі міжетнічного спілкування й особливо вона акцентується (свідомо чи несвідомо) за умов етнічного ренесансу, коли представники тих чи тих спільнот надають великої ваги своєму етнічному походженню, активно виокремлюють себе у системі міжетнічних стосунків. Надмірна акцентуація відмінностей у культурі одного етносу від іншого за несприятливих умов може сприяти (особливо, коли це здійснюється цілеспрямовано й свідомо запрограмовано) протиставленню етносів. Етнокультурна дистанція виявляється, передовсім, у процесі міжетнічної взаємодії.

Етнонаціональна структура суспільства – це сукупність етнічних спільнот (етнос, нація, етнічна меншина, національна меншина, новітні іммігрантські спільноти тощо), які перебувають у стійких й упорядкованих зв’язках між собою. Останні обумовлюються соціально-економічною природою суспільства, відносинами класів і інших соціальних груп, системою розподілу праці, яка

склалася на той чи той історичний період. Етнонаціональна структура – досить стійка, але разом з тим вона може змінюватися під впливом соціальних, економічних та політичних факторів. Етнонаціональна структура – явище притаманне поліетнічним країнам, до котрих згідно з існуючими класифікаціями відносяться країни, у яких інші, ніж титульна, етнічні спільноти перевищують десять відсотків усього населення. Україна також належить до поліетнічних країн, оскільки громадяни неукраїнського етнічного походження складають близько 28 процентів її населення. Ведучи мову про етнонаціональну структуру українського суспільства, на сьогоднішній фахівці визначають її таким чином: український етнос (українська етнонація); етнічні групи – серед них з невизначеним статусом (корінні народи/національні меншини) та національні меншини; представники окремих етносів. За відсутності чітких критеріїв визначення поняття «національна меншина» в українському політико-правовому полі і офіційній практиці (етнополітиці) запропонуємо у даному випадку скористатися критеріями, які були покладені в основу визначення поняття «національна меншина» Ф. Капоторті: Група населення, яка відрізняється від основної групи населення своїм етнічним походженням, чи то своєю національністю, чи то своєю мовою, чи то своєю релігією; за своєю кількістю поступається основній групі населення; не займає домінуючої позиції в країні; демонструє бажання зберегти свою самобутність і свою культуру, традиції, релігію чи мову; не складається з недавніх іммігрантів або біженців; має глибоке коріння в країні проживання (зазвичай, громадяни цієї країни). До цього можна додати, група населення, яка має достатню кількість індивідумів, котрі усвідомлюють себе членами цієї групи й здатні репродукувати свою самобутність через участь у діяльності етнічних організацій, художніх колективів, створення умов для збереження і розвитку своєї мови тощо. Тобто володіти внутрішніми резервами для досягнення, за Р.Бретонем, «інституційної наповненості» структур національної меншини. Знання про етнонаціональну структуру поліетнічного суспільства, володіння методикою визначення перспектив її розвитку дозволяють формувати ефективну етнополітику держави й більш адекватно планувати її соціально-економічний розвиток.

Етнопсихологічна дистанція – поняття, що характеризує ступінь близькості або відчуження етнічних груп. Етнопсихологічна дистанція є похідною від соціальної дистанції і виражається головним чином через установлення межі між «ми» і «вони» («не такі як ми»). Через дистанцію у етнопсихології визначають сприйняття етнічних груп та їх образів, симпатій та антипатій,

розуміння і прийняття цілей, установок іншої групи. Вимірювання етнопсихологічної дистанції здійснюється за допомогою різних шкал, найбільш широко відомо серед них є шкали Е. Богардуса та Л. Терстоуна. Е. Богардус за допомогою шкали соціальної дистанції вимірював генералізовану установку індивіда стосовно певної групи та виявляв ступінь прийнятності іншої людини як представника цієї групи. Шкала соціальної дистанції Е.Богардуса дозволяє визначити психологічну готовність до зближення або відторгнення представників відповідного етносу, незалежно від їх особистісних якостей та особливостей. Згідно з цією шкалою респондентам ставляться питання, пов'язані з їх мірою налаштованості на прийняття у контекст їх взаємодії представників тих чи тих расових чи то етнічних спільнот. Вона успішно застосовувалася Е.Богардусом у 1925, 1946, 1956, 1966 роках. Українські дослідники активно користуються шкалою Богардуса, зокрема, у соціальному моніторингу Інституту соціології НАН України «Українське суспільство». Для вимірювання етнопсихологічної дистанції застосовується також шкала Л. Терстоуна, яка стала одним із основних методів соціальної, етнічної, політичної, організаційної психології.

Етнос – це особливий вид спільності людей, яка утворилася історично й є особливою формою їхнього колективного існування. Ця спільнота формується й розвивається об'єктивним історичним шляхом, вона не залежить від волі окремих людей, які до неї входять, і здатна до стійкого багатовікового існування за рахунок самовідтворення. Основні якісні характеристики етноса – мова, специфічні елементи матеріальної та духовної культури (звичай, обряди, норми поведінки), релігія, самосвідомість. Основними формами існування є, ідентифікованими на сьогоднішній день, є плем'я, народність, нація. Головною умовою виникнення етноса є спільна територія та мова. Однак історії відомі непоодинокі випадки, коли етноса утворюються із різномовних груп населення (наприклад, у країнах Америки). Етнічна самосвідомість виступає одним з найважливіших атрибутів та маркером етноса; реальним виявом останньої є використання загальної самоназви (етноніму), наприклад, український, російський, німецький, французький етнос. Варто підкреслити, що наявність етнічної самосвідомості у тієї чи іншої людини та її вияв через участь у діяльності етнічних організацій, у підтриманні етнічної культури, традицій, звичаїв свідчать про можливість реалізації фундаментального права меншин, права співвіднесення себе з тією чи тією етнічністю. У формуванні, підтриманні та розвитку етнічної самосвідомості, як і в існуванні самого етноса, вирішальну роль відіграють діяхронні інформаційні зв'язки, що забезпечують

тяглість етнічної інформації. Ця особливість буття етноса відрізняє його від нації, для якої визначальними є синхронні, існуючі в одному й тому ж часовому просторі, зв'язки. Етноси можуть існувати компактно й дисперсно, зберігаючи безпосередньо чи опосередковано інформаційні зв'язки, у межах однієї держави і у кількох державах (український, єврейський, литовський та багато інших). Структуру етноса можна визначити за двома вирішальними факторами: 1) за характером його розміщення у сучасному світі; 2) за рівнем етнічної самосвідомості та самоідентифікації окремих його частин або ж окремих його представників. Ці два фактори пов'язані між собою, оскільки характер розміщення, безумовно, впливає на ступінь усвідомлення себе приналежним до етноса. Якщо ми беремо до уваги перший чинник, то, скажімо, український е. складається із двох структурних елементів. Перший – це ядро українського етноса, що розміщене на території України; другий – це ті частини сукупності української людності, які перебувають в іноетнічному довіллі, на території інших етнополітичних організмів (ЕПО). Більш складною виявляється структура українського етноса (але і більш адекватною), коли в основу покладено фактор етнічної самосвідомості, а зрештою й самоідентифікації представників його ядра та діаспорних частин. У цьому випадку можна скористатися схемою, що свого часу запропонував відомий англійський етнолог Е.Сміт і згідно з якою структуру кожного етноса можна подати у вигляді трьох кіл: 1) ядро; 2) маргінальний прошарок; 3) етнічні категорії. Представникам ядра українського етноса властивий найвищий ступінь самосвідомості й самоідентифікації з українським етносом. Ядро, безумовно, знаходиться на території України. Однак варто застерегти, що межі ядра українського етноса, визначені за фактором етнічної самосвідомості, не співпадають з тими межами, що визначаються за фактором розміщення. У першому випадку вони значно вужчі, ніж у другому, адже не кожного українця України можна віднести до людей з високим ступенем української етнічної самосвідомості, тобто не кожен є таким, хто не лише маніфестує своє українське походження чи належність до українського етноса, але й сприяє генеруванню, репродукції української етнічності. До маргінального прошарку є підстави віднести тих, кому властива «подвійна, потрійна самосвідомість». Остання формувалася внаслідок того, що представники українського етноса перебувають під впливом інших етнічностей, мешкаючи або поряд з представниками інших е., або ж в умовах іноетнічного середовища. У результаті інтенсивної взаємодії з ними відбувається процес маргіналізації особи, яка постійно перебуває на межі двох або кількох етносів, а відповідно й

культур і менталітетів. Таким чином, до маргінального прошарку українського етноса є всі підстави віднести певну частину поселенського ядра представників інших етносів, які мешкають в Україні (до останніх належать, передовсім, ті, хто дисперсно розселений в україноетнічному докїллі, й не має інтенсивних контактів з представниками свого, або ж, зважаючи на високий ступінь русифікації населення України, руського етноса) й практично всю, за окремими винятками, українську діаспору. Такі випадки мають місце тоді, коли громадяни інших країн українського походження зберігають українську етнічність в умовах іноетнічного середовища і їхня діяльність стимулює розвій української етнічності в Україні. Таких «окремих випадків», після проголошення незалежності й надання можливості іноземним громадянам українського походження брати участь у розбудові української держави, набирається чимало. До етнічних категорій пропонується зараховувати тих індивідів, котрі практично втратили свою українську етнічність і лише їхнє походження вказує на їхню належність до українського е. чи то на їхній зв'язок з ним.

Етнофор (від грець. *ethnos* – народ; *foro* – несу) – індивід, який є носієм етнічної самосвідомості, характерних рис тієї чи іншої етнічної спільноти, передусім, культури, мови, менталітету. Етнофор формується під впливом багатьох чинників, але, передусім, культурницьких традицій й етнічного докїлля, у яких впродовж певного часу перебуває особа.

Етноцентризм (від грець. *ethnos* – група, плем'я, народ; латин. *centrum* – осередок, центр) – ідеологія, яка, розглядаючи довколишній світ з перспективи своєї власної культури, утверджує переконання про те, що своя раса чи то етнічна група є найважливішою і деякі або ж усі аспекти її культури – вищі за культуру інших груп; властивість індивіда, етнічних спільнот сприймати та оцінювати явища довколишнього світу через призму своєї етнічності. У цьому випадку етноцентризм є складовою частиною етнічної самосвідомості представника певної етнічної спільноти. Термін «етноцентризм» у науковий обіг ввели соціологи В. Самнер та Л.Гумплович. Етноцентризм найбільш чітко виявляється у протиставленні «ми – вони».

Ідентичність (від латин. *idem* – той самий, тотожний) – парасольковий термін, який використовується для відтворення сприйняття (розуміння) самого себе як складної, особливої істоти з тими чи тими соціальними, культурними, етнічними маркерами. У сучасній соціогуманітарній науці розрізняють такі види ідентичності: **амбівалентна ідентичність** – суперечлива, хитка ідентичність, яка характерна для особи з нечітко структурованою психікою та

неадекватним сприйняттям довколишнього світу; **«бунтівна ідентичність»** – (найчастіше застосовується до країн «третього світу») спротив, протиставлення етнокультурної своєрідності глобалізаційним процесам; **гібридна ідентичність** (від грець. *ivrithika* – суміш) – ідентичність, яка складається із двох рівнозначних складових частин; найчастіше вона зустрічається у переселенців, які тривалий час перебувають на території іншої країни й є її громадянами (наприклад, італоамериканець, україноканадець); **елітна ідентичність (ідентичність етнічних еліт)** – кон'юнктурна ідентичність, яку можуть демонструвати еліти етнічних спільнот з метою зайняття престижних ніш для них серед еліт країни проживання; **етнічна ідентичність** – співвіднесення себе з тією чи іншою етнічною спільнотою або якісними (етнокультурними) характеристиками, властивими для цієї спільноти; **етноцентрична ідентичність** – ідентичність, яка концентрується на перевагах (практично абсолютних) своєї етнічної самобутності; **«закарбована ідентичність»** – вид ідентичності, який відтворюється у візуальному мистецтві (наприклад, фотографії); **ієрархічна («гніздова») етнічна ідентичність** – ідентичність, яка базується на мережі етнічних категорій (наприклад, американець, католик тощо); **національна ідентичність** – усвідомлення своєї належності до тієї чи іншої нації (політичної, нації-держави); **негативна етнічна ідентичність** – ідентичність, зміст якої визначається інтолерантними установками та негативними діями; **нормальна (адекватна) ідентичність** – адекватне усвідомлення себе у контексті інших ідентичностей; **позитивна етнічна ідентичність** – ідентичність з переважаючими толерантними установками; **політико-громадянська ідентичність** – усвідомлення себе громадянином конкретної держави (громадянська), належності чи прихильності до політичних структур суспільства (політична); **просторово-територіальна ідентичність** – співвіднесення себе з конкретною місциною проживання (локальна), регіоном (регіональна), країною (геополітична), континентом (континентальна), з усім світом (ідентифікація себе як громадянина світу); **релігійна ідентичність** – співвіднесення себе з тією чи іншою релігією й сповідування тієї чи іншої віри; **сегментарна ідентичність** (від латин. *segmentum* – відрізок, смуга) – перебрана ідентичність певної кількості осіб, які перебувають у іноетнічному довкіллі, зберігаючи риси ідентичності своєї етнічної спільноти під час перебування у країні народження та прибраної ідентичності у країні тимчасового проживання перед прибуттям до країни проживання на даний час; **символічна ідентичність** (від грець. *simvulio* – знак) – ідентичність, що базується на знаках й кодах, переважно культурницького плану, за якими

індивіда можна віднести то тієї чи іншої етнічної спільноти; **соцієтальна ідентичність** (від латин. *societas* – дружня асоціація з іншими) – ідентичність, прив’язана до цінностей та традицій, які культивуються у суспільстві у залежності від соціального устрою суспільства; **соціокультурна ідентичність** – включеність у соціальні структури й соціальні відносини (соціальна), ідентифікація з певною системою культурних цінностей (культурна); **трансетнічна ідентичність** – соціопсихологічний стан, коли особа ідентифікує себе з соціальною чи то політичною системою (структурою), яка значно ширша за її етнічну спільноту.

Культурний плюралізм (від латин. *pluralis* – множинний) – концепція, яка зародилася у Сполучених Штатах Америки та Канаді на початку ХХ-го століття, а нині поширена й у інших поліетнічних країнах, і передбачає створення умов для рівноправного розвитку культур етнічних спільнот, що складають етнонаціональну структуру того чи іншого суспільства. Згідно з концепцією ккультурного плюралізму, держава через свою етнополітику сприяє діяльності культурницьких центрів етнічних спільнот, фінансує школи з етнічними мовами навчання, видає навчальну й художню літературу мовами етнічних спільнот. Все це забезпечує умови взаємодії з культурою титульної етнічної спільноти (етнос, нація). У висліді культурний плюралізм у країні формується атмосфера взаємної довіри до культур представників різних народів, утверджується як переважаюча тенденція інтегративного розвитку тієї чи тієї поліетнічної країни. За багатьма показниками Україна впроваджує політику культурний плюралізм, про що свідчить діяльність громадських організацій етнічних меншин, функціонування шкіл з різними мовами навчання, розвиток зв’язків носіїв інших, ніж українська, етнічностей з країнами свого походження, фінансування етнокультурних програм для тих чи тих спільнот.

Міграція – процес переселення, територіального переміщення населення, пов’язане зі зміною місця проживання з обов’язковим перетином адміністративних або державних кордонів. *Демографи пропонують вирізняти такі види міграції: вимушена міграція* – переселення людей з незалежних від них причин; *внутрішня міграція* – переміщення населення в середині країни між адміністративними одиницями (областями, провінціями), населеними пунктами (містами, селами); *добровільна міграція* – переселення людей з доброї волі з метою поліпшення умов свого життя; *екологічна міграція* – переміщення людей, яке відбувається у результаті природних катастроф, зміни клімату, опустелювання тощо; *економічна міграція* – переміщення людей під

тиском соціально-економічних обставин, які привели до погіршення їх становища, або ж у результаті сформованої ідеї можливостей покращення життя поза межами країни проживання; **еміграція** – виїзд осіб із країни постійного місця проживання в інші країни з різних мотивів; **зворотна міграція (рееміграція)** – процес повернення людей до попереднього місця проживання; **зовнішня (міжнародна) міграція** – переміщення людей через кордони держав; **імміграція** – в'їзд особи у певну країну з метою проживання в ній; **інтелектуальна міграція («brain-drain»)** – переселення висококваліфікованих спеціалістів, учених, митців; **«кліматична міграція»** – переселення людей, пов'язане зі зміною кліматичних умов, у яких вони мешкали; **колонізація** (від латин. *colonia* - виселки, поселення на чужій території) – вид міграції, пов'язаний з розширенням етнічної території за рахунок заселення пустельних земель, або земель, які слабо заселені, з метою їх господарського освоєння та налагодження життєдіяльності; **незворотна міграція** – переселення людей з метою постійного проживання у тій чи тій державі, у тому чи тому населеному пункті; **нелегальна (незаконна, нерегульована) міграція** – переміщення людей з порушенням правил в'їзду в країну, перебування в ній та здійснення економічної діяльності. На Заході надають перевагу вживанню терміну «нерегульована міграція», аргументуючи таку позицію тим, що нелегальну імміграцію зв'язують з криміналітетом, що апріорі є образою гідності людини й роздмухуванням расової та етнічної ворожнечі; **постійна (довгострокова) міграція** – згідно з рекомендаціями ООН, переселення людей з метою проживання на території іншої країни на термін понад один рік; однак, зазвичай, кожна країна цей термін визначає сама; **репатріація** – повернення мігрантів до країни походження з наступним набуттям її громадянства за спрощеною процедурою, йдеться, передовсім, про осіб, групи населення, котрі у примусовому порядку були виселені з місць свого постійного проживання; **тимчасова міграція** – процес переселення людей з терміном перебування на новому місці певний час, після закінчення якого мігранти повертаються до попереднього місця помешкання; **трудова міграція (маятникова, сезонна, довгострокова)** – міжпоселенські переміщення людей з метою працевлаштування.

Міжетнічна взаємодія – це взаємодія представників різних етносів, які проживають у межах одного етнополітичного організму (держави), через безпосередні й опосередковані контакти на індивідуальному й груповому рівнях в усіх сферах суспільного життя, у результаті яких здійснюється обмін етнічною інформацією й під впливом котрих формуються уявлення один про

одного (етнічні стереотипи), корегуються уявлення про самих себе (етнічні автостереотипи) та формується відповідна етнонаціональна ситуація у конкретній країні. Термін «міжетнічна взаємодія» був введений у вітчизняну етнологічну науку понад десять років тому. Він дає змогу адекватно і об'єктивно (без ідеолого-оцінювальних постулатів) досліджувати етнонаціональні процеси у поліетнічному суспільстві, учасниками яких є представники різних етносів, зокрема, у тому їхньому аспектові, коли йдеться про контакти етнічних спільнот у різноманітних виявах. Підставою для введення терміну «міжетнічна взаємодія» у науковий обіг стали два моменти: 1) широко вживаний термін «міжетнічні (міжнаціональні) відносини» орієнтує на апіорно визначені висновки про позитивність чи негативність цього процесу, надаючи великого значення його керованості, й досить часто виключає його даність, природність, недетермінованість (мається на увазі мінімізація впливу соціальних чинників й природна необхідність вступати у взаємодію у результаті обставин, що не залежать від суб'єктів цього процесу); 2) існуючий термін «взаємодія» (interaction) й зокрема «символічний інтеракціонізм» засвідчив свою плідність у аналізові процесів суспільного буття, дійовими особами якого є різні, подеколи протилежні за своїми якісними характеристиками, суб'єкти, й ця обставина спонукала до введення у етнологічні й етносоціологічні дослідження терміну «міжетнічна взаємодія». Останній є однією з форм вияву взаємодії в етнічній сфері розвитку суспільства. У цьому контексті пропонує така структура феномена: міжетнічні контакти, міжетнічне спілкування, міжетнічні зв'язки, міжетнічні відносини. Усі перелічені структурні елементи м. в. реалізуються на двох рівнях – *індивідуальному* та *груповому* (колективному) безпосередньо (скажімо, пряме спілкування етнофорів у етноконтактній зоні) чи опосередковано (наприклад, через засоби масової інформації). Всі названі елементи взаємопов'язані, але кожний із них має свої функціональні особливості. Скажімо, міжетнічне спілкування, міжетнічні контакти складають основу формування цілісної системи міжетнічних зв'язків. Вони можуть бути спорадичними, тимчасовими, безсистемними. Міжетнічні відносини представляють собою усталену систему, яка завершує формування структури міжетнічної взаємодії. На цьому рівні важливу роль відіграє колективний (груповий) стереотип представників різних етносів, які перебувають у постійній взаємодії, саме той, який західна етносоціологія включає в рамки антитези «ми – вони» (П.Роуз). Зважаючи на важливість функціональних особливостей окремих елементів структури міжетнічної взаємодії дослідження кожного із них набирає великої ваги. У

цьому контексті варто дослідити характер виникнення спілкування, встановлення контактів, формування відносин між представниками різних етносів; прослідкувати, за яких обставин спілкування і контакти переростають у систему міжетнічних відносин зі своїми закономірностями та особливостями; виявити фактори, які впливають на визначення функцій спілкування, контактів, відносин та характер взаємозв'язків між окремими елементами структури міжетнічної взаємодії. В Україні міжетнічна взаємодія розгортається у двох напрямках: а) домінуюча етнічна спільнота (український етнос) – меншинні спільноти (етнічні меншини); б) етнічна меншина – етнічні меншини. Завважимо, що для зазначених напрямків зовсім не властива різна просторова й часова дистанція, вони реалізуються одночасно, що й визначає синхронну різноспрямованість м. в. Структура міжетнічної взаємодії реалізується на побутовому рівні, у процесі виробництва, суспільно-громадської діяльності представників етносів, які проживають в Україні, участі у політичних процесах. Поряд з розробкою теоретичної схеми міжетнічної взаємодії питання про реалізацію її структури представляє надзвичайно важливу дослідницьку проблему методологічного плану. Передовсім, це дає змогу виявити інтенсивність процесів маргіналізації, яка є об'єктивною закономірністю міжетнічної взаємодії, зафіксувати й простежити роль соціальних факторів у міжетнічних стосунках. Продуктом міжетнічної взаємодії може бути (або, принаймні, міжетнічна взаємодія може стимулювати) утвердження: 1) інтегруючого типу етносоціального розвитку суспільства, коли етнічні спільноти інтегруються в україноетнічний суспільний контекст (в англomовній термінології – *mainstream*), зберігаючи свою етнокультурну самобутність; 2) дезінтегруючого типу етносоціального розвитку українського суспільства, коли з особливою силою виявляються: а) спротив інтеграції; б) регіоналізація; в) сепаратистські тенденції; 3) конфліктогенного типу етносоціального розвитку суспільства, коли на етнічному ґрунті виникають конфлікти у взаємодії між домінуючою спільнотою й меншинними спільнотами, або ж у взаємодії між меншинними спільнотами. У процесі дослідження міжетнічної взаємодії можуть бути виявлені чинники, які визначають ефективність дії «силового поля» тієї чи тієї етнічної спільноти у міжетнічних стосунках, що позначається на рівні збереження й розвою відповідної етнічності чи її втрати й переході у іншу етнічність (явища, субстрати, адстрати, суперстрати). Для визначення за запропонованою схемою сутності міжетнічної взаємодії та її впливу на етносоціальні процеси (інтегруючі, конфліктні, безконфліктні) з методологічної точки зору необхідно враховувати такі моменти, як політична

ситуація в окремому регіоні й етнополітичному організмі (державному утворенні) в цілому, державна етнополітика, позиції суспільно-громадських рухів та політичних партій у питаннях етносоціального розвитку, стан стосунків України з країнами, де знаходиться ядро етносу тих чи інших етнічних меншин, якість стосунків останніх з ядром відповідного етносу.

Міжетнічна толерантність (від латин. *tolerare* – терпіти) – терпиме ставлення представників однієї етнічної спільноти до представників іншої спільноти, до відмінних культурницьких традицій, готовність до позитивної взаємодії з носіями різноманітних етнічностей. Поява й функціонування поняття «міжетнічна толерантність» пов’язані з поліетнічним, полікультурним довкіллям, структуризація якого визначається наявністю різноманітних етнокультурних спільнот та політикою владних органів щодо цього феномену. Парасольковим терміном й поняттям, від яких походить «міжетнічна толерантність», безумовно, виступає багатогранне поняття «толерантність», а поштовх поширенню цього терміну в теорії і практиці дало прийняття Генеральною асамблеєю ЮНЕСКО Декларації принципів толерантності 16 листопада 1995 року.

Міжетнічний конфлікт (від латин. *conflictus* – зіткнення, боротьба) – специфічна ситуація у стосунках між етнічними спільнотами, її частинами, або ж її окремими представниками, змістом якої є змагання учасників цих стосунків за відповідні ніші у суспільному житті поліетнічної країни й у ході якого окреслюється протилежність інтересів та застосовуються будь-які засоби для реалізації цих інтересів та утвердження своєї етнічності в етнонаціональній структурі країни проживання. Міжетнічний конфлікт відбувається у процесі міжетнічної взаємодії на рівні «більшість – меншість» (або ж меншості, меншини) чи на рівні «меншість – меншість». У першому випадку можна говорити про макрорівень, оскільки тут задіяний рівень національний (мається на увазі принаймні один компонент – більшість, котра, зазвичай, покриває всю територію країни), а в другому – про мікрорівень (або ж про меншинний рівень). Практика міжетнічних відносин свідчить, що конфлікт на рівні «більшість – меншість» зазвичай розуміється як конфлікт між меншістю і владою, оскільки більшість у свідомості меншинних груп ототожнюється з владою. І дійсно, практично в усіх поліетнічних країнах представники більшості домінують у владних структурах. Найважливішими чинниками, які можуть стимулювати виникнення і розвиток міжетнічного конфлікту можна вважати такі: соціальні; політичні; культурні; психологічні; релігійні; ті, що перебувають у сфері управління та відносин регіональної й центральної влади;

суто етнічні, які базуються на стереотипах (уявленнях) представників різних спільнот один про одного. Найпотужніше силове поле мають соціальні чинники, оскільки представники етнічних спільнот є, зазвичай, найбільш занедбаними у соціальному плані, потерпаючи від низького рівня життя, високого рівня безробіття, низького рівня освіти, обмежених можливостей доступу до соціальних благ (згадаймо, наприклад, ромів, гагаузів, румунів, кримських татар тощо). Винятки у цьому контексті становлять росіяни та євреї, соціальний статус котрих вищий за представників титульної нації – українців. Це дає дослідникам підстави визначати міжетнічного конфлікту як особливий вид конфлікту соціального. З-поміж тих, хто задіяний у міжетнічному конфлікті, можна виділити таких дійових осіб (акторів): 1) учасники; 2) суб'єкти; 3) посередники. Власне, складність феномена «міжетнічний конфлікт» та його сучасне розуміння не вичерпуються таким поняттям, як «сторона конфлікту». Щодо учасників конфлікту, то ними можуть виступати індивідууми, групи, організації, а також люди, які випадково опиняються в зоні конфлікту. Останні ситуації дуже часто спостерігаються на Північному Кавказі, в Ізраїлі. Суб'єктами конфлікту виступають ті, хто здійснює вплив на перебіг та вислід конфлікту. Зазвичай, вплив суб'єктів визначається не лише певними особистісними чи груповими можливостями, але й інтересами. Отже, суб'єктами можуть бути представники органів виконавчої влади й місцевого самоврядування, політичних партій, громадських організацій тощо. Оскільки важлива роль в управлінні конфліктом належить посередникам, то вони є чи не найактивнішими акторами конфлікту. Крім окремих авторитетних особистостей посередниками можуть виступати і перераховані вище суб'єкти, однак їх роль як посередників буде відрізнятися від ролі суб'єктів, оскільки вони вже перебирають на себе роль управління міжетнічним конфліктом і виконують функцію примирення. Застосування тих чи інших підходів до регулювання міжетнічних конфліктів значною мірою залежить від форми його вияву. Серед можливих форм вияву конфлікту, що їх слід назвати конкретними, хоча ці форми вияву конфлікту можна розглядати як форми поведінки (більш широкої діяльності) акторів у міжетнічному конфлікті, найчастіше ми стикаємося з такими: 1) неприйняття меншістю цінностей, які сповідує й проголошує більшість; 2) відмова під різними приводами виконувати рішення центральної влади; 3) протистояння між більшістю і меншістю з приводу принципових засад етнополітики держави (наприклад, відмови в наданні громадянства; заборони на професії; заходи, які спричиняють зміни в етнічному складі тих чи тих регіонів тощо); 4) вияви неповаги, вандалізму до

культурних й історичних святих тієї чи іншої етнічної спільноти (як правило, на рівні стосунків «меншість – меншість»); 5) виштовхування представниками однієї національності представників іншої із престижних бізнесових ніш; 6) ксенофобія тощо. З огляду на те, що конкретні форми вияву конфлікту можна класифікувати і як форми поведінки дійових осіб міжетнічного конфлікту, є підстави виділити три основні форми вияву конфлікту (очевидно, за характером дій акторів конфлікту) є: 1) стихійні конфлікти – стихійні зіткнення масового характеру (таких на території колишнього Радянського Союзу було чимало – Алма-Ата, Нагірний Карабах, Сумгаїт тощо); 2) організовані конфлікти (вони виростили з першої форми – чеченська війна, військові дії в Придністров'ї); 3) наростання міжетнічної (міжнаціональної) напруги, агрегація етнічних (національних) почуттів, однак без стихійних насильницьких дій (мітинги, демонстрації, голосування – Прибалтика). Структуру міжетнічного конфлікту можна представити таким чином: **етнічне дистанціювання** (етнокультурна дистанція) визначається етнічними характеристиками індивідуума чи усієї спільноти, які вирізняють їх з-поміж інших. Скажімо, кожна з етнічних спільнот України (нагадаємо, що в Україні мешкають представники близько 130 етносів) має свої усталені етнічні риси, й у рамках парадигми відносин «ми – вони» ці риси відіграють особливу роль – формують самобутню спільність, несхожу на іншу, й складають основу для порівняння себе з іншими. Дистанціювання починається тоді, коли представники інших етнічних спільнот починають фіксувати відмінні від своїх способи сприйняття довколишнього світу (сюди включаються як люди, так і біолого-географічне довкілля) й реагування на його явища. У ході цього порівняння на цій стадії міжетнічної взаємодії й виникнення потенційного конфлікту можуть проявлятися дві тенденції: перша отримує вираження у формуванні можливостей до зближення, основою якого стає прагнення опанувати й зрозуміти іншу, ніж власна, етнічність; друга – у дистанціюванні, а подеколи й у протиставленні себе іншим. Якщо переважає друга тенденція, то очевидним стає етнічне дистанціювання й можна вважати, що таким чином закладаються основи для майбутнього конфлікту. Наступний компонент (стадія) **етнічна неприязнь** може вважатися власне початковою стадією м. к. Етнічна неприязнь, як і кожне явище міжетнічної взаємодії, зумовлюється цілою низкою факторів. В її основі лежить несприйняття людей з відмінною від своєї культурою, ментальністю. Таке ставлення до інших базується на системі етнічних стереотипів, зазвичай, не позитивних, а ще більш точно – неадекватних, а подеколи й негативних; **етнічна ворожість** є концентрованим

вираженням етнічної неприязні, яка має чітко визначений об'єкт, на котрому фокусується негативне ставлення представників інших спільнот. Зазвичай, таке негативне ставлення формується цілеспрямовано через засоби інформації. Такі випадки в Україні фіксуються щодо євреїв, кримських татар, ромів, а ще більшою мірою до іммігрантів – вихідців з країн Африки, Південно-Східної Азії, арабів тощо. У структурі міжетнічного конфлікту **етнічна напруга** є комплексним феноменом, що формується під впливом різних факторів, передовсім, соціальних і політичних. Етнічна напруга на відміну від етнічної неприязні й етнічної ворожості, котрі, зазвичай, є ознакою міжетнічної взаємодії на індивідуальному рівні, виявляється на груповому (колективному) рівні міжетнічної взаємодії, оскільки вона охоплює певну частину спільнот. Тут вже йдеться про групові інтереси й змагання за їх задоволення. Власне, вже на цьому етапі можна говорити про боротьбу за соціальні, економічні, політичні й культурні ніші в суспільному розвитку поліетнічної держави. Виявами міжетнічної напруги на рівні відносин «більшість – меншість» можуть бути різкі заяви меншості щодо дискримінації її більшістю у різних сферах суспільного життя, відмова більшості враховувати інтереси меншості. У взаємодії на рівні «меншість – меншість» виявом етнічної напруги виступає відмова від підтримки вимог однієї меншості іншою, поширення негативних етнічних стереотипів, відмова від участі в заходах, які проводить та чи інша етнічна спільнота; **етнічна конфронтація** є тим компонентом міжетнічного конфлікту, який реалізується у протиставленні інтересів однієї етнічної спільноти іншій або ж на рівні більшості і меншості й у прагненні вирішити проблемні питання за власними сценаріями. Як стадія розвитку м. к. етнічна конфронтація стимулює його ескалацію й спонукає учасників конфлікту до рішучих дій у вирішенні проблем, які стали предметом міжетнічного конфлікту. Якщо інші компоненти (стадії) м. к. мають переважно стихійний характер, то для етнічної конфронтації дедалі більшою мірою стає властивою організованість (керованість з боку лідерів етнічних рухів). Найвищою точкою у структурі міжетнічного конфлікту є **етнічний антагонізм**, який виростає з етнічної напруги та конфронтації й характеризується жорстоким змаганням за престижні ніші в суспільному житті поліетнічної країни. Етнічний антагонізм, власне, завершує формування структури м. к. Дослідники цієї проблеми привертають увагу до домінуючої ролі економічних факторів в ескалації етнічного антагонізму. Запобігання міжетнічному конфлікту є одним з елементів етнополітичного менеджменту, а у вузькому значенні – управління конфліктом. Останнє передбачає «не усунування конфлікту», а «контроль» за

ним, «регулювання», «вирішення». За К. Мітчеллом, існує трирівнева схема впливу на конфлікт: 1) уникнення конфлікту, тобто запобігання його виникненню; 2) запобігання виникненню можливих негативних наслідків конфлікту; 3) вирішення конфлікту, тобто усунення його причини і примирення сторін, які перебувають у стані конфлікту.

Мультикультуралізм (полікультурність) (від латин. *multis* – множинний та *cultura* – культура) – відображення існування та взаємодії у суспільстві різних культур та субкультур впродовж історії. Ідеологія, яка орієнтує на однакове потрактування усіх культур, котрі існують у суспільстві; багато європейських держав ідеологію м. поклали в основу політики культурного плюралізму, що стає частиною державної політики у сфері етнонаціонального розвитку. У рамках такої політики формується спеціальний напрямок – менеджмент культурного розмаїття.

Нація (від латинського – «*natio*») означає історичну спільність людей, яка характеризується певними маркерами, серед котрих – назва, територія, мова. Оскільки сам термін в латинській мові має різні значення, то і інтерпретації поняття «нація» – неоднозначні. Аналіз спроб подати визначення цього явища засвідчує, що їх автори великою мірою виходили (що цілком закономірно) із етимології самого слова. Найбільш поширені його значення такі: народжений (від народження), рід, плем'я, народ. І, безумовно, перші інтерпретації явища «н.» прив'язувалися до родової спільності, що, зрештою, передбачало такі маркери спільності, як одне й те ж походження; зрозуміла для усіх членів спільноти мова; зосередження на визначеній території, у межах якої відбувається взаємодія між ними; культурно-інформаційне поле з кодами і символами, які читаються усіма, що забезпечує, принаймні, суспільне порозуміння. Власне, йдеться про природну, не агреговану, визначену системою об'єктивних обставин, з якими людина стикається від дня свого народження і які впродовж певного часу (все життя, його частину) детермінують її дії та вчинків, сутність явища. Звичайно, у часовому просторі ця система трансформується, вона видозмінюється також під тиском волі, знань й цілепокладання людини від покоління до покоління (зазвичай, цілі визначаються лідерами спільноти, чи то політичними, чи то соціальними, чи то інтелектуальними з вагомим інформаційно-культурницьким та знаннєвим багажем). Сьогодні дія останніх чинників є визначальною у наповненні сутності спільноти людей, їх дій, вчинків та характеру стосунків між ними. Власне, у сучасних людських спільнотах велику роль відіграє уявне, набуте, часто-густо насаджене тими ж лідерами з метою досягнення групових інтересів.

Як і раніше існувала, так і нині існує необхідність певним чином зв'язати різні аспекти одного й того ж явища парасольковим терміном та наповнити його тим чи тим змістом. Така необхідність об'єктивно закономірна й коріниться у прагненні створити поле зрозумілого сприйняття й усвідомлення природного і людського довкілля та реагування на нього. У фаховій літературі зустрічаються такі різновиди назв націй: **багатоетнічна громадянська нація** – соціальна спільнота (до певної міри штучно створений конструкт), у рамках якої об'єднані представники різних культур та етнічних спільнот; **етнічна нація (етнонація)** – нація, у якій системоутворюючу роль відіграють такі чинники, як спільні територія, мова, культура, етнічні маркери; вона є вищою формою етносу й для перспектив її існування важливими виступають етнічна самосвідомість та національна ідентичність; **залежна нація** – соціальний конструкт, значною мірою сформований завдяки політичній волі лідерів етнополітичних утворень й його існування великою мірою залежить від рівня взаємодії (конфліктної чи безконфліктної) об'єднаних у ньому частин; **нація-держава** – соціальне утворення на етнокультурницьких засадах тієї чи іншої людської спільноти, яке офіційно конституювалося у державу; **політична нація** – близьке за своїм змістом до нації-держави утворення, у якому громадянська належність визначає сутність явища; **розділена нація** – нація, частини якої в силу певних обставин (найчастіше у результаті політичних, наприклад, розділення Німеччини, Кореї) опинилися у різних етнополітичних організаціях; **титульна нація** – нація у багатонаціональній державі, що є її основним структуроутворюючим компонентом й назвою якої іменується етнополітичний організм.

Поліетнічна країна – країна, етнонаціональна структура населення якої складається із більше, ніж двох конституйованих етнічних спільнот (етнонація, національні, етнічні меншини), й її меншинні компоненти складають не менше десяти відсотків усього населення країни. Такі спільноти, зазвичай, мають проживати на території країни досить тривалий час. Типовими поліетнічними країнами вважаються Канада, Швейцарія. Однак Німеччину, не дивлячись на те, що тут мешкає понад два мільйони вихідців із Туреччини та велика кількість іммігрантів із колишньої Югославії, не вважають поліетнічною країною, оскільки ці етнічні спільноти не мають тривалої традиції співжиття у рамках одного етнополітичного організму. Україну можна віднести до поліетнічної країни, хоча більш коректно говорити про неї як про країну з поліетнічним складом населення, оскільки на її території проживає велика кількість (за

переліком етнонімів) носіїв етнічностей, котрі не конституювалися в усталені компоненти етнонаціональної структури населення країни.

Субетнос (від грець. *sub* – під та *ethnos* – народ) – етнічна спільнота, зазвичай, малочисленна група людей, яка виникає в особливих історичних умовах у межах більшої етнічної спільноти (етносу) і зберігає певні відмінності у культурі та мові, плекає свої, притаманні лише їй, традиції, звичаї, й відзначається своєрідним етнічним менталітетом.

Додаток 3.

Центри етнічних досліджень

Австралійська федерація асоціацій етнічних шкіл *Australian Federation of Ethnic Schools Associations*

e-mail: sromaniw@bigpond.net.au

web-site: www.ourcommunity.com.au

Федерація функціонує з 1857 року і є парасольковою організацією для усіх етнічних шкіл країни. Вона об'єднує близько 1400 таких шкіл, де навчаються понад 100 000 учнів майже 70-ма мовами.

Мета і завдання: підтримка і розробка програм навчання мовами етнічних спільнот, які населяють Австралію; виховання учнів у дусі толерантності і взаємоповаги носіїв різноманітних культур; налагодження безконфліктної взаємодії між у багатокультурному шкільному середовищі.

Основні аспекти діяльності: навчання мов етнічних меншин Австралії, дослідження ролі і стану мов етнічних меншин у різних регіонах країни, реалізація заходів по сприянню утвердження лінгвістичної та культурної розмаїтості австралійського суспільства та зміцнення його єдності.

Дослідницькі теми (проекти): «Програма вивчення мов етнічних меншин», «Якість освіти в Австралії», «Внутрішні стосунки у спільнотах, інтеграція, багатокультурність».

Публікації: звіти діяльності федерації, матеріали виконання проектів, підручники, довідники.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Австрійський центр етнічних груп *Austrian Center for Ethnic Groups*

Центр є незалежною неурядовою установою; він – парасолькова організація для усіх національних (етнічних) спільнот Австрії.

Мета і завдання: сприяння забезпеченню рівними правами і можливостями представників різних етнічних спільнот, які проживають нині на території Австрії.

Основні аспекти діяльності: акумуляція інформації про становище етнічних (національних) меншин в країні; підготовка звітів про стан дотримання прав меншин та вироблення рекомендацій по поліпшенню їх становища; проведення конференцій, семінарів, дискусій, консультацій.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з підготовкою щорічних звітів про становище етнонаціональних спільнот та дотримання прав їх представників у різних сферах суспільного життя.

Публікації: щорічні звіти; рекомендації урядовим і неурядовим організаціям стосовно імплементації положень правових актів, які спрямовані на поліпшення становища меншин цих спільнот країни.

Друковані органи (інформаційний ресурс): електронні ресурси.

Асоціація дослідження етнічності та націоналізму
The Association for the Study of Ethnicity and Nationalism (ASEN)

e-mail: ASEN@lse.ac.uk

web-site: www.lse.ac.uk

Асоціація була заснована у 1990 році студентами та викладачами у Лондонській школі економіки та політичних наук, тими, хто зацікавлені дослідженням етнічності та націоналізму. Тут знаходиться штаб-квартира асоціації.

Мета і завдання: створення міжнародної, міждисциплінарної мережі дослідників етнічності та націоналізму; організація дебатів (семінари, лекції, конференції, панелі); збір та поширення інформації з питань етнічності та націоналізму через журнал «Studies in Ethnicity and National (STN)»; публікація результатів дослідження етнічності та націоналізму в журналі «Nations and Nationalism».

Основні аспекти діяльності: координація активностей на міжнародному рівні з проведення наукових заходів (конференції, семінари); стимулювання досліджень проблем етнічності та її зв'язку з націоналізмом.

Дослідницькі теми (проекти): пов'язані з питаннями функціонування феномена етнічності та ролі націоналізму у сучасному світі.

Публікації: статті, матеріали конференцій, монографії.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнали «Nations and Nationalism», «Studies in Ethnicity and Nationalism»; електронні ресурси.

Асоціація дослідження етнічності та націоналізму (Велика Британія)
The Association for the Study of Ethnicity and Nationalism (ASEN), London
School of Economics and Political Science

e-mail: ASEN@lse.ac.uk

Асоціація – міждисциплінарна організація; була утворена у 1990 році групою студентів-дослідників та науковців Лондонської школи економіки і політичних наук.

Мета і завдання: формування дослідницької мережі з питань етнічності та націоналізму і стимулювання, здійснення досліджень та поширення знань з питань етнічності і націоналізму.

Основні аспекти діяльності: проведення регулярних конференцій, семінарів, залучення відомих дослідників до публікацій.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з дослідженням проблем етнічності, ідентичності й теорії націоналізму.

Публікації: монографії, статті у наукових журналах, матеріали наукових конференцій.

Друковані органи (інформаційні ресурси): бюлетень «*The Britanian*», журнали «*Studies in Ethnicity and Nationalism (SEN)*», «*Nations and Nationalism*», електронні ресурси.

Асоціація дослідження національностей, Інститут Гаррімана,
Колумбійський університет (США)
Association for the Study of Nationalities, Harriman Institute, Columbia
University, New York

e-mail: Ich2111@columbia.edu

Асоціація – це суто наукове об'єднання, діяльність якого присвячена дослідженню етнічності та націоналізму на просторі від Європи до Євроазії. Вона об'єднує науковців із більш як 50 країн, зацікавлених у дослідженні етнічних проблем та націоналізму.

Мета і завдання: дослідження заявлених проблем у країнах Балкан, Центральної Європи, Євроазії, включаючи Туреччину та Китай, у Росії, в Україні, на Кавказі.

Основні аспекти діяльності: організація й здійснення наукових досліджень у країнах, які є членами асоціації; проведення наукових заходів (всесвітні конгреси, конференції, семінари, симпозиуми); інформаційно-консультативна діяльність.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з підтримкою проблематики, яка включає питання національностей, націоналізму й етнічності, а також молодих дослідників.

Публікації: монографії, статті у профільних виданнях, матеріали всесвітніх конгресів та конференцій.

Друковані органи (інформаційні ресурси): бюлетень «*ASN: Association for the Study of Nationalities*», «*Nationalities Papers*», «*Ethnopolitics*», електронні ресурси.

Асоціація етнічних і регіональних студій (Молдова)

ASER – Association for Ethnic and Regional Studies

e-mail: olesea_sarbu@yahoo.com

Асоціація є прибутковою дослідницько-організаційною інституцією, до складу якої входять науковці і практики Республіки Молдова та інших країн Центральної і Південно-Східної Європи. Асоціація працює з 2003 року.

Мета і завдання: сприяння розбудові демократичних цінностей у мультикультурному молдовському суспільстві й налагодженню добросусідських відносин з прикордонними до Молдови державами.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; інформаційно-тренінгова діяльність; координація зусиль різних організацій і інституцій у вивченні етнонаціональних процесів у Молдові і регіоні; проведення наукових заходів (конференції, симпозіуми, семінари).

Дослідницькі теми (проекти): зміцнення миру і дружби між народами Молдови та європейських країн; захист прав етнічних меншин; збереження культурної спадщини етнічних і національних меншин країни; удосконалення менеджменту регіонами й субтериторіальними структурними одиницями.

Публікації: статті у наукових журналах, матеріали наукових конференцій, інформаційно-довідкові збірки, навчально-методичні матеріали.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Група дослідження етнічних відносин, міграції та рівності (Бельгія)
Group for Research on Ethnic Relations, Migration & Equality (CERME),

Universite libre de Bruxelles

e-mail: germe@ulb.ac.be

web-site: germe.ulb.ac.be

Група є дослідницькою і складається із представників соціальних наук (соціологи, антропологи, політичні науки); вивчає процеси включення і виключення у контексті різних суспільств, де існує соціальна нерівність.

Мета і завдання: дослідження процесів взаємодії представників різноманітних етнічностей в умовах нерівностей; процесів етнізації та расиїзації у контексті репродукції соціальних нерівностей.

Основні аспекти діяльності: семінари з практик отримання громадянства, мультикультуралізм, з функціонування соціальних мереж і соціальної стратифікації; методологічна експертиза, поглиблений мультиваріантний статистичний аналіз.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані передусім з взаємодією між менеджментом етнокультурного розмаїття і феноменом імміграції та реагування держави на етнічну диверсифікацію і соціальну нерівність, особливо у метрополії.

Публікації: монографії, розділи у колективних виданнях, статті у наукових журналах.

Друковані органи (інформаційні ресурси): *SOWI*PORT – портал соціальних наук; електронні ресурси.

Данський центр дослідження етнічності та міграції, Есб'юрг (Данія)

The Danish Centre for Ethnicity and Migration Research, South Jutland

University, Esbjerg

tel.: +45 79 141142

fax: +45 79 141199

Центр заснований за фінансування уряду Данії.

Мета і завдання: дослідження та координація досліджень в етнічній сфері.

Основні аспекти діяльності: дослідження явищ етнічності, міжетнічних стосунків та міграцій на національному та міжнародному рівнях.

Дослідницькі теми (проекти): наслідки інтеграції іммігрантів та біженців у датське суспільство; етнічні та релігійні конфлікти; забезпечення рівних умов

на ринку праці, в освітній та соціальній сферах представникам різних етнічних спільнот.

Публікації: монографії, статті у фахових журналах.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

**Дослідницька програма «Міжнародна міграція, інтеграція
та соціальне згуртування»**

International Migration, Integration and Social Cohesion (IMISCOE)

e-mail: info@imiscoe.org

Програма є мультидисциплінарним дослідницьким феноменом, у якому об'єднано понад 500 дослідників із 23 європейських дослідницьких інституцій.

Мета і завдання: створення спільних дослідницьких програм з міграції, інтеграції та соціального згуртування; організація тренінгів у визначеній царині; поширення результатів дослідження серед широкої публіки та особливо серед тих, хто формує політику.

Основні аспекти діяльності: проведення дослідження стану міграційних процесів у різних європейських країнах; збір інформації з проблем міграцій; проведення наукових заходів (конференції, семінари, дискусії); обмін результатами досліджень між різними науковими інституціями.

Дослідницькі теми (проекти): Міжнародна міграція (просторові рухи, добровільні чи примусові, людей через кордони як процес та його наслідки. Процеси поселення й інтеграція іммігрантів та їх нащадків у суспільствах входу та наслідки для приймаючого суспільства. Програма ініціює нові проекти: «Міста для політики локальної інтеграції», «Міграції між Африкою та Європою», «Інформаційна мережа позитивної практики в охороні здоров'я щодо мігрантів та меншин в Європі», «Сприяння компаративним кількісним дослідженням у сфері міграцій та інтеграції у Європі», «Представництво та щоденна взаємодія та її вплив на етнічні групи, які перебувають у сусідстві».

Публікації: серія книг програми, статті у наукових журналах, видання інформаційних матеріалів та матеріалів наукових конференцій.

Друковані органи (інформаційні ресурси): бюлетень «IMISCOE Newsletter», електронні ресурси.

**Дослідницький осередок «Міграції та суспільство», Університет
Париж 7 (Франція)**

Unité de recherches «Migrations et société» université de Paris 7 (URMIS)

e-mail: urmis@paris7.jussieu.fr

web-site: urmis.unice.fr/

Осередок був створений з метою вивчення міграцій та міжетнічних стосунків у Франції та за її межами.

Мета і завдання: дослідження проблем взаємодії іммігрантів та суспільства проживання; формування сприятливих умов для налагодження міжетнічного діалогу.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота, проведення наукових заходів (конференції, симпозіуми, дискусії), інформаційно-аналітична робота, консультації.

Дослідницькі теми (проекти): міграції та мігранти в сучасну епоху: практики мобільності та місце мігрантів у світовій економіці; іммігранти та меншинні групи як об'єкт публічних дій, інституціональних практик та дискурсу; колективна ідентичність: мобілізація, конструювання, постановка (спектакля), розповіді про історію міграцій (усна історія).

Публікації: книги, статті у наукових журналах, звіди і доповіді, матеріали наукових конференцій.

Друковані органи (інформаційні ресурси): тематичні серії та журнали «*Les Cahiers de l'Urmis*», «*Ouvrages*», «*Rapports de recherche telechargeables en ligne*», «*Publications des membres du laboratoire*», електронні ресурси.

Дослідницький центр прав етнічних груп (Бельгія)

Research Centre for Ethnic Group Rights, Brussels

fax: +32 2 4285614

Центр був заснований у 1978 році як неурядова дослідницька установа у рамках Інституту європейських досліджень та навчання.

Мета і завдання: здійснення досліджень етнічних, національних, мовних проблем та надання рекомендацій і консультацій зацікавленим у проблемі особам та інституціям.

Основні аспекти діяльності: проведення конференцій, семінарів, симпозіумів; підготовка навчальних програм; надання консультацій.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з реалізацією прав представників етнічних спільнот у контексті забезпечення прав людини.

Публікації: звіти про діяльність, статті у наукових виданнях.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

**Європейський форум міграційних досліджень, Університет Отто Фрідріха
(Німеччина)**

Europäisches Forum fuer Migrationsstudien (EFMS),

Otto-Friedrich University Bamberg

e-mail: efm@sowi.uni-bamberg.de

web-site: www.uni-bamberg.de/efms/

Форум був заснований у 1993 році в Університеті Бамберга (Баварія) із фахівців-мігрантознавців.

Мета і завдання: сприяння розробці гуманної міграційної політики на європейському просторі; покращення знань про міграцію й інтеграційні процеси; налагодження ефективної взаємодії між науковцями, управлінцями та громадськістю.

Основні аспекти діяльності: дослідження різних аспектів міграційних процесів у Німеччині та у Європі; розробка моделей міграційної політики та інтеграції іммігрантів у країнах проживання; організація наукових заходів (конференції, семінари, симпозіуми); організація дискусій; підготовка навчальних матеріалів.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з дослідженням питань міграційної політики, з теорією міграції, проблемами інтеграції іммігрантів у суспільстві проживання.

Публікації: монографії, статті у профільних виданнях, наукові огляди, доповіді з проблем міграції, серія книг «Buchreihe Forum Migration».

Друковані органи (інформаційні ресурси): бюлетень «*efm Migration Report*», електронні ресурси.

**Європейський центр досліджень міграції та етнічних відносин,
Університет Утрехту (Нідерланди)**

European Research Centre on Migration and Ethnic Relations (ERCOMER),

Utrecht University

e-mail: ercomer.secr@fss.uu.nl

web-site: <http://www.ercomer.org>

Центр був заснований у 1994 році з метою розгортання досліджень міжнародної міграції та етнічних відносин у європейському контексті.

Мета і завдання: дослідження міграції та мігрантів; іммігрантів та меншин у суспільствах, які приймають іммігрантів; культурних розбіжностей та запити суспільств, солідарності та соціальному виключенні; проблем націоналізму та етнічних конфліктів; вивчення питань мультикультуралізму, інтернаціоналізму та расизму.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота, проведення наукових конференцій, семінарів, симпозіумів, надання консультацій; підготовка навчальних програм «магістр-дослідник».

Дослідницькі теми (проекти): «Міграції та мігранти (зміни довкілля та вимушена міграція)», «Іммігранти та меншини у приймаючих суспільствах (участь у ринку праці, етнічна ідентифікація та соціальна довіра між іммігрантами та біженцями; етнічні упередження та дискримінація: розуміння того, що люди говорять і що вони роблять; ризики виключення на сучасному рухливому ринку праці; етнічна ідентичність та релігійна мобілізація другого покоління європейців: порівняння мусульманської молоді у мультикультурних містах)», «Культурні розбіжності та запити приймаючого суспільства: солідарність та виключення (колективна ідентичність та політична толерантність щодо етнічних меншин в Європі; культурна подібність чи збереження власної ідентичності: споживання національних культурних надбань у період європейської інтеграції та масової міграції (2008-2013); соціальне зщеплення в Нідерландах; міжетнічні шлюби та соціоекономічна інтеграція; мультикультуралізм, права меншин та політична довіра: соціальний та психологічні перспективи; між групові відносини у Російській Федерації та в Україні: пошуки етнонаціональної ідентичності, позитивні та негативні впливи)», «Націоналізм та етнічний конфлікт: європроект обстеження європейського громадянства; націоналізм та його пояснення; ставлення до Німеччини та інших членів Європейського Союзу та його пояснення; націоналізм та виключення у Російській Федерації й колишніх радянських республіках)».

Публікації: монографії, щорічні звіти, серії книг: «Дослідження міграції та етнічні відносини», «Європейські монографії з соціальної психології», «Компаративні студії з міграції та етнічних відносин».

Друковані органи (інформаційні ресурси): бюлетень «Newsletter», електронні ресурси.

**Європейський центр етнічних, регіональних та соціологічних студій,
Університет Марібора (Словенія)**

***European Centre for Ethnic, Regional and Sociological Studies (ECERS),
University of Maribor***

e-mail: ECERS@uni-mb.si

Центр був заснований у 1989 році. Групи дослідників формуються за наявністю грантів і дослідницьких тем.

Мета і завдання: дослідження політичних, етнічних, культурних та лінгвістичних аспектів європейської інтеграції у контексті розширення Європейського Союзу; націоналізм, етнічні рухи, міжетнічні відносини та захист меншин з наголосом на Південно-Східній Європі; регіоналізм та європейська інтеграція, міжнародні регіональні організації та мігрантів у суспільство проживання на загальноєвропейському, регіональному та локальному рівнях.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; проведення соціологічних опитувань; організація і проведення науково-практичних заходів (конференцій, семінарів, симпозіумів); організація тренінгів; навчально-методична робота.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з дослідженням ролі етнічних меншин та мігрантів у суспільному розвитку країн проживання та розробкою рекомендацій владним структурам і громадським організаціям.

Публікації: книги, статті у наукових журналах, матеріали наукових конференцій, довідкові матеріали.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*Regional Contact*», електронні ресурси.

**Європейський центр міграційних досліджень, Берлінський інститут
порівняльних соціальних досліджень (Німеччина)**

***Europäisches Migrationszentrum/ European Migration Centre, Berliner Institute
für Vergleichende Sozialforschung***

e-mail: EMZ@compuserve.com

web-site: www.emz-berlin.de

Центр був заснований у 1978 році й досліджує проблеми міграції та інтеграції.

Мета і завдання: інтенсифікація діяльності мережі європейських інституцій, які працюють у сфері міграцій та етнічності як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; збір матеріалів; публічна робота у сфері міграції, інтеграції та міграційної політики у Федеративній Республіці Німеччини та у Європі; організація наукових і публічних дискусій.

Дослідницькі теми (проекти): «Міграція (міграційна політика, підготовка доповідей з питань міграції, теорія міграцій, нелегальна міграція)», «Інтеграція (інтеграційні процеси, політика інтеграції, евалюація інтеграційних заходів, дискримінація)», «Спільноти і діаспори», «Мусульмани у Європі», «Дискримінація, расизм, ксенофобія і мультикультуралізм».

Публікації: монографії, звіти, доповіді, довідник «EuroFor».

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*Migration: A European Journal of International Migration and Ethnic Relations*», електронні ресурси.

Європейський центр проблем меншин (Німеччина)
The European Center for Minority Issues (ECMI), Flensburg

e-mail: info@ecmi.de

web-site: www.ecmi.de

Центр був заснований у 1996 році урядами Данії, Німеччини та землі Шлезвіг – Гольштайн як незалежна міждисциплінарна дослідницька установа.

Мета і завдання: займається збором інформації з проблем етнічності; дослідженням міжетнічних стосунків у європейському контексті, стану та перспектив розвитку меншин.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; надання консультацій з питань відносин «меншини – домінуючі спільноти»; організація наукових заходів (конференції, семінари, симпозіуми); акумулювання документації стосовно міграцій.

Дослідницькі теми (проекти) формуються на кластерній основі, серед них - «Захист прав меншин на основі «Рамкової конвенції захисту прав національних меншин», «Державотворення, етнічність та мовна політика у країнах, які трансформуються», «Реалізація стандартів прав меншин», «Етнічна демократія в Європі», «Евалюація заходів політики щодо мов меншин», «Освітня політика та меншини: Пілотний проект Україна», «Концепції управління меншинами в Європі на порозі 21-го століття»; «Культура і розмаїття».

Публікації: довідники, колективні праці, монографії, європейський щорічник, робочі записки, доповіді.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронний журнал «*JEMIE. Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*».

**Євросередземноморський консорціум прикладних досліджень
з міжнародної міграції**

***Euro-Mediterranean Consortium for Applied Research
on International Migration (CARIM)***

e-mail: carim@eui.eu

web-site: www.carim.org

Консорціум був створений у лютому 2004 року й фінансується Європейською Комісією.

Мета і завдання: певний час концентрував увагу на фінансовій підтримці облаштування євросередземноморського партнерства; з 2007 року – на технічній та фінансовій допомозі третім країнам у сфері міграції та притулку; встановлення зв'язку між зовнішніми умовами міграційної політики Європейського Союзу та його політикою розвитку.

Основні аспекти діяльності: три аспекти міжнародної міграції у регіоні: економічний та демографічний, правовий, соціально-політичний; збирання й опрацювання даних; впровадження дослідницьких програм; організація наукових заходів та зустрічей з політиками.

Дослідницькі теми (проекти): «Прикордонний менеджмент у країнах Південного та Східного Середземномор'я», «Циркулююча міграція у країнах Південного та Східного Середземномор'я», «Нерегулярна міграція у країнах Південного та Східного Середземномор'я», «Міграція, трансфер та розвиток у країнах Південного та Східного Середземномор'я», «Транзитна міграція у країнах Південного та Східного Середземномор'я».

Публікації: доповіді з проблем міграції, дослідницькі доповіді, аналітичні та синтетичні записки, збірники.

Друковані органи (інформаційні ресурси): бюлетень «*Migration Newsletter*», «*CARIM Mailing List*», електронні ресурси.

**Інститут дослідження лінгвістичних меншин, Університет
Каліфорнії (США)**

***The University of California Linguistic Minority Research Institute (UCLMRI),
Los Angeles***

web-site: www.Imri.ucsb.edu

Інститут працює з 1984 року як дослідницька установа у галузі, вивчаючи, поширюючи та розвиваючи знання з лінгвістики меншин. Він був утворений як консорціум із факультетів усіх дев'яти кампусів університету.

Мета і завдання: сприяння порозумінню й поліпшенню мовних знань серед учнів шкіл – вихідців із меншин них груп.

Основні аспекти діяльності: уможливлення доступу дослідникам, студентам та практикам через Інтернет до інформації, яка стосується мови, освіти та публічної політики, особливо представникам лінгвістичних меншин; дослідницька робота; навчально-методична діяльність; розробка рекомендацій державним і громадським установам.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з проблемами функціонування мов, передусім англійської, в університеті і у суспільстві в цілому.

Публікації: монографії, статті та розділи у профільних виданнях, навчально-методичні матеріали, робочі записки, доповіді.

Друковані органи (інформаційні ресурси): бюлетень «*Newsletters*», журнал «*UCLA Journal of Education and Information Studies*», електронні ресурси.

Інститут дослідження міграції та етнічності, Департамент соціальної та культурної антропології Католицький університету Лувена (Бельгія)
Migration and Ethnicity Research Institute (MERIB), Department of Social and Cultural Anthropology Catholic University Leuven
e-mail: ChingLin@kul.ac.be

Інститут є міждисциплінарною дослідницькою установою, яка концентрує свою увагу на кількісних, переважно антропологічних дослідженнях.

Мета і завдання: поглиблене вивчення міграційних процесів, ролі етнічності у сучасному бельгійському суспільстві.

Основні аспекти діяльності: міграції, етнічність, расизм у Бельгії та у європейських країнах з наголосом на компаративності та інформативності.

Дослідницькі теми (проекти) здійснюються у межах таких дослідницьких тем – нові тенденції у міграціях та етнічності; міжетнічність; етнічні меншини та ринок робочої сили; середземноморська культура та міграція в Європі; етнічні меншини та ідентичність.

Публікації: звіти, матеріали конференцій, статті у наукових виданнях.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Інститут дослідження міграції та етнічності, Загреб (Хорватія)

Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb

e-mail: imin@imin.hr

web-site: aemi.eu/institute-for-migration-and-ethnic-studi...

Інститут заснований у 1984 році внаслідок злиття кількох невеликих дослідницьких установ з метою інтенсифікації вивчення складних феноменів, пов'язаних з міграціями та етнічністю.

Мета і завдання: системне й міждисциплінарне дослідження усіх форм міграцій, національних меншин та різних аспектів етнічності, як у самій Хорватії, так і за її межами; стимулювання компаративних досліджень.

Основні аспекти діяльності: організація наукових досліджень з означених проблем; організація таких наукових заходів, як симпозіуми, конференції, круглі столи з питань міграції, меншин, етнічності; проведення тренінгів та впровадження навчальних програм з етнічності.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з дослідженням міжнародних міграцій та проблем іммігрантів у Хорватії.

Публікації: монографії, статті у фахових журналах, звіти, матеріали наукових конференцій.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*Migracijske i etnicke teme*», електронні ресурси.

Інститут дослідження міжнародної міграції, Джорджтаунський університет (США)

Institute for the Study of International Migration (ISIM), Georgetown University

e-mail: isim@georgetown.edu

web-site: isim.georgetown.edu

Інститут був заснований у 1998 році й концентрує увагу на усіх аспектах міжнародної міграції, передусім на соціальних і правових її аспектах.

Мета і завдання: забезпечення збалансованого міждисциплінарного аналізу комплексних складних проблем, які породжуються міжнародними міграціями; сприяє міжнародним дослідженням міграційних процесів.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; проведення конференцій, семінарів, симпозіумів; пропонує сертифіковані магістерські програми з проблем біженців; надання консультацій державним та громадським організаціям.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з законодавством з питань імміграції та біженців, з переміщенням населення, з компаративними міграційними дослідженнями, з інтеграцією іммігрантів у приймаюче суспільство, з впливу міжнародної міграції на соціальний, економічний, демографічний розвиток; «Імміграція та інтеграція іммігрантів», «Міграція та розвиток», «Біженці та гуманітарна допомога», «Глобалізація третього покоління та системи розвитку капіталу».

Публікації: монографії, статті у фахових журналах, серія з питань міграції.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «International Migration Journal», електронні ресурси.

**Інститут дослідження міжнародної міграції, Університет Оксфорда
(Велика Британія)**

International Migration Institute (IMI), University of Oxford

e-mail: imi@qeh.ox.ac.uk

web-site: www.imi.ox.uk

Інститут концентрує увагу на дослідженні міграційних рухів у 21-ому столітті – імміграція, еміграція, транзитна міграція.

Мета і завдання: з'ясування закономірностей і особливостей сучасних міграційних процесів, їх значення для країн виходу і країн входу; участь мігрантів у громадському, політичному, культурному житті країн проживання; вивчення міграційної політики.

Основні аспекти діяльності: дослідження міграції як складової частини глобальних трансформаційних процесів: міграція та розвиток, транснаціоналізм та діаспори, довкілля та міграція, міграційна політика та управління, міграційна теорія, переосмислення міграційних категорій, майбуття глобальних міграцій; проведення конференцій, семінарів; надання консультацій.

Дослідницькі теми (проекти): «Африканська міграційна програма», «Африканська перспектива мобільності», «Транснаціональні міграційні організації», «Трансатлантичні діалоги з питань міграцій та феноменів розвитку», «Глобальне майбутнє міграцій», «Теоретичне осмислення європейської міграційної системи».

Публікації: доповіді, робочі записки, матеріали наукових конференцій.

Друковані органи (інформаційні ресурси): бюлетень «IMI's e-Newsletter», електронні ресурси.

Інститут етнічних досліджень (Словенія)

Institute for Ethnic Studies

e-mail: INV@inv.si

web-site: www.inv.si

Інститут є наступником Інституту меншин, який існував з 1925 року й був першою у світі такого роду інституцією. Він займається вивченням проблем етнічності та меншин, етнічних відносин та конфліктів, кордонів, концентруючи свою увагу на південно-європейських країнах.

Мета і завдання: дослідження проблем етнонаціонального розвитку Словенії та у Балканському регіоні.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота, проведення наукових заходів (конференції, семінари, симпозиуми), інформаційно-консультативна діяльність, навчально-тренінгова робота.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з дослідженням проблем етнонаціонального розвитку Словенії; словенських етнічних громад в Італії, Австрії, Угорщині, Хорватії; мігрантів; прав національних меншин; участі етнічних спільнот у прийнятті рішень. «Порабжські словени в «угорському гулазі», «Словенські іммігрантські поселення в США та Австралії та вплив інтернетних зв'язків на збереження словенської ідентичності», «Демографічна, етнічна та міграційна динаміка й її вплив на словенську армію», «Вплив міжетнічних та міжрелігійних відносин на мир та стабільність на Західних Балканах».

Публікації: серії книг, монографії, довідково-інформаційні матеріали, матеріали конференцій.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*Journal of Ethnic Studies*», електронні ресурси.

Інститут етнічних студій, Інститут соціальних досліджень (Литва)

Institute for Ethnic Studies, Institute for Social Research

e-mail: ces@ces.lt

web-site: ces.lt

Інститут працює як дослідницька організація для вивчення проблем етнонаціонального розвитку литовського суспільства (є спадкоємцем Центру етнічних студій).

Мета і завдання: концентрація діяльності на дослідженні таких проблем: етнічність та сучасний націоналізм; аналіз етнічних структур; адаптація етнічних груп; діаспори та етнічна інтолерантність.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота, пов'язана з етнічною структурою литовського суспільства, етнічної толерантності, соціальної рівності.

Дослідницькі теми (проекти): «Ситуація з рома: рома на перехресті освіти та ринку праці», «Росіяни у суспільстві Республіки Литва між 1918 та 1940 роками: конструкція історичної перспективи», «Етнічна структура, нерівність та управління публічним сектором», «Меншини в ареалі Балтійського моря», «Упередження етнічної ненависті та ксенофобії. Громадянська відповідальність у засобах масової інформації», «Адаптація литовських етнічних груп», «Умови життя і праці трудових мігрантів у Литві».

Публікації: монографії, статті у наукових журналах.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*Ethnicity Studies*», електронні ресурси.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології

імені М.Т. Рильського НАН України, Київ (Україна)

Institute of Art, Folklore and Ethnology Studies, Kyiv

e-mail: etnolog@etnolog.org.ua

web-site: www.etnolog.org.ua

Інститут працює з 1936 року у рамках Національної академії наук України як державна науково-дослідна установа.

Мета і завдання: вивчення культури і мистецтва, етнографічної спадщини українського народу, народів слов'янських країн; формування концепцій та моделей етнонаціонального розвитку сучасної України.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота, інформаційно-аналітична діяльність, організація наукових заходів (конференції, симпозіуми, дискусії), підготовка навчальних матеріалів.

Дослідницькі теми (проекти): народна культура та етнічна історія України, історія та теорія професійного мистецтва та народної творчості, етнокультура та мистецтво зарубіжних країн, етносоціологічні концепції українського етносу; проекти в галузі етнологічних досліджень, українського пограниччя, міжнародної україністики.

Публікації: енциклопедичні видання, монографії, статті у професійних журналах, аналітичні довідки.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнали «Народна творчість та етнографія» та «Студії мистецтвознавчі», електронні ресурси.

**Інститут міграційних та етнічних досліджень, університет Амстердаму
(Нідерланди)**

Institute for Migration and Ethnic Studies, University of Amsterdam (IMES)

e-mail: imes@uva.nl

web-site: imes.uva.nl

Інститут був утворений у 1994 році як міждисциплінарний і міжфакультетський дослідницький центр; він входить до Амстердамського інституту Досліджень соціальних наук.

Мета і завдання: реалізує широку програму, яка покриває два великі поля: міжнародна міграція та інтеграція іммігрантів.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; проведення наукових заходів (конференції, семінари); надання консультацій; поширення наукової інформації.

Дослідницькі теми (проекти): «Міжнародна міграція, транс націоналізм та управління», «Управління етнічною та релігійною різноманітністю», «Багатокультурна демократія», «Радикалізація та екстремізм», «Ринок робочої сили та етнічне підприємництво», «Діти іммігрантів в школах», «Іммігранти та етнічні меншини в європейських містах».

Публікації: монографії, статті у фахових журналах.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

**Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України (ІПіЕНД), Київ (Україна)**

Institute of Political and Ethnonational Studies, Kyiv

web-site: www.ipiend.gov.ua

Інститут у такому структурованому вигляді існує з 1991 року як науково-дослідна установа Національної академії наук України.

Мета і завдання: дослідження проблем етнонаціонального розвитку України, історія і сучасність українського етносу, етнічні й національні меншини в Україні, етномовна ситуація в Україні, етнополітична культура.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота, організація наукових заходів (конференції, семінари, конгреси, дискусії, симпозіуми), підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів для владних структур та громадських організацій, навчально-консультативна діяльність.

Дослідницькі теми (проекти): «Політична історія України. XX століття», «Крим в етнополітичному вимірі», «Закарпаття в етнополітичному вимірі», «Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу».

Публікації: монографії, статті в наукових часописах, збірники наукових праць, аналітичні доповіді, енциклопедичні та довідкові видання.

Друковані органи (інформаційні ресурси): постійні серії «*Наукові записки*» та «*Сучасна українська політика*», електронні ресурси.

**Інститут расових та етнічних студій, Університет Техаса (США)
Race and Ethnic Studies Institute (RESI), Texas a A&M University**

e-mail: resi@tamu.edu

web-site: resi.tamu.edu

Інститут створений у рамках університету з тим, щоб стимулювати расові та етнічні дослідження в усіх їх виявах.

Мета і завдання: стимулювання діалогу між представниками різних методологічних шкіл у дослідженні рас та етнічностей; підтримка представникам соціальних та гуманітарних наук у розгортання досліджень з названої проблематики; проведення наукових конференцій, симпозіумів; фінансова підтримка у написанні докторських дисертацій з проблем расових та етнічних досліджень.

Основні аспекти діяльності: формування університетських дослідницьких колективів, які займаються етнічною та расовою тематикою; дослідницька робота; формування дискусійного середовища; стимулювання дослідницької роботи серед студентів; підготовка і впровадження навчальних програм.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з необхідністю залучення студентів до критичного вивчення расових і етнічних проблем сучасного американського суспільства.

Публікації: монографії, статті у фахових журналах, матеріали конференцій, навчально-методичні матеріали.

Друковані органи (інформаційні ресурси): серія «*Working Papers*», журнал «*Forum*», електронні ресурси.

**Канадський інститут українських студій (KIUC)
The Canadian Institute of Ukrainian Studies (CIUS)**

e-mail: cius@ualberta.ca

web-site: www.cius.ca

Інститут був утворений у 1976 році при Альбертському університеті у м. Едмонтоні як осередок українознавчих студій за межами України.

Мета і завдання: підтримка досліджень та видання праць із української історії і сучасності; життя українців у Канаді та у інших країнах; стану та перспектив української етнічності у світі.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; видання фахової і науково-популярної літератури; підготовка матеріалів для навчальних програм; проведення наукових конференцій, лекцій, семінарів; підтримка розвитку культурного та освітнього життя української спільноти Канади.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з дослідженням історії України, історії української імміграції до Канади, з етнокультурними процесами в українській спільноті Канади; проект – п'ятитомне видання «Encyclopedia of Ukraine».

Публікації: монографії, статті у наукових виданнях, матеріали конференцій, підручники, навчальні посібники.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*Journal of Ukrainian Studies*», серія «*Research Reports*», електронні ресурси.

**Міжнародний центр дослідження меншин
і міжкультурних відносин (Болгарія)**

The International Center for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR)

web-site: www.imir-big.org

Центр був заснований у 1992 році у співпраці з Центром вивчення ісламу й християнства та Центром дослідження етнічних відносин (Ворвік, Велика Британія) як неурядова організація.

Мета і завдання: дослідження проблем і цінностей мирного співіснування й толерантної взаємодії різних культур, етносів і релігій в Південно-Східній Європі; сприяння подоланню дискримінації щодо меншин й включення їх у соціальне, культурне та політичне життя країн проживання.

Основні аспекти діяльності: акумулювання інформації про меншини; дослідження ісламу та міграцій; просвітительська, освітня діяльність; проведення наукових заходів (конференції, семінари).

Дослідницькі теми (проекти): «Прийняття плюралізму: толерантність, плюралізм і соціальна згуртованість: відповідь на виклики 21 століття у Європі», «Релігійна диверсифікація і секулярні моделі в Європі».

Публікації: монографії, звіти, матеріали конференцій, статті у наукових виданнях, серія книг «Urgent Anthropology».

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Міжнародний центр етнічних досліджень (Шрі-Ланка)

International Centre for Ethnic Studies

e-mail: admin@icescolombo.org

web-site: www.icescolombo.org

Цей центр був заснований у 1982 році за підтримки Фонда Форда. До його складу входять дослідники із Шрі Ланки та зарубіжних країн. Має спеціальний консультативний статус при ООН.

Мета і завдання: вивчення етнонаціональних процесів у країні та у регіоні, координація зусиль дослідників етнічних проблем.

Основні аспекти діяльності: сприяння дослідницькій роботі, підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів для владних структур та громадських організацій, організація наукових заходів.

Дослідницькі теми (проекти): етнічність, ідентичність та насильство; держава, політика та влада; справедливість та боротьба за мир; стать та сексуальність; глобалізація; мистецтво, засоби масової інформації та культура.

Публікації: монографії, книги, доповіді, матеріали наукових конференцій, інформаційні матеріали.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнали «Nethra», «Domains», електронні ресурси.

Міжнародний центр міграції, етнічності та громадянства,

Нью Йорк (США)

International Center for Migration, Ethnicity and Citizenship (ICMEC), New York

e-mail: icme@newschool.edu

web-site: www.newschool.edu/.../migration-ethnicity-citi...

Центр був заснований у 1993 році як міждисциплінарна науково-дослідницька й навчальна установа.

Мета і завдання: здійснення компаративних досліджень в галузі міграції, проблем біженців та громадянства; формування навчальних програм у цій сфері.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; навчально-методична діяльність; проведення наукових заходів (конференцій, семінарів, симпозіумів); організація діалогів з проблем міграцій.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з з'ясуванням причин міграції, її появи потоків біженців, з впливом імміграції і еміграції на політику. З глобальними проблемами регулювання міграційними процесами.

Публікації: статті у профільних виданнях, звіти, матеріали конференцій.

Друковані органи (інформаційні ресурси): ICMEC-Blog, електронні ресурси.

**Програма: Етнічність, расизм та медіа, Університет Бредфорда
(Велика Британія)**

The ERaM (Ethnicity, Racism and the Media) Programme, University of Bradford

e-mail: a.kundu@bradford.ac.uk

web-site: www.acronymfinder.com

Програма була започаткована у 1995 році у Департаменті соціальних і економічних наук Університету Бредфорда.

Мета і завдання: вибудовування інтернет-мережі як глобального форуму для дискусій з проблем відтворення проблем етнічності та расизму у засобах масової інформації; організація тренінгів.

Основні аспекти діяльності: збір та поширення інформації про етнічність та расові відносини у різних країнах світу; сприяння дослідженням у зазначеній галузі.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з розвитком електронних медіа, зокрема тих, котрі опікуються етнічною проблематикою.

Публікації: монографії, статті у наукових журналах, матеріали конференцій та дискусій.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*The Electronic Journal of Communication*».

**Програма етнічних, імміграційних досліджень та досліджень плюралізму,
Університет Торонто (Канада)**

Program in Ethnic, Immigration and Pluralism Studies, University of Toronto

e-mail: ethnic.studies@utoronto.ca

web-site: munkschool.utoronto.ca/ethnicstudies

Програма базується у Школі Мунка глобальних справ і присвячена питанням етнічного різноманіття та міжетнічним між груповим відносинам в канадському суспільстві у компаративному контексті.

Мета і завдання: сприяння і підтримка міждисциплінарних досліджень з проблем етнічного розмаїття і міжетнічних відносин; розбудова навчальних програм.

Основні аспекти діяльності: наукові конференції, навчальні курси з мультикультурності та соціального згуртування, етнічних стосунків та інституціональної динаміки; консультативна діяльність.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з дослідженням плюралізму, міжетнічних відносин та канадської мультикультурності.

Публікації: монографії, статті у фахових журналах.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Український науковий інститут Гарвардського університету (США)

Ukrainian Research Institute (HURI), Harvard University

e-mail: huri@fas.harvard.edu

web-site: www.huri.harvard.edu

Інститут був заснований у 1973 році для розгортання українознавчих студій на Американському континенті і є на сьогодні складовою частиною Гарвардського університету.

Мета і завдання: формування адекватних знань про історію та сучасність України; підтримання і розвиток наукових зв'язків з українськими колегами.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота явищ політичного, соціального й економічного життя, етнонаціональних відносин; організація наукових заходів (конференції, семінари, симпозіуми, дискусії), навчально-консультативна діяльність; інформаційна робота.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з такими подіями, як голод в Україні 1932/1933 роки, з дослідженням архівів у колишньому Радянському Союзі, з етнічними проблемами, питаннями історичного розвитку українського народу.

Публікації: монографії, тематичні серії, спеціальні видання, матеріали конференцій, енциклопедичні видання, аналітичні доповіді, навчальні матеріали.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*Journal of Ukrainian Politics and Society*», електронні ресурси.

Фонд етнічних організацій (Австралія)

Ethnic Organisations Fund

e-mail: harmony@omi.wa.gov.au

web-site: wa.gov.au

Фонд був заснований Офісом багатокультурних інтересів уряду Західної Австралії у 2009 році.

Мета і завдання: підтримка організацій, які надають послуги культурно і мовно диверсифікованим спільнотам.

Основні аспекти діяльності: спонсорські програми на підтримку етнокультурного розвитку, допомога у вивченні мов етнічних спільнот, підтримка наукових конференцій.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з інтеграцією різних етнокультурних спільнот у соціальне, економічне і культурне життя Австралії; забезпеченням спільнот інформацією для успішності процесу інтеграції; наданням консультацій для безконфліктної міжетнічної взаємодії.

Публікації: довідники, етнічна статистика, звіти про діяльність, матеріали конференцій, семінарів, симпозіумів, підручники для шкіл.

Друковані органи (інформаційні ресурси): бюлетень «*Newsletter OMI*», електронні ресурси.

Форум: Інститут мультикультурного розвитку

(Інститут мультикультурних справ) (Нідерланди)

Forum: Institute for Multicultural Development (Institute for Multicultural Affairs), Utrecht

e-mail: informatie@forum.nl

web-site: www.forum.nl

Інститут є незалежним інститутом, який передбачає міжнародну співпрацю у дослідженні питань багатокультурного розвитку поліетнічних країн.

Мета і завдання: через міжнародне співробітництво посилення ідеї мультикультурного розвитку; розгортання дискусії про проблеми інтеграції на

національному й міжнародному рівнях; сприяння стабільному розвитку у Нідерландах; створення можливостей для стимулювання формування багатокультурних суспільств та обміну знаннями про кращі практики управління такими суспільствами.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; проведення конференцій; акумулювання даних і інформації стосовно мультикультуралізму у Голландії та у інших країнах.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з проблемами соціальної згуртованості, розділеного громадянства, рівності громадян у багатокультурному суспільстві, з питаннями ідентичності.

Публікації: монографії, щорічні доповіді «Forum Annual Report», інформаційні фактажні листки.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*Forum magazin*», електронні ресурси.

**Центр вивчення етнічних конфліктів, Королівський університет Белфаста
(Північна Ірландія)**

Centre for Study of Ethnic Conflict, Queen's University of Belfast

e-mail: t.agarin@qub.ac.uk

Центр був заснований у січні 1998 році на базі Школи політики і міжнародних студій Королівського університету Белфаста.

Мета і завдання: концентрується на вивченні проблем розділених за етнічними й національними ідентичностями суспільствами, зокрема у Північній Ірландії.

Основні аспекти діяльності: проведення семінарів, конференцій, круглих столів; організація публічних лекцій; здійснює заходи з метою налагодження міжнародного співробітництва у дослідженні проблем політики і етнічності; підготовка і впровадження навчальних програм.

Дослідницькі теми (проекти): расові відносини; права людини; вплив на етнічну ситуацію зовнішніх факторів.

Публікації: статті у фахових журналах; доповіді; матеріали конференцій; звіти про діяльність центру.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

**Центр вивчення етнічності та громадянства Брістольського університету
(Велика Британія)**

The Centre for the Study of Ethnicity and Citizenship, University of Bristol

e-mail: ethnicity-centre@bristol.ac.uk

web-site: www.bristol.ac.uk/ethnicity/

Центр був заснований на відділенні соціології, політики і міжнародних досліджень університету.

Мета і завдання: дослідження складних феноменів етнічності у сучасному суспільному розвитку; поширення інформації про етнонаціональні проблеми у поліетнічних країнах.

Основні аспекти діяльності: здійснення досліджень у двох полях: етнічність та державні структури; культурний плюралізм та інституціоналізм; політика мультикультуралізму та інших форм відмінностей, включаючи статеву етнічність та етнорелігійні ідентичності; права меншин та права людини, нація-держава та інші аспекти чинних концепцій громадянства; етнічність та соціоекономічні структури з акцентуацією на расовому виключенні, міжпоколінній бідності, ринку праці, здоров'ї, освіті, етнічній стратифікації та соціальній мобільності, етнічній конкуренції та етнічних мережах як джерело локального, національного та транснаціонального економічного ресурсу; організація наукових заходів (конференції, семінари, симпозіуми); надання консультацій.

Дослідницькі теми (проекти): «Акцептуй: толерантність, плюралізм і соціальна згуртованість», «Європейський підхід до феномену мультикультурного громадянства: правові, політичні та освітні виклики», проекти у рамках Леверхалмської програми з міграції та громадянства.

Публікації: монографії, статті у фахових журналах, доповіді, спеціальні доповіді, щорічні звіти.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*Ethnicity*», бюлетень «*News Bulletin*», електронні ресурси.

**Центр вивчення та дослідження міжетнічних відносин та меншин,
Університет Верхньої Бретані, Ренн (Франція)
*Centre d'étude et de recherché sur les relations interethniques et les minorites
(CERIEM), Université de Haute Bretagne, Rennes 2***

e-mail: ceriem@uhb.fr

web-site: www.uhb.fr/schumaines/ceriem

Центр почав працювати з 1986 році, об'єднавши кілька агентств, які цікавляться питаннями етнічності та міграціями.

Мета і завдання: дослідження різноманітних проблем, пов'язаних з етнічністю, расовими відносинами, міжетнічними стосунками, проблемами меншин та міграцій, актуальними питаннями регіонального розвитку.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота, організація наукових заходів, підготовка навчально-методичних матеріалів, інформаційно-аналітична діяльність.

Дослідницькі теми (проекти): «Соціологія міжетнічних відносин», «Проблеми чужинців у Франції та Великій Британії», «Імміграція, біженці, етнічне населення: друге покоління, культурні контакти та етнічне співіснування».

Публікації: книги, статті у наукових журналах, матеріали конференцій, звіти, доповіді.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*Cahiers du CERIEM*», електронні ресурси.

**Центр демографічних і соціо-економічних досліджень українців
у Сполучених Штатах, Нью Йорк**
*Center for Demographic and Socio-Economic Research of Ukrainians in the
United States, New York*

e-mail: [olehw\(a\)ajl.com](mailto:olehw(a)ajl.com)

web-site: www.inform-decisions.com/stat/

Центр був створений у 2013 році при Науковому товаристві імені Шевченка у Нью Йорку.

Мета і завдання: формування бази даних про українців у Сполучених Штатах Америки; забезпечення даними академічні установи, які займаються питаннями української діаспори у США та українців, а також діаспорні організації та уряд України.

Основні аспекти діяльності: збір статистичних даних про українців у США на основі двох джерел (переписи населення та Опитування американських громад), як також відтворення їх демографічної динаміки у таблицях, картах і графіках.

Публікації: статистичні збірники, карти, таблиці, іконографіка.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Центр дослідження етнічних відносин та націоналізму, Гельсінкський університет (Фінляндія)

The Centre for Research on Ethnic Relations and Nationalism, the University of Helsinki (CEREN)

e-mail: peter.kraus@helsinki.fi

Центр був заснований у 1998 році; фінансова підтримка здійснюється Академією Фінляндії.

Мета і завдання: багатодисциплінарні дослідження етнічних відносин та націоналізму в Фінляндії на національному, регіональному і локальному рівнях та поза межами Фінляндії.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; акумулювання даних з питань етнічних відносин та націоналізму; участь у підготовці навчальних програм; інформаційно-консультативна діяльність.

Дослідницькі теми (проекти): «Бунтівна влада: рівність, розмаїття та інтеграція етнічних та національних меншин у Фінляндії», «Євросфера – розмаїття та європейська публічна сфера щодо громадян Європи», «Расизм та етнічна дискримінація та медіа».

Публікації: монографії, звіти, статті у фахових журналах, навчальні матеріали, наукові доповіді.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Центр дослідження етнічних відносин Університету Ворвік (Велика Британія)

Centre for Research in Ethnic Relations, The University of Warwick (CER)

e-mail: d.s.joly@warwick.ac.uk

web-site: www.warwick.ac.uk/go/crer

Центр був утворений із дослідників кількох підрозділів відомого у Великій Британії Університету Ворвіка.

Мета і завдання: дослідження етнічних відносин і расової дискримінації у Британії та розгортання компаративних студій у європейському просторі.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота, проведення наукових заходів (конференції, семінари, симпозіуми); надання консультацій; формування бази даних з питань міжетнічних відносин; провадження магістерських та Ph.D програм.

Дослідницькі теми (проекти) Центру здійснюються за підтримки Фонду Марії К'юрі і формуються навколо проблем етнічних відносин та расової

дискримінації у Великобританії, міграції й громадянства, економічних змін та расової дискримінації, теорій багатокультурності, етнічної мобілізації та нації-держави. Основним науковим підходом, який інтенсивно застосовується у дослідженнях, є компаративістика. «Формування меншин та культурне різноманіття в європейських націях-держав», «Етнічні меншини та британська електоральна система», «Етнічна ідентичність та громадянство з спеціальним покликанням на мусульман у Великобританії та Європі», «Законодавство з питань расових відносин у Британії та Франції», «Іммігранти та біженці», «Менеджмент різноманітності у північних містах», «Індикатори інтеграції та поколінні зміни», «Огляд політики імміграції, інтеграції, щодо притулку та біженців в країнах-членах Європейського Союзу».

Публікації: монографії, статті у фахових журналах, бібліографічні довідники, наукові записки, статистичні збірники.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Центр дослідження ідентичності та явищ міграції, Університет Ореади (Румунія)

Research Centre on Identity and Migration Issues (RCIMI), University of Orade

e-mail: contact@e-migration.ro

web-site: www.e-migration.ro

Центр був заснований 2005 року на факультеті політичних та комунікативних наук університету.

Мета і завдання: розвиток досліджень з проблем міграції та ідентичності, налагодження співробітництва з іншими організаціями й установами, об'єктом яких є міграція та ідентичність; підготовка інформаційних матеріалів для сприяння адаптації мігрантів у країнах поселення.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота, навчально-тренінгова діяльність, акумуляція інформації з питань міграцій, проведення наукових конференцій, семінарів, симпозіумів.

Дослідницькі теми (проекти): національна, регіональна й європейська ідентичність у контексті об'єднаної Європи; меншини та повага до культурної ідентичності у межах європейської цивілізації; сучасні міграційні потоки; тенденції трудової міграції; удосконалення законодавства й інституційних структур; удосконалення механізмів попередження нелегальної міграції; мобільність, ідентичність та активне громадянство в Європі; «Міграція та ідентичність у Європі, яка змінюється, – вибудовування партнерства та

посилення комунікацій», «Лібералізація ринку праці в Румунії – можливості та ризики».

Публікації: монографії, статті у фахових виданнях; матеріали наукових конференцій; довідково-аналітичні матеріали.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*The Journal of Identity and Migration Studies (JIMS)*», електронні ресурси.

Центр дослідження історії імміграції Університету Міннесоти (США)
Immigration History Research Center, University of Minnesota(IHCR)

e-mail: ihrc@umn.edu

web-site: www.ihrc.umn.edu

Центр, заснований у 1965 році в Університеті штату Міннесота, є однією з провідних дослідницьких установ по вивченню імміграції у Сполучених Штатах.

Мета і завдання: формування бази даних та інформаційних матеріалів про чисельні етнічні (іммігрантські) спільноти Сполучених Штатів Америки та штату Міннесота зокрема.

Основні аспекти діяльності: концентрує свою діяльність на таких аспектах: дослідження міжнародної міграції з акцентом на імміграції та біженцях у США, проведення міждисциплінарних семінарів, організації наукових конференцій, організації стажування дослідників з інших країн.

Дослідницькі теми (проекти): колекції матеріалів з історії найчисельніших іммігрантських груп Сполучених Штатів та штату Міннесота, зокрема, італійської, польської, української, фінської.

Публікації: монографії, наукові доповіді, статті у фахових журналах, звіти.

Друковані органи (інформаційні ресурси): бюлетень «*News and Events*», електронні ресурси.

Центр дослідження меншин, Копенгагенський університет (Данія)
Center for Minority Studies, University of Copenhagen

e-mail: krag@coco.ihp.ku.dk

web-site: www.minoritetsstudier.ku

Центр був заснований у 1990 році як міждисциплінарна освітня і дослідницька установа.

Мета і завдання: дослідження історії і сучасного стану меншин у Данії та у європейському просторі.

Основні аспекти діяльності: проблеми, пов'язані з меншинами; етнічність, мовні питання, етнокультурна, етнорелігія, етнокультурне розмаїття.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з вивченням різних аспектів етнічності у данському суспільстві; мовна ситуація у данському етнолінгвістичному просторі.

Публікації: звіти, матеріали конференцій, статті у наукових виданнях.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

**Центр дослідження міграцій та етнічності, Університет Шефільда
(Велика Британія)**

Migration and Ethnicity Research Centre (MERC), University of Sheffield

e-mail: p.a.jackson@sheffield.ac.uk

web-site: www.forcedmigration.org

Центр був заснований у 1994 році.

Мета і завдання: дослідження проблем міграцій та етнічності у Європі, передовсім у Великій Британії.

Основні аспекти діяльності: дослідницька та консультативна робота; проведення конференцій.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з вивченням феноменів міграції та біженців із країн Східної Європи, які прибули до Великої Британії після Другої світової війни; з питаннями гендеру та етнічності; з проблемами міжетнічної взаємодії у суспільних відносинах.

Публікації: статті у фахових виданнях, доповіді.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Центр дослідження міграції, Острів Стейтен, Нью Йорк (США)

Center for Migration Studies (CMS), Staten Island, New York

e-mail: cms@cmsny.org

web-site: cmsny.org

Центр був заснований у 1964 році як освітня установа.

Мета і завдання: підтримка та здійснення досліджень у сфері міграції; формування міжнародного форуму дискусій з питань міграції; активне поширення знань з міграції.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; проведення наукових конференцій, симпозіумів, дискусій; консультативна робота; акумулювання даних і інформації про імміграцію та біженців і поширення її серед фахівців та громадськості; підтримка архівної справи у галузі дослідження міграції та біженців.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані вивченням історії імміграції до Сполучених Штатів Америки; з роллю імміграції у суспільному розвитку країни поселення.

Публікації: монографії, книги, статті у наукових часописах, матеріали наукових конференцій; доповіді; щорічні звіти.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*The International Migration Review*», «*The Journal on Migration and Human Security*», електронні ресурси.

Центр дослідження міжкультурної освіти, Університет Гента (Бельгія)

Centre for the Study of Intercultural Education, University of Ghent

web-site: cici.ugent.be

Центр об'єднує фахівців із різних галузей й вибудовує свою роботу на основі міжнародної мережі, до якої входять університет Гента (Бельгія), Сиракузький університет (США), Тулузький університет (Франція), Утрехтський університет (Нідерланди).

Мета і завдання: акумулювання і введення у навчальні програми матеріалу з етнічної проблематики; розбудова міжкультурної освіти.

Основні аспекти діяльності: дослідження поліетнічного докiлля у таких країнах, як Китай, Франція, Росія (Сибір), Кенія, країни Європи; розробка навчальних програм.

Дослідницькі теми (проекти): міжкультурна освіта, включаючи дослідження навчання рідними мовами та культур (турецька та італійська); міжкультурні переговори, включаючи дослідження з формальної теорії з питань міжкультурних перемовин; права людини та меншини.

Публікації: книги, фахові статті.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

**Центр дослідження нових етнічностей, Університет Східного Лондона
(Велика Британія)**

Centre for New Ethnicities Research (CNER), University of East London

e-mail: L.John@uel.ac.uk

web-site: <http://www.uel.ac.uk/cner/index.htm>

Центр утворений для поглибленого вивчення нових етнічних груп Великої Британії.

Мета і завдання: розробка дослідницьких програм з расових та етнічних проблем у локальному та глобальному контекстах.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; підготовка і впровадження навчальних програм; надання консультацій.

Дослідницькі теми (проекти) стосуються дослідження нових етнічностей, носіями яких є іммігранти, що прибули до країни в останні періоди.

Публікації: статті у наукових виданнях, інформаційні матеріали.

Друковані органи (інформаційні ресурси): бюлетень «*New Ethnicities*», електронні ресурси.

**Центр дослідження расових та етнічних відносин, Університет Ворвік
(Велика Британія)**

Centre for Research in Ethnic Relations (CRER), University of Warwick

web-site: www2.warwick.ac.uk/fac/soc/crer/

Центр був утворений із фахівців Університету Ворвік, які спеціалізуються на питаннях расових та міжетнічних відносинах.

Мета і завдання: всебічне вивчення стану та оцінка перспектив розвитку міжетнічних і расових відносин у Великій Британії.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; підготовка і впровадження навчальних програм; організація наукових заходів; надання консультацій.

Дослідницькі теми (проекти) здійснюються у межах дослідження расових, міграційних та етнічних досліджень, дискримінації у Великобританії, міграції та громадянства, теорії мультикультуризму, етнічної мобілізації та проблем нації-держави: «Мусульмани у тюрмах: Британія та Франція», «Місцеві медіа: порівняльне дослідження», «Європейська політика отримання притулку та статистика», «Біженці як соціальний фактор».

Публікації: монографії, дослідницькі записки, препринти, бібліографія з питань етнічності.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Центр дослідження та менеджменту конфлікту, Інститут етнології та антропології Російської Академії Наук, Москва (Росія)
Centre for Study and Management of Conflict, The Institute of Ethnology and Anthropology Russian Academy of Sciences, Moscow

e-mail: mara@eawarn.tower.ras.ru

conrus@eawarn.tower.ras.ru

web-site: www.eawarn.ru

Центр був заснований у 1996 році на базі міжнародного проекту «Менеджмент конфлікту у пострадянських країнах», який був зініційований 1992 року та профінансований Корпорацією Карнегі (Нью Йорк). Сьогодні проект координується Групою менеджменту конфліктом (Кембрідж, Массачусетс) у співпраці з Лабораторією телекомунікацій VEGA.

Мета і завдання: аналітичні й прикладні дослідження етнічності, націоналізму та конфлікту в поліетнічних державах в умовах соціоекономічних та політичних перетворень; поширення даних та результатів досліджень через наукові публікації, видання бюлетенів та інші засоби комунікацій; надання експертної допомоги та рекомендацій для тих, хто виробляє й приймає рішення у сфері управління та менеджменту конфлікту.

Основні аспекти діяльності: підтримання та розвиток мережі етнологічного моніторингу; проведення тренінгових семінарів та конференцій; мирні ініціативи та проведення переговорів по врегулюванню конфліктів.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з підготовкою рекомендацій по упередженню і розв'язанню міжетнічних конфліктів.

Публікації: монографії, робочі записки, доповіді; матеріали наукових конференцій.

Друковані органи (інформаційні ресурси): «Этнографическое обозрение», «Рабочие записки по прикладной и неотложной этнологии», електронні ресурси.

Центр досліджень міжнародної міграції та етнічності, Стокгольмський університет (Швеція)
Centre for Research in International Migration and Ethnicity (CEIFO), University of Stockholm

e-mail: ceifo.editor@ceifo.su.se

web-site: www.ceifo.su.se

Центр був заснований у 1983 році з метою вивчення різноманітних аспектів міжнародної міграції, національності, етнічності та ксенофобії з точки зору кроскультурної перспективи.

Мета і завдання: запропонувати методологію досліджень, яка відкриває можливості розуміння взаємозв'язку соцієтальних процесів з соціальною реальністю у контексті міграцій та етнічності.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота, організація конференцій, інформаційно-аналітична діяльність.

Дослідницькі теми (проекти): пов'язані з дослідженням проблем етнічності, націоналізму, етнічних груп, міжнародної міграції, глобальних діаспор; «Транснаціональні освітні кар'єри», «Служби і соціальна допомога у транснаціональному просторі», «СОНАВ: Діаспорні конструкції почуття батьківщини і країни проживання».

Публікації: монографії, щорічні звіти, окремі серії, матеріали конференцій, інформаційно-довідкові матеріали.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Центр етнічних студій Коледжу Манхетенської громади (США)

Center for Ethnic Studies, Borough of Manhattan Community College

web-site: www.bmcc.cuny.edu

Центр працює на базі творчих дослідницьких і навчальних колективів коледжу і практикує міжконтинентальні і міждисциплінарні дослідження расових і етнічних проблем.

Мета і завдання: розвивати дослідницьку зацікавленість у студентів проблемами етнічності, міжетнічних відносин, історії різних етнічних груп у Північній Америці.

Основні аспекти діяльності: забезпечення інформацією студентів; підготовка і впровадження навчальних курсів; проведення наукових заходів (конференції, семінари, симпозіуми); надання консультацій.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з дослідженням проблем азійської культури, латиноамериканської етнічності.

Публікації: монографії, розділи у фахових виданнях, матеріали конференцій, навчально-методичні матеріали.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Центр етнічних студій та розвитку (Таїланд)
The Centre of Ethnic Studies and Development, Chiang Mai University

e-mail : admincesd@gmail.com

facebook : facebook.com/cesdcmu

Центр був заснований у 1994 році на факультеті соціальних наук університету Чянг Май.

Мета і завдання: вивчення ситуації з етнічними групами у Південно-Східній Азії й координація наукових зусиль у цьому напрямку.

Основні аспекти діяльності: дослідження політичного, економічного, соціального й культурного становище етнічних спільнот.

Дослідницькі теми (проекти): «Розміщення, ритуали та міжетнічні відносини у північній частині Південно-Східної Азії», «Місцева мудрість та ідентичність етнічних груп у державній системі освіти», «Неурядові організації розвитку та стимулювання формальної освіти серед етнічного населення високогір'я».

Публікації: монографії, статті у наукових журналах.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Центр етнічних студій, Латвійський університет
Centre of Ethnic Studies, University of Latvia

e-mail: ekc@lanet.lv

Центр був заснований у 1992 році як дослідницька установа.

Мета і завдання: дослідження проблем латишської традиційної культури, її місця і ролі у сучасному освітньому процесі.

Основні аспекти діяльності: сприяння організації конференцій, курсів, навчальних програм з використанням матеріалів, які стосуються народної культури та національного фольклору.

Дослідницькі проекти: освітній проект з фольклору.

Публікації: книги, підручники, статті у наукових виданнях.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*Review of Latvian Truditional Culture Life*», електронні ресурси.

Центр етнічних студій, Університет Монреалю (Канада)
Centre for Ethnic Studies (CEETUM), University of Montreal

e-mail: ceetum@umontreal.ca

web-site: www.ceetum.umontreal.ca

Центр є дослідницькою установою, яка об'єднує фахівців із семи університетів, котрі займаються вивченням міжетнічних відносин у Квебеці і Канаді, як і в інших частинах світу.

Мета і завдання: концентрує увагу на зборі й поширенні інформації з проблем етнічних відносин.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; організація і проведення наукових заходів (конференцій, семінарів); координація досліджень; розробка і впровадження навчальних курсів.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з проблемами етнічних меншин, расовими відносинами, расовою диференціацією, з етнокультурою та ідентичністю.

Публікації: монографії, статті у фахових виданнях.

Друковані органи (інформаційні ресурси): бюлетень «*Newsletter Convergences*», електронні ресурси.

Центр етнічних та міграційних досліджень, Університет Льєжа (Бельгія)
Center for Ethnic and Migration Studies (CEDEM), University of Liege

e-mail: m.martinello@ulq.ac.be

web-site: Bqstudio.be

Центр був заснований у 1995 році і є міжфакультетською установою університету.

Мета і завдання: сприяння ефективізації теоретичних і емпіричних досліджень міграцій, етнічних відносин і расизму.

Основні аспекти діяльності: дослідження економічних та соціальних аспектів сучасної міграції; управління міграцією, культурним розмаїттям та соціальним зчепленням; громадянство, соціополітична мобілізація, расизм та екстремальні права; транснаціоналізму та міграції; ісламізму.

Дослідницькі теми (проекти): «Культура та політика», «Міграційна політика та культурний плюралізм у країнах Європейського Союзу», «Культурна динаміка та розвиток».

Публікації: робочі записки, річні звіти, монографії, статті у фахових журналах.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Центр європейських біженців, мігрантів та етнічних студій, Новий болгарський університет (Болгарія)

Center for European Refugees, Migration and Ethnic Studies (CERMES),

New Bulgarian University

e-mail: cermes.sofia@yahoo.com

web-site: www.cermes.info

Центр зосереджує увагу на таких аспектах: міграційні тенденції та політика інтеграції на болгарському ринку праці; трудова міграція у Південно-Східній Європі; біженці та адміністрування.

Мета і завдання: поглиблення знань про роль етнічного фактора у життєдіяльності суспільства, дослідження процесів, пов'язаних з міграціями.

Основні аспекти діяльності: розробка навчальних програм з етнічної, зокрема міграційної, проблематики; розвиток і зміцнення принципів толерантності та інтеграції; популяризація прав біженців, мігрантів і національних меншин; консультації у сфері етнонаціонального розвитку і міжетнічної взаємодії.

Дослідницькі теми (проекти): «Розмаїття у містах: політика включення», «Мобільна особистість», «Посилення кроскордонного співробітництва на Західних Балканах щодо менеджменту міграцій», «Жінки-науковці етнічного та емігрантського походження», «Непомітні спільноти».

Публікації: наукові доповіді, статті у наукових журналах, монографії, матеріали конференцій.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнал «*Journal Southeastern Europe*», електронні ресурси.

Центр імміграції та багатокультурних досліджень, Національний університет Австралії

Centre for Immigration & Multicultural Studies, Australian National University

e-mail: james.jupp@anu.edu.au

web-site: cims.anu.edu.au

Центр працює над дослідженням міграційної проблематики в Австралії та проводить навчальні курси з неї.

Мета і завдання: дослідження ролі міграції в історії і у сучасному розвитку країни, зокрема її значенні для економіки та соціального життя континенту, а також проблем, пов'язаних з міжнародними міграціями та демографічними процесами.

Основні аспекти діяльності: формування пулу статистики стосовно імміграції, проведення конференцій і семінарів, організація публічних лекцій з міграційної тематики.

Дослідницькі теми (проекти): «Англіїці в Австралії», «Соціальна роль релігії в австралійському суспільстві».

Публікації: монографії, серія «Австралійські народи», статті у наукових журналах, матеріали конференцій.

Друковані органи (інформаційні ресурси): бюлетень «*ADSRI Newsletter*», електронні ресурси.

Центр міграційних та міжкультурних досліджень, Університет Антверпена (Бельгія)

The Centre for Migration and Intercultural Studies (CeMIS), University of Antwerpen

e-mail: dirk.vanheule@ua.ac.be

web-site: <https://www.uantwerpen.be>

Центр був заснований у вересні 2005 року як міжфакультетська установа.

Мета і завдання: зконцентрувати зусилля експертів з різних галузей знань для дослідження міграцій і міжкультурного співіснування; вивчення впливу міграцій на міжкультурну взаємодію у повсякденному житті глобалізованих і диверсифікованих суспільств.

Основні аспекти діяльності: сприяння та проведення міждисциплінарних фундаментальних та прикладних досліджень на національному та міжнародному рівнях з проблем міграцій, інтеграції етнічних меншин та інтеркультурного суспільства.

Дослідницькі теми (проекти): «Міжнародна міграція», «Інтеграція та згуртованість», «Міграція та розвиток».

Публікації: звіти, статті у наукових виданнях, матеріали конференцій.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

Центр мультикультурної освіти, Університет Вашингтона (США)

Center for Multicultural Education, University of Washington

e-mail: centerme@u.washington.edu

web-site: education.uw.edu/cme

Центр фокусує свою діяльність історично змаргіналізованих етнічних та расових групах у Сполучених Штатах: афроамериканці, іспанноамериканці, латиноамериканці, туземні американці та мультирасові американці.

Мета і завдання: сприяння дослідницькій роботі, у тому числі і студентів; формування креативних груп з впровадження мультикультурної освіти.

Основні аспекти діяльності: дослідницька робота; навчально-методична діяльність; організація лекцій, дискусій, конференцій; надання консультацій; обговорення статей та книг з проблематики мультикультурної освіти.

Дослідницькі теми (проекти): Розвиток знання та розуміння мультиетнічних народів та культур», «Розуміння історичного та сучасного контекстів етнічного й расового пригноблення як і іншого роду досвід маргіналізації», «Застосування теоретичного знання до розвитку багатокультурного розуміння», «Розвивання мультикультурної компетентності для безперервного навчання».

Публікації: енциклопедія «Encyclopedia of Diversity in Education»; монографії, статті і розділи у профільних виданнях; навчальні підручники і посібники.

Друковані органи (інформаційні ресурси): електронні ресурси.

**Швейцарський форум міграційних студій та дослідження населення,
університет Ньюшатель**

Swiss Forum for Migration and Population Studies (SFM),

Université de Neuchâtel

e-mail: secretariat.sfm@unine.ch

web-site: www.migration-population.ch

Форум був заснований у 1995 році з метою вивчення міграцій та міжкультурних стосунків й фінансується Швейцарським національним науковим фондом.

Мета і завдання: відтворення впливу міжнародного переміщення людей на динаміку населення у Швейцарії та різних регіонах Європи.

Основні аспекти діяльності: міграційні рухи; біженці та притулок; інтеграція; расизм та дискримінація; демографія.

Дослідницькі теми (проекти) пов'язані з питаннями ролі міграцій у динаміці народонаселення у Швейцарії та в інших країнах Європи.

Публікації: монографії, статті у фахових журналах, звіти, доповіді, бібліографічні збірки.

Друковані органи (інформаційні ресурси): журнали та тематичні серії «*SFM Studies*», «*Social Cohesion and Cultural pluralism*», «*Discussion Papers*», «*FORUM Magazine*», електронні ресурси.

Наукове видання

Володимир Євтух, Максим Колесніченко
Volodymyr Yevtukh, Maksym Kolesnichenko

**Феномен етнічності
у зарубіжному науковому дискурсі:
філософське осмислення**

**The Phenomenon of Ethnicity
in Foreign Scientific Discourse:
Philosophical Understanding**

Монографія

Дизайн обкладинки – Олександр Коротич

Підписано до друку 16.12.2016 р.
Формат 60х84/16. Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Умов. друк. арк.: 13,83.
Наклад прим.: 300. Замовлення: № 1612/16.

Видавець: ТОВ «НВП «Інтерсервіс»,
м. Київ, вул. Бориспільська, 9.
Свідоцтво: серія ДК № 3534 від 24.07.2009 р.

Виготовлювач: СПД Андрієвська Л.В.
м. Київ, вул. Бориспільська, 9.
Свідоцтво: серія ВОЗ № 919546 від 19.09.2004 р.